پاوەری

سەرۆکە نەخۆشەکان

پاوەری سەرۆکە نەخۆشەکان

ناوی کتێب: پاوەری سەرۆکە نەخۆشەکان

نووسینی: دیڤید ئۆین

ئامادەکردن و وەرگێڕان: موحەمەد حوسێن و موحەمەد ئەمین.

وەرگێڕانی : شێرزاد هەینی

نەخشەسازیی : هونەر عوسمان

قەبارە : (١٤*٢١)، ٢٦٠ لاپەڕە

نۆبە و ساڵی چاپ: چاپی دووەم/ ٢٠١٨

شوێنی چاپ : ناوەندی سارا _ سلێمانی

تیراژ: ٥٠٠ دانە

نرخ : ٥٠٠٠ دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان

ژمارەی سپاردن (١٨٦٠)ی ساڵی ٢٠٠٩ ی پێدراوە

ناوەندی سارا

بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

سلێمانی_بازاڕی ئاوباریك

٠٧٥١ ٥٣٨ ٣٥٠٥

SARA CENTER

BookShop - prenting - cafe

لەنێوان دوو کەوانەدا

(ئـەو کتێبـە لەلایـەن لـۆرد دیڤـید ئـۆین بـە زمـانی ئینگلیـزی نووسـراوە و چـاپکراوە و لـە ڕۆژنامـەی ئەلقەبەسـی کـوێتی بـە زنجیرە لە ڕۆژانی ٢٧ ی مایۆ تـا ١٢ی یونیـۆی سـاڵی ٢٠٠٩ بـە زمـانی عـەرەبی بڵاوکراوەتـەوە. دیـارە کـەوا کتێبەکـە چەنـدین لاپەڕە و ڕاستی مێژوویی بڕیارە سیاسییەکان و دەسـەڵاتی بـە دەسـت سـەرۆکە نەخۆشـەکانی جیهـان باسـکردووە، بـەڵام وا دیارە چەند بەشێکی حیساباتی خۆی لەگەڵ حکومەتەکەی خۆی کــە ماوەیــەک ئــەو تێــدا وەزیــری دەرەوەی بریتــانی بــووە ساغکردیتەوە. ئـەو لـە سـەردەمی حکومـەتی جیمس کالاهـان لـە ساڵانی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو وەزیری دەرەوەی بریتـانی بووە. بەشداربووە لـە دامەزراندنی حزبی سۆسیال دیمـوکراتی بریتـانی، ماوەیـەکیش سـەرۆکی ئـەو حزبـە بـووە، ئێسـتاش دوا پۆستی ئەنـدامی ئەنجومـەنی لۆردانـە، ماوەیـەکی زۆر سـەرقاڵی تەندروستی سەرۆکەکان بووە. نووسەرەکە چەندین کتێبی تـری لــە بــواری سیاســییدا هەیــە، وەک (ئۆدیســای بــەلکان) و (ڕەوشتی لووتبەرزی) و چەندی تریش.

مـن وا هەسـت دەکـەم ئـەوەیان بابـەتێکی زینـدووە و کـەم لـە چاپی کوردستان و ناوچەکەمان ئازایانە ئاوڕی لێ دراوەتـەوە،

چونكە ماوەی حوكمڕانی سەرۆكەكانی ئەو ناوچە، تا مردنە لە كورسییەوە بۆ نەخۆشخانە، یان یەكسەر بۆ گۆڕستان بووە، لەو ماوەیەشدا كەس باسی نەكردوون و توێژینەوەی بابەتیانەیان لەسەر نووسراوە ئەگەر كەسی بنەماڵەكەی وارسی نەبووبێت).

شێرزاد هەینی

بڕیارە مێژووییەکان کە لەلایەن سەرکردە نەخۆشەکانەوە دراون.

پێشەکی

کتێبی پاوەر و نەخۆشی، کە لە لایەن وەزیری دەرەوەی بریتانی پێشووتر (دیڤید ئۆین) نووسراوە و لە رۆژنامەی ئەلقەبەسی کوێتی بە زنجیرە بڵاوکراوەتەوە، دراسەتێکە لەسەر باندۆری سەرۆکە نەخۆشەکانی جیهان. بابەتێکە لەسەر باندۆری نەخۆشییەکان و چارەسەرکردنەکانی بەدەنی و نەفسییان، لەسەر بەڕێوەبردنی دەسەڵات و دەرکردنی بڕیارەکان، کە ئەنجامی بڕیارەکان کوێرانە و گێژانە و گەوجانە بووە.

نووسەرەکە بایەخی بەو سەرکردانە دابوو کە نەخۆشی ئاساییان نەبوو، کارو فەرمانەکانیان بە شێوەیەکی باش بەڕێوە دەبرد، بەڵام ئەوانە لەگەڵ لووتبەرزی زۆرداری هاوسۆزبوون، ئەوەیان لە رەووشتیان دیاربووە، ئەوانە کەمی وزەیان هەبوو، بڕوایان بە خۆیان نەبوو بۆ سازکارییەکان، بۆیەش هیچ جۆرە ئامۆژگارییەکیان وەرنەدەگرت، ئامادەش نەبوون داوای هاوکاریش بکەن.

دکتۆر دیڤید ئۆین ماوەیەکی زۆریش سەرقاڵی پەیوەندییەکانی نێوان سیاسەت و پزیشکی بووە، خەریکی بەدواچوونی نەخۆشی سەرکردەکان بووە، کە ئەو نەخۆشیانە

چۆن لەگەڵ ژیانیاندا گونجاوە، چۆن دەکرێ ئەو کۆمەڵگایانە لەو سەرکردە نەخۆشانە و لە نەخۆشیەکان بپارێزن.

ئەو کتێبە لە بەشی یەکەم و دووەمیدا باس لە نەخۆشییەکانی سەرۆکی وڵاتەکانی سەدەی بیستەم دەکات، بەتایبەتی ئەو سەرۆکانەی لە ماوەی ساڵانی ١٩٠١ تا ٢٠٠٧ حکومیان گێڕاوە، هەروەها کتێبەکە پێنج بەشی تێدایە کە رووداوە مێژووییەکان دەگێڕێتەوە، لە بەشێکیشدا باس لە نەخۆشی سەرۆک وەزیرانی بریتانی (ئەنتۆنی ئایدن) دەکات، بەتایبەتی لە کاتی رووداوەکەی کەناڵی ئەلسویس. بەشێکی تریشی باس لە هەڵسوکەوت و نەخۆشییەکەی (جۆن کنیدی) دەکات لە ساڵی ١٩٦١ لە کاتی کێشەکەی دوورگەی بەرازەکان و کێشەی مووشەکە کوبییەکان و دیمانەی سەرۆکی سۆڤیەتی خرۆشۆف. ئەو کتێبە بەشێکی تایبەتە بە نەخۆشی سەرۆکی پێشووتری فەرەنسی فەرانسوا میتران، کە لە کاتی سەرۆکایەتییدا نەخۆشی کانسەری پرۆستاتی هەبووە و ماوەی ١١ ساڵ بە دەست ئەو نەخۆشییە ناڵاندوویەتی. بەشێکی ئەو کتێبە تەرخانە بە رەووشتی لووتبەرزی و خۆبەزلزانینی جۆرج بۆش و تۆنی بلێر.

****

پەیوەندییەکانی نێوان سیاسەت و پزیشکی و سیاسییەکان و دکتۆرەکان چییە...؟

من وەک پزیشکێک ماوەیەک سەرقاڵی پەیوەندی سیاسەتمەدارن و دکتۆرەکان بووم، بە درێژایی ژیانم لەگەڵ ئەو بابەتەدا خەریک بووم، لەبەرئەوەی من خۆشم پزیشک بووم بۆیە بایەخم بەو لایەنە داوە، ئاورم لە نەخۆشی سەرکردەکان داوەتەوە کە لەگەڵ کاروانی مێژوو بوونیان هەبووە. نەخۆشییەکان زۆر مەسەلەی گرینگیان ورووژاندوە و کاریگەریان لە پرۆسەی بڕیاری ترسناک هەبووە، شاردنەوەی راستی نەخۆشی سەرکردەکان لە سیسەتەمە دیموکراسییەکان و دیکتاتۆرەکان ئاسان نەبووە، دکتۆرەکانیش کە چارەسەری ئەو سەرکردە نەخۆشانەیان کردووە، بەرپرسیەتیان دەکەوێتە سەرشان، ئایا ئەوان تەنها مەبەستیان خزمەتکردنی نەخۆشەکانیان بووە، وەک چۆن باو بووە...؟ یان مەبەستیان لە پاراستنی تەندروستی سەرکردەکان پارسەنگ بووە بۆ سیاسەتی وڵاتەکەیان...؟

ماوەیەکی دوورو درێژە ئەندامانی بنەماڵەکەمان پیشەی پزیشکیان هەبووە، یان کاریان لە پیشەیەکی تر کردووە کە لەو بوارەدا نزیک بووە، زۆریشیان لە سیاسەت کاریان کردووە و

لەسەر ئاستی لۆکاڵیش رۆڵیان هەبووە، هەندێکیان سیاسەت و پزیشکیان بەیەکەوە کردووە.

****

پزیشکی و سیاسەت

بۆیەش من وا دەزانم و بە ئاساییشی دەزانم کە بواری پزیشکی و سیاسەت رۆڵی شەریکی سرووشتی لە ژیانی گشتی ببینێت. ئەگەرچی سیاسەت لەسەر بوارە پزیشکییەکەم زاڵ بووە، من ئەڤینیم لەگەڵ سیاسەت هەر گەرم بووە، من پۆستی وەزارەتی دەرەوەم بینیووە، من خۆم لەناو دیکۆمێنتە رەسمییەکان بە لیژانی تەندروستی پێناسە کردووە، من هەر پۆستە سیاسییەکەم بە کاتی زانیوە، من هەرگیز سیاسەتم نەکردووتە پیشە، من لە هەموو پرۆسەکانی هەڵبژاردنەکاندا بەشدار دەبووم، هەموو گاڤێکێش وام زانیوە لەو پرۆسەیەدا سەرناکەوم، دڵنیا نەبووم لەوێ دەردەچم، بەڵام لە کۆتاییدا ماوەی ٢٦ ساڵ وەک ئەندامی ئەنجومەنی عموم مامەوە، ئەوەش لە ماوەی هەموو هاوڕێیەکانم درێژتر بووە.

*****

ژیانی من لە سەرەتاوە ئاوێتەیەک بوو لە نێوان پزیشکی و سیاسەت، کە من لە نەخۆشخانەی (سانت تۆماس) لەسەر رووباری تایمز بەرامبەر کۆشکی ویسنمستر لە لەندەن

دکتۆرێکی نوێ بووم، بە شێوەیەک لە شێوەکان پزیشکی منی بردە ناو پۆلیتیک، من لە ساڵی ١٩٦٢ بۆ یەکەم جار بۆ هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان کاندید کرام. من کە خوێندکاری کولێژبووم لە سیاسەت نزیک بووم، کە ناگوزەرانییەکانی هاوڵاتیانی خوارووی لەندەنم بینی کە دەکاتە ناوچەی خزمەتگوزەرانیەکانی نەخۆشخانەی سانت تۆماس، برسیەتی ئەوانم هەست پێکرد، نەبوونی یەکەی نیشتەجێیم زانی، بوومە ئەندام لە حزبی کرێکاران، کە لە ساڵی ١٩٦٢ خوێندنم تەواو کرد، حزب داوای لە من کرد وەک پاڵێوراوی ناوچەیەکی لادێی گەورە خۆم کاندید بکەم، ئێستا زۆرم لا سەیرە و بڕواش ناکەم من چۆن ئەو بیرۆکەیەم قبوول کرد و خۆم کاندید کرد، ڕەنگە هۆکاری سەرەکی کە من خۆم هاویشتووتە ئەو بازنەیە ئەوەبوو کەوا زۆر سەرقاڵی پزیشکی نەبم، ژیانم تەنها لەو بوارەدا سەرف نەکەم، چونکە ئەوەم باش دەزانی کەوا زۆر لە هاوڕێیە دکتۆرەکانم لە ژیانی خۆیان لەو بوارەدا ئەوەندە سەرقاڵ دەبوون ئاگایان لە هیچ بواری تر نەدەما، زانیارییان لە لایەنی ژیانی گشتی نەبوو، ڕۆژنامەیەکیان نەدەخوێندەوە، گوێیان لە رادیۆیەک رانەدەگرت، سەیری بەرنامەیەکی تەلەڤزیۆنیان نەدەکرد، بواری هیچیان نەبوو، هەموو ژیانیان لە نەخۆشخانەکان سەرف دەکرد. من لە ساڵی ١٩٦٤ بۆ کاری هەڵبژاردنەکان ماوەی سێ هەفتە مۆڵەتی بێ مووچەم لە دائیرە

وەرگرت، تا خەریکی بازنەکانی هەڵبژاردنەکان بم، بەڵام لەو هەڵبژاردنەدا دەرنەچووم. بۆیەش کە گەڕامەوە نەخۆشخانە لەسەر پۆلیتیک و خۆپاڵاوتن سارد بوومەوە و زۆرتر رووم لە پزیشکی کردەوە، بەڵام دوا بڕیارم نەدابوو، من لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٦٦دا لە پرۆسەیەکی چاوەڕوان نەکراو بوومە ئەندام پەرلەمان.

****

لە پەرلەمان و لە نەخۆشخانەدا

دوو ساڵ لە نەخۆشخانەو لە پەرلەمانیش کارم دەکرد، بەڵام کە بوومە وەزیری دەریاوانی لە ساڵی ١٩٦٨ ەوە مەسەلەکە گۆڕا، چونکە لەودەمانەدا نەدەکرا کەسی وەزیر بێجگە لە کاری وەزارەت هیچ پۆست و کاری تر بکات، بۆیە سەرقاڵی وەزارەت بووم، بەڵام کە حزبەکەمان حزبی کرێکارانی بەریتانی هەڵبژاردنەکەی دۆڕاند و حکومەتەکەمان لە دەست نەما، منیش لە پۆستی وەزارەت نەمام، تەنها وەک پەرلەمانتارێک لەو حزبە مامەوە، بۆیە بوارم بۆ سازبوو، وەک دکتۆرێک بگەڕێمەوە نەخۆشخانە، تا ساڵی ١٩٧٤ بوومە وەزیری تەندروستی، بەڵام کە لە ساڵی ١٩٧٧ تا ساڵی ١٩٧٩ پۆستی وەزارەتی دەرەوەم وەرگرتبوو، زۆر رازی بووم هەرگیز ئەوەندە بە وەزیفەکەم دڵم خۆش نەبوو، ئەوەندە بە کارەکەم شادومان نەبووم،

هەروەها کە لە پۆستەکانی سەرۆکی حزبی دیموکراسی کۆمەڵایەتی لە نێوان ساڵانی ١٩٨٣ تا ١٩٨٧ و لە نێوان ساڵانی ١٩٨٨ تا ١٩٩٨ و سەرۆکایەتی هاوبەشی کۆنفراسی تایبەت بە یۆگۆسلاڤیای پێشوو لە نێوان ساڵانی ١٩٩٢ تا ١٩٩٥ کارمکردووە.

****

پەیوەندییە نهێنییەکە

ماوەی چەند ساڵێک وەک پزیشک لەو بوارەدا کارمکردووە، لەو ئەزموونە جوانەدا زۆر شت فێربووم، لەگەڵ چەندین پزیشک کارمکردووە و سیاسەتمەداری گەورەم چارەسەر کردووە، راستەوخۆ وزە و خۆماندووکردنی رۆژانەی کاری سیاسەتم هەست پێکردووە و لە پەیوەندییە نهێنییەکەی نێوان سیاسەت و دکتۆرەکان باش تێگەیشتووم، زۆریشم دیوە.

سیاسەتمداری پایەدارم لە خولیابوون بە ئەلکحول چارەسەرکردووە، کەسانی سیاسییم دیوە دووچاری خەمۆکی دژوار هاتووە، زۆریان دەیانپرسی ئەو ئەرکە گرانانە چەند باندۆریان لەسەر باری تەندرستی هەیە، ئەو کارە قورسانە چەند نەخۆشمان دەکات، نەخۆشم لەوانە دیوە مادەی سرکەرییان هەڵمژیوە و خولیای موخەدەرات بوون.

لەوماوەیەی کە دکتۆر بووم، کە لە سیاسەت نزیک بووم باش شارەزا ببووم کە بڕیاری گرینگ لەسەر ئاستی سیاسی بالاّ بدەم، لە ساڵی ١٩٦٢ ئاگاداری تەنگژەی مووشەکەکانی کوبی بووم، لە شەڕەکانی ڤیتنام نزیک بووم، کە لە ساڵی ١٩٧٢ لە وەزارەتی بەرگری کارمکردووە کتێبێکم لەسەر پرۆسەی بڕیاردان و مەترسییەکانی ئەو بڕیارانە و هەڵەکانی ئەو پێشهاتانەم نووسیبوو. هەموو ئەو قسە ناوداره (لۆرد ئاکتۆز) دەزانن کە وتبووی:

پاوەر بۆگەن دەبێت و دەسەلاّتی رەها هەمووی بۆگەنییە. یان قسە ناودارەکەی مێژوونووسی ناودار (باربارە توشمان) دەزانن کە وتبووی:

(هێز و پاوەر گەوجی بەرهەم دەهێنێت).

****

وەزیری دەرەوە

کە من بوومە وەزیری دەرەوە، تێگەیشتم نەخۆشی کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر پرۆسەی بڕیاردانەکان لەناو حکومەت، ئەوەم لە زۆر بۆنەدا هەست پێدەکرد، زۆریش بە سەرکردە تەندروست باشەکان سەرسام بووم، ئەوانە هەستە پێزانینەکانیان باش و کارامەبوو، بەلاّم ئەوانە نەخۆشییەکی تریان هەبوو، ئەویش لووتبەرزی بوو، لە ولاّتە

دیموکراسییەکان ئەوەیان بە چاودێری و پەرلەمان و حکومەت و میدیاوە بە بن دەستی ئەو سەرکردە زۆردارانە دەرهێناوە و کۆنترۆڵیان کردووە. ئەو دیاردەیە لە وڵاتانی تری سیستەم دیکتاتۆریەت، کە چاودێری دیموکراسی و پرینسیپ تێدا نەبووە، تەنها کودەتای سەربازی هەبووە، یان گەمارۆ و بایکوت و فشاری نێودەوڵەتی کاریگەری هەبووە، دیارە کەوا چارەنووسەکە بەرەو داگیرکردنی بێگانە تەواو بووە و بوونەتە چەندین هێمای پرسیار بۆ سەرکەوتنەکان و دەربازبوون.

****

گەندەڵی دەسەڵات

من بەختیاربووم لە حکومەتەکەی سەرۆک وەزیران (هارۆلد ویلسۆن) و (جیمس کالاهان) بەشداربووم، چونکە ئەوانە گەندەڵییان تێ نەکەوتبوو، یەکەمیان لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٧٩ شکستی خوارد و دووەمیشیان لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٧٩ شکستی بەرکەوت. ئەزموونەکە دژواربوو. بەڵام کەسی سیاسی وەک چۆن کەسێکە بۆ خزمەتی میللەتەکەی کار دەکات، بڕواشی وایە هەر دەمێک میللەتەکەی ئەو متمانەی لێ وەرگرتەوە، پێی ئاساییە و لە پۆستەکەی دەکشێتەوە.

لە ماوەی پۆستەکەیدا لە نێوان ساڵانی ١٩٦٤ تا ساڵی ١٩٧٠ ویلسۆن دەسەڵاتی رەهای هەبوو، ئەگەرچی کە ئەو لە بەرەی

ئۆپۆزسیۆن بوو، لەسەرەتای حەفتاکانەوە چەند گرفتی تەندروستیشی هەبوو. کە لە ساڵی ١٩٧٤ پاوەر وەردەگەڕێتەوە، دەسەڵاتی بیرکردنەوەی لاواز بوو، بۆیەش کۆمەڵێک کێشەی سیاسی و ئابووری لەگەڵ گرفتە تەندروسییەکەی هاتووتە پێش، بەڵام ئەو لە ساڵی ١٩٧٩ و لەناکاو دەست لەکار دەکێشێتەوە و واز لە پاوەرەکەی دەهێنێت. ئەو پاش چەند ساڵێک تووشی نەخۆشی زهایمر دەبێت و چالاکی مێشکی نامینێت. پاش ئەو جیمس کالاهان دەبێتە سەرۆک وەزیران، ئەو بە تەمەن لە ویلسۆن گەورەتر بوو، ئەو لە ساڵی ١٩٧٢ نەشتەرگەری پرۆستاتی بۆ دەکەن، کە چاک دەبێتەوە لە ساڵی ١٩٧٤ دەبێتە وەزیری دەرەوە، کە دەبێتەوە سەرۆک وەزیران تەندروستی باش بووە، پاشان لە بەرامبەر مارگرێت تاتشر لە ساڵی ١٩٧٩ هەڵبژاردنەکە دەدۆڕێنت، بە شەرەف و بە کەرامەت لە واننگ ستریت دەچێتە دەرەوە.

من لەگەڵ چوار سەرۆک وەزیران بووم لەوانە ئیدوارد هیث و مارگرێت تاتشرو جۆن میجەر و تۆنی بلێر. من کۆششم کردووە تەندروستی و نەخۆشی سەرۆک حکومەتەکانی هەموو جیهان سۆراخ بکەم، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندییم پێوەیان هەبووە، ئەوەشم بۆ ئەوە بوو تا خوێنەرەکانم چاک بزانن کە چ

جـۆره پەیوەندییـەک لـە نێـوان ئـەو دوو میتـۆدەدا پـاوەر و نەخۆشییدا هەیە.

****

ئاوەز و جەستە

قسـەکردن لەسـەر نەخۆشـی جەسـتەیی سـەرکردە سیاسـییەکان بـە ئاشـکرا جیـاوازە لەگـەڵ ئـەو سـەرکردانەی نەخۆشـی دەروونیـان هـەبووە، ئەوانـەی ئاوەزیـان تەندروسـت نـەبووە، چونکـە خەسـڵەتەکانی نەخۆشـە دەروونیـەکانی وەک شێتی و وەڕێنە و وەهمگری و لووتبەرزی و خۆبەگەورەزانین، لـە کەسـایەتییە زۆردارەکـانی وەک (ئودلـف هیتلـەر) و (عیـدی ئەمین) و (ماوتسی تۆنگ) و (سلۆبودان میلوسفیتش) و (رۆبرت موگابی) و (سـەدام حوسـێن) دا هـەبووە. لەولاشـەوە سـەرکردە دیموکراسخوازەکانیش وەک (ثیـودور رۆزفلـت ٢٧ ی ئوکتۆبـەر ١٨٥٨ _ ٦ ی ینایر ١٩١٩) و (لینـدون جۆنسـۆن ٢٧ ی ئۆگسـتی ١٩٠٨ _ ٢٢ ی ینایری ١٩٧٣) و (ریتشارد نیکسۆن ٩ ی ینایری ١٩١٣ _ ٢٢ ی ئـەپریل ١٩٩٤) و (مارگرێـت تاتشـر ١٣ ی ئوکتۆبەر ١٩٢٥ _) و (تۆنی بلێر ١٩٥٣ _) و (جۆرج بۆشـی بـاوک ١٢ ی یونیـۆی ١٩٢٤ _) ئەوانـەیان هـەبووە، بـەڵام لـە رووێکـی تـرەوە ئـەوان جیـاواز بـوون. میـدیاکان و رای گشـتی زمانێـک بـەکاردەهێنن ئـەو زمانـە لەلایـەن پزیشـکەکان راسـت کراوەتەوە و یان نەماوە و یان قەدەغـەبووە و بـەکار نـەهاتووە.

زۆر لەسەرکردەکان تووشی خەمۆکی و دڵگرانی و نەخۆشییە دەروونییەکان دەبنەوە، بەڵام لە راپەڕاندنی کاری پۆستەکانیان سست نابن و شکست ناخۆن و بەکەڵک پاوەر دەمینێن، سەیرە کە حاڵەتی (ئابراهام لینکۆلن ١٢ ی فبرایری ١٨٠٩ _ ١٥ ی ئەپریلی ١٨٦٥) دەبینین، ئەگەرچی نەخۆشی خەمۆکی هەبووە بەڵام دەسەلاتی تۆکمە بووە. زۆرن ئەو سەرکردانەی وەک لینکۆلن دووچاری ئەو نەخۆشییەش هاتوون، بەڵام ئەو رازی نەبووە دەسبەرداری پاوەرەکەی ببێت. ئەو هەر لە گەنجییەوە مەزاجی تەواو نەبووە و زۆریش رەوشی خراپ بووە، جارێکیان لە وتاریکدا ئاماژەی بەوە دابوو کەوا نیازی خۆکوشتنی هەبووە، بەڵام ئەو کە لەگەڵ خەڵکدا بووە زۆر ئاسایی بووە بەڵام تەنهاییەکەی بێزار و سەخڵەتی کردووە و دڵگران بووە و تا رادەیەک نەوێراوە یەک چەقۆی بچووکیش هەڵگرێت. ئەو یەکێکە لە مەزنترین سەرکردەی ئەمریکی کە توانیویەتی لەگەڵ نەخۆشییەکەی خۆی بگونجێنێت و کەسایەتی خۆی ساز بکات، یەکێک لە نووسەرانی کتێبەکانی لینکۆلن دەڵێت :

ئەو کەسێکی شێت نەبووە، بەڵام رەنگە جۆرێک لە ناهاوکێشەییەکی تێدا بووە، هەروەها رۆزفلت و خرۆشۆفیش ئەوەیان هەبووە.

****

دەسنیشانیان پێ ناکرێت

ئەگـەر دکتۆرەکـانیش دەسنیشـانی شـێتی سـەرکردەکانیان کردبێـت ئـەوا هاوڵاتیـان بڕوایـان نـەکردووە و سـەرکردە مەزنـەکانیان لەبـەر چـاو نەکـەوتووە، ئـەوان وەک سـەرکردەی نەتەوەیی سەیریان کردون. بەپێی راپۆرتێکی پزیشکی کە لەو دوایانـەدا بڵاوکراوەتـەوە کـەوا هـەر یـەک لـە سـەرۆک تیـودور رۆزفلـت و لینـدون جۆنسـۆن بـێ مـەزاج بووینـەو هەسـتیان بـە دڵتونـدی کـردووە و لـە مـاوەی سـەرۆکایەتییاندا ئـەو نەخۆشیانەیان هەبووە. بەڵام رای گشتی ئەوەیان قبووڵ نەبووە کـە بـە سـەرکردە نەتەوەییـەکانیان بڵـێن نـەخۆش بوون، یان لـە رۆژانی حکومڕانیاندا نارەحەت بوون.

دەڵێن وینستۆن تشرشل هەمان نەخۆشی دەروونـی هـەبووە، بـەڵام کـەس ناتوانێت نکـۆڵی لـەو بکـات کـەوا ئـەو جۆرێـک لـە خەمۆکی هەبووە، کە خۆی ناوی لەو حاڵەتـە دەروونیـەی خـۆی نابوو (سەگە ڕەشەکە)، بـەڵام رازی نـەبوو بـە لووتبـەرزی و بـە خۆزلزانین بڵێت ئەوە نەخۆشییە.

زۆر لـە نووسـەرەکانی شـانۆ باسـیان لـە لووتبـەرزی دەسـەڵاتدارەکان کـردووە و ئاماژەیـان بـەو نەخۆشـییە داوە، ئەوەشیان بە هـەلزانیوە باس لـە نەهامەتییـەکانی مرۆڤایـەتی لـە سـەردەمە ئاڵۆزەکانـدا لـەو رووانگـەوە بکـەن، شکسـپیر یـەکێک بـووە لەوانـەی زۆر داهێنـانی لـەو بـوارەدا کـردووە. رەنگـە

هاوڵاتیان ئەوە لەسەرکردەکانیان بخوازن کەوا کەسانی زۆر نائاسایی بن، کەسانێک بن بکارن زۆرترین کات کار بکەن و ماندوو نەبن، کەسانی وا بن زۆر بڕوایان بە کەسایەتی خۆیان هەبێت، بە کورتی ئەو جۆرە ڕەووشت و سەخڵەتانەش لەلای پیشەوەرانی پزیشکی جۆرێکە لە شێتی. سەرکردەکان هیوادارن وەک چۆن میللەت دەخوازێت ئەوان وا بکەن، هیوا و مەبەستەکانیان جێبەجێ و مەیسەر بکەن، ئەو میللەتەش قبووڵ ناکات ئەو سەرکردانەیان بە کەسانی شێت و کاڵفام وەسف بکەن، ئەگەر سەرکردەکان پشتیوانی ڕای گشتیشیان نەمینێت ئەوا ئەوان ئامادە نین، ئەو نازناوەی دکتۆرەکان بە سەرۆکەکانیان دەڵێن ئەوان قبووڵی بکەن.

*****

جەماوەر و پزیشکی و سەرکردە

پزیشکی وەک جاران باس لە شێتبوونی خۆبەزلزانین وەک نەخۆشییەک ناکات، بەڵام جەماوەر بەردەوام ئەو دەستەواژەیە بەکاردەهێنێت، منیش جارێکیان لەلایەن ڕۆژنامەنووسێکەوە بەوە تاوانبار کرام، کەوا من دووچاری شێوەیەک لە شێوەکانی شێتبوونی خۆبەزلزانین هاتووم کە ڕازی نەدەبووم حزبی دیموکراسی کۆمەڵایەتی لەگەڵ حزبی کرێکاران لە ساڵی ١٩٨٧ یەکبگرنەوە، گوایە من لە ئاکامی تەنگژەی عەقڵییەوە تووشی

دەبەنگی هاتووم. کە دکتۆرەکان ئەو دەستەواژەیە بەکارناهێنن مانای ئەوە نییە جەماوەرەکەش بۆیان نییە ئەوە بەکاربهێنن، شێتی خۆبەزلزانین ئەگەر لەلایەن سیاسەتمەداران پەیڕەو کرا ترسناکە، بەتایبەتی ئەگەر لووتبەرزیشی لەگەڵدا بوو، رەنگە وەک بابەتێکی نوێ لە پیشەی پزیشکی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، بەڵام هێشتا دیاردەی لووتبەرزی نەبوویتە زاراوەیەکی پزیشکی.

*****

لەدەستدانی کارامەیی

من وا دەزانم ئەو سەرکردانەی لووتیان بەرزە و خۆیان بە گەورە و کاریزما دەزانن، کەسایەتییان لاوازە و کارامەییان نییە، لە پۆستەکانیشیان ناوەشێنەوە بۆیە ئەو دیاردەیان پێوەیە، ئەوانە زۆر بڕوا بە خۆیان دەکەن، گاڵتەیان بە ئامۆژگارییەکان دێت، سەیر و ئاوڕ لە دیدی بەرامبەریان نادەنەوە، هەندێ جاریش بە چاوی کەمیش سەیری رێنمایی و ئامۆژگارییەکانیش دەکەن. من دەمەوێ ئەوە بزانم ئایا رەووشتی لووتبەرزی هەندێک لە سەرکردەکان بەندە بە کەسایەتی و رەووشتی خۆیانەوە، کە بەو جۆرە هەڵسوکەوت دەکەن و بەرامبەرەکانیان بەو چاوە دەبینن، یان ئەو دیاردەیە وا دەکات ئەو کەسە لووتبەرزانە بەو شێوەیە دەجوڵێنەوە، یان ئەوانە

هەر کە دەگەنە دەسەڵات و پۆستە باڵاکان وەردەگرن، دەگەنە ئەو رەووشتە و بە شێوەیەکی ئاسایی ئارەزووی ئەو گەورەبوونە دەکەن. یان ئەو جۆرە سەرکردانە هەر گەیشتنە سەر کورسییەکەی دەسەڵات دەگۆڕێن و پاوەرەکەیان هزریان دەشێوێنێت...؟

ئەوانەی دووچاری ئەو دیاردەیە دەبن، حەز دەکەن و کار بۆ ئەوە دەکەن ماوەیەکی دوورودرێژ لەسەر کورسییەکەی پاوەر بمێنێنەوە. تا بزانین ئەو سەرکردانە گەیشتووتە بەندبوون بە لووتبەرزییەکە، من وا دەزانم ٣ تا ٤ لە دیاردەی ئەو لیستەیان پێوە دەبێت:

❖ سەیرکردنی جیهان وەک گۆڕەپانێک بۆ ممارەسەکردنی دەسەڵاتەکە بۆ نەمری و شکۆیی، نەک پێگەکە وا ببینێت کێشە و گرفتی زۆری لە پێشە و پێویستی بە شێوازی براگماتی دوور لە ئێرەیی هەیە بۆ کارکردن.

❖ ئەوانە لە خۆڕسکەوە مەیلی ئەوەیان هەیە، خۆیان ساز و کارامە نیشان بدەن.

❖ ئەوانە لە خۆرسکەوە مەیلی ئەوەیان هەیە وێنەکەی خۆی جوان بکات.

❖ ئەوانە بایەخی زۆر بە وێنە و شێوەی خۆنیشاندانی بە جەماوەر دەدەن.

❖ ئەوانە شێوازی تەبشیری لە قسەکردن لەسەر کارەکانی و مەیلکردن بۆ شکۆدارکردنی خودی خۆیان هەیە.

❖ ئەوانە خۆیان وا بە دەوڵەتەوە وەدەنووسێنن، وەک دوو دیاردەی گیربوو (من دەوڵەتم و دەوڵەت منم).

❖ ئەوانە کە قسە دەکەن ئارەزوو دەکەن ئامرازی (ئێمە) بەکاربهێنن.

❖ ئەوانە بڕوابوونی رەهایان بە خودی خۆیانەوە هەیە، کە دەتوانێت دەسەڵاتی بە سەر هەموو شتێک دابشکێت، ئامۆژگاریی و رەخنەکانی ئەوانی تر بە کەمی و بە رقەوە سەیر دەکات.

➢ ئەوانە زێدەڕۆییان لە هەستکردن بە مەزنی کارکردن و کارامەیی خۆیان تێدایە.

➢ بڕوابوون بەوەی کەوا ئەوان لە بەرامبەر یاسا بەرپرس نین و رای گشتی ئەوان ناگرێتەوە، یان لە بەرامبەر خودا و مێژووش بەرپرس نین.

➢ بڕوابوون بەوەی کەوا حکومی خودا و مێژوو دەستیان ناگاتە ئەوان.

➢ ئەوانە بڕوایەکی پۆڵاین و رووبەڕووبونەوەیەکی بەهێز و هەڵچوونان تێدایە.

➢ ئەوانە تەواو لە واقیع دابڕاون، ئەوەش تەریبە لەگەڵ تەنهایی و دوورکەوتنەوە لە هەموو بوارەکانی جیهان.

- ئەوانە کار بۆ ئەوە دەکەن هەموو بۆچوونەکانی پابەند بە راستی ئەخلاقی و کارنامەکان لە لایەنەکانی تایبەتی و دەرئەنجامە نەخوازراوەکانیان نەکۆڵێتەوە و بە شێوەیەکی رەها ئەو جۆرە رامانانە رەفز دەکەنەوە.
- لەبەر کەماسی لە جێبەجێکردنی سیاسەتەکان کە جۆرێکە لە بۆگەنی چەقیو، واتە ئەوانە لە کارەکانیاندا لەبەر بڕوابوونی رەها بە کارەکانیان هەڵەی زەق دەکەن، دەست دەکەن بە پەردە دانان لەسەر دانوستانی باشە و خراپەکانی سیاسەتەکەی.

ئەو جۆرە کەسانە ئەو رەوشتەیان هەر لە تەمەنی هەژدە ساڵییەوە پێوە دەبێت تا دەمرن، ناکرێ بوونی دیاردەی لووتبەرزی بە دیاردەیەکی تایبەتی بناسرێت، ئەوەش لە کەسایەتی سەرکردەکانەوە دەبینرێت کە دەگەنە دەسەڵات، بەتایبەتی کە سەرکردەکە بۆ ماوەیەک دەسەڵاتەکەی بەهێز دەکات، ئەوەش بە نەمانی دەسەڵاتەکەی هەمان کەس ئەو دیاردەیەی نامینێت، بەکورتی ئەو نەخۆشییەکە و بەندە بە پاوەر، نەک بە کەسایەتی کەسەکە. دیارە کەوا ئەو کەشوهەوای کەسەکە دەگەینێتە دەسەڵات رۆڵی هەیە لە تەسلیمبوونی سەرۆکەکە بەو دیاردەیە. فاکتەرە دەرەکییەکانیش کەسەکە سەرکەوتوو دەکات بۆ گەیشتن بە دەسەڵات و مانەوەی لەو پۆستەدا، ئەوەش سەرۆکەکە دەست والا دەکات بۆ شکاندنی کۆتە سیاسییەکان تا ئازادانە دەسەڵاتە تایبەییەکەی وەک خۆی

و وەک دەیەوێت بەکاربهێنێت، هەر ئەو فاکتەرانەش رۆڵیان هەیە ئەو سەرکردەیە ماوەی چەند لەسەر کورسییەکە دەمینێتەوە.

کۆمەڵگای پزیشکی ئامادە نییە، ئەو دیاردەیە، لووتبەرزی خۆبەگەورەزانینە لە لیستی نەخۆشییەکان تۆمار بکات، وەک چۆن خەڵکەکە بە جۆرێک لە شێتبوون و گەوجی دەزانن، بەڵام ئەو کۆمەڵگە (پزیشکییە) زۆر بە دیسپلینە (لەوەشدا لەسەر حەقە) بۆ شێوەی بەکارهێنانی زمان، ئەوەش مانای ئەوە نییە ئەو جۆرە رامانانە لەلایەن فەیلەسوف و پارێزەرەکانەوە بەکاردێت، هەروەها لەلایەن پزیشکانیشەوە، من ناڵێم من لەو کتێبەدا وەڵامی ئەو رامانەم داوەتەوە.

نموونەی یەکەم

شاهنشای ئێران

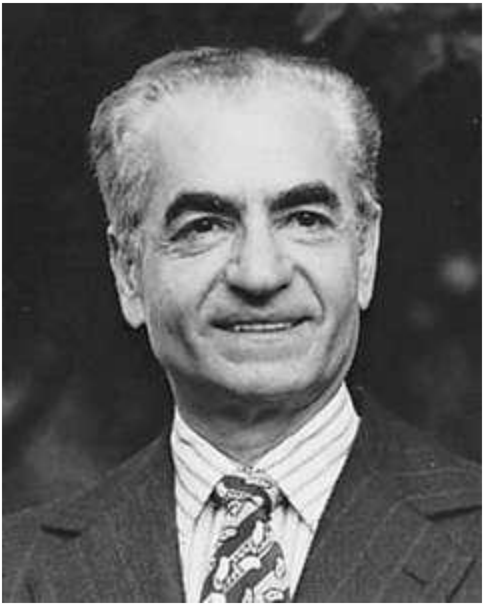

شاهنشا له ساڵی ١٩٧٣ەوه
کانسەری لەمفاوی هەبووه

رووخـانی شاهنشـا و هاتنـه سـەرکاری خومـەینی لـه سـاڵی ١٩٧٩ لـه ئیران رووداو و کارەساتێکی جیوپۆلیتک بوو، کـه تـا ئیمـرۆش هەمووڵایـەک لـه نـاو دەرئەنجامەکەیـدا دەژیـن، مـن ئەودەمانــه وەزیــری دەرەوەی بریتانیــا بــووم. ئەودەمانــه پەیوەندییــەکانی شاهنشــا و وڵاتــانی ئــەوروپی ئــاڵۆز و بــێ شـیرازه بـوو، وڵاتەکـه لـه ناوچەکـه پێگەیـەکی زینـدوو و بـه بەرژەوەندی ئابووری و ستراتیژی هەبوو لەگەڵ ئەو وڵاتانـەدا، بەڵام ئەو حـاکمێکی بـەزەبر و کوشـنده بوو، ئەگـەرچی لەلایـەن هێزه کاریگـەرەکانی ناوەوەیـان بەرهەڵسـتی دەکـرا، بـەڵام ئـەو دەیخواست وڵاتەکه بگۆڕێت و نوێکاریش پەیڕەو بکات. هـەر لـه سـاڵی ١٩٧٠ ەوه دیـاربوو ئەگـەر بـه شـێوەیەک لـه شـێوەکان ریفـۆرمی دیموکراســی نــەکات، لەوانــه پــەیڕەوی مەلکیــەتی دەستووری نـەکات، ئـەوا رژیمـی شاهنشـا دووچـاری زۆرتـرین گرفــت و کێشــه دەبێتــەوە. دیــاره زەحمــەتیش بــوو هێــزه دەرەکییـەکان بۆیـان نـەدەکرا فشـار لەسـەر شاهنشـا بکـەن، تـا ریفۆرمەکـەش بکـات، لەبەرئــەوەی ئــەو کەســێکی لاواز بــوو، زۆریش بڕوای بە ئیلتزامەکانی ئـەمریکا و بریتانیـا نـەمابوو، کـه

بینی ئەوان دوودڵ بوون لە کۆشش بۆ رووخانی حکومەتەکەی سەرۆک وەزیرانی ئیران محەمەد موسەدەق لەساڵی ١٩٥٣.

****

با بردوو

خەڵکێکی زۆرکەم، دەیانزانی شاهنشا لە ساڵی ١٩٧٣ەوە نەخۆشە و نەخۆشییەکەشی کوشندەیە، ئەو دووچاری نەخۆشی کانسەر لە غودە لەمفاوی هاتبوو، ئەو نهێنییەش تا ساڵی ١٩٧٩ مایەوە، لەو رۆژەوە نەخۆشییەکەی تەنگی پێ هەڵچنیبوو، گڵۆرەی کەوتبووە لێژی و با بردبووی، ئەو لەتاراوگە و لە وڵاتی میسر بەو نەخۆشییە لە رۆژی ٢٧ ی یولیۆی ساڵی ١٩٨٠ کۆچی دوایی دەکات.

محەمەد رەزا پەهلەوی لە ساڵی ١٩٤١ لە پاش باوکی دەبێتە شاهنشای ئەو وڵاتە، ئەوەی کە لە ساڵی ١٩٢٦ وەک پاشایەکی ئەو وڵاتە خۆی ناساندبوو، بەڵام لە سەردەمی شەڕی دووەمی جیهانییدا کە هێزەکانی بریتانی و سۆڤیەتی وڵاتەکە دەگرن ئەو واز لە کورسییەکەی دەهێنێت، کە سەرکردەکان رۆزفلت و تشرشل و ستالین لە ساڵی ١٩٤٣ کۆدەبنەوە، ئەو گەنجێکی نەناسراوبوو، بەڵام سەرسام دەبن کە پاش سی ساڵ ئەو دەبێتە خاوەن هێزێکی مەزن لەو دوورگەیەدا.

کەسێکی پەککەوتوو

بۆ یەکەمجار کەسایەتی شاهنشا بە لاوازی دەرکەوت کە موسەدەق کودەتاییەکی لە ساڵی ١٩٥٣ بەسەردا کردو لەسەر تەخت هێنایە خوارەوە. کە موسەدەق هاتووتە سەر حکوم پترۆڵی وڵاتەکەی خۆماڵی کردووە، ئەوەش وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بریتانیای نیگەران کردبوو، بەرەی دەرەوەی لێ هەڵساوە و لە ناوەشدا نارەزاییەکی زۆری بە رووردا دەکرێتەوە، بۆیە هەردوو دەزگای موخابەراتی ناوەندی ئەمریکی و موخابەراتی بریتانی بە ئاسانی رووخاندنیان. ئەو دوو حکومەتەش توانیبوویان شاهنشا بەرەو بەرنامەی ریفۆرمی بهاژۆن، حکومەتە نوێیەکە پەیڕەوی دیموکراسی راستەقینە بکات، لەوەدەمانەدا موسەدەق لەگەڵ (سورەیا)ی هاوسەری بە فڕۆکە دەگاتە بەغدا. لەوێ سەفیری بریتانی قسەکانی شاهنشای کە بۆ ئەمریکییەکان کردبووی بەبیر دەهێنێتەوە. ئینجا ئەوان ئاکاری داورۆژی شاهنشا دادەڕێژن، بەو هیوایەی وڵاتەکە خوێنی لەبەر نەڕوات، نەبێتە ئاژاوە و دەستێوەردانی سۆڤیەتییەکان.

****

بەرەو رۆما

لە گەرمەی رووداني كودەتايەكە، شاهنشا هيچی لەدەست نەمابوو تەنها ئەوە نەبێت را بكات، بۆيەش ئەو بە فڕۆكەيەك دەگاتە رۆما، ماوەيەك بێ پارەوپول لە هوتێلدا دەمينێتەوەو هيچ دەسەڵاتيشی بە سەر رووداوەكانی ناو وڵات نەدەشكا، بەڵام ئەمريكييەكان وەك حاكمی شەرعی پشتی دەگرن، چونكە ئەوان وا دەزانن موسەدەق بە كردەوەكانی ناشەرعيەتی كردبوو. لە ناو شەقامەكانی ئيرانيشدا دۆست و هەوادارانی موسەدەق و شيوعييەكانی حزبی تودە دەسووڕانەوە، لەولاشەوە (سی ئای ئەی) ی ئەمريكيش جەماوەرێكی بەرينيان بۆ پشتيوانی شاهنشا لە شەقامەكاندا سازكردبوو، ئەوەش جەماوەرەكەی هاندا پشتيوانی خۆيان بۆ شاهنشا دووپات بكەنەوەو سوپاش پشتيوانی كرد و لە كودەتاكەی موسەدەق هەڵگەڕانەوە. لە كاتی دادگاييكردنەشيدا موسەدەق وتبووی:

من گلەييم لە بريتانييەكان هەيە. بەڵام قسەی واش هەبوو كەوا ئەمريكييەكان بۆ سەركەوتنی ئەو كاركەربوون.

****

ساڤاک بۆ داپلۆسین

شاهنشا به گەڕانەوەی بۆ وڵات لە ساڵی ١٩٥٣، وا دەزاندرا خۆی بە قەرزاری میللەتەکەی بزانێت، بەڵام ئەو بۆ خۆپاراستن دەزگایەکی موخابەراتی تایبەتی بە ناوی ساڤاک دادەمەزرێنێت، بۆ سەرکەوتنی ئەو دەزگایەش پشت بە یارمەتی و ڕێنماییەکانی دەزگای موخابەراتی ئەمریکی و ئیسرائیلی مۆساد دەبەستێت، پاشان ئەو دەزگایە دەبێتە ئاڵەتێک بۆ داپلۆسین و ئەشکەنجەدانی میللەت. لە مانگی یولیوی ساڵی ١٩٦٢دا شاهنشا (ئەسدئەلا عەلام) دەکاتە سەرۆک وەزیران، کە خۆپیشاندان لە ساڵی ١٩٦٣ ڕوو دەدات، بۆ پەرچدانەوەی ئەو هەڵمەتە و کپکردنی نارەزاییەکە ئەو دەبێتە ئاڵەتێکی بە زەبر، سەرۆک وەزیرانی بە بێ دوودڵی خۆپیشاندەرەکان بە زەبرو زەنگ بێدەنگ دەکاتەوە. سەرەتا شاهنشا لەگەڵ ئەوەدا بوو ئایەتولا خومەینی لە سێدارە بدات، بەڵام پاشان پەشیمان دەبێتەوە و لە وڵات دەری دەکات، سەرەتا خومەینی ڕوو لە تورکیا دەکات، پاشان دەچێتە عیراق. سەرەتا خۆرئاواییەکان بەتایبەتی ئەمریکییەکان شاهنشا بە پۆلیسی خۆیان دەزانن لە کەنداو، بەڵام ئەو گەمەی دەستی ئەوان نەبوو، یان چڕنووکی دەستی وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش نەبوو، ئەوان دەیانویست پشتیوانی بکەن تا مەملەکەتەکەی بەرەو دیموکراسیەت ببات.

****

پاش مردنی نهێنییەکانی دەزانرێت

ئەڤینە نەمرەکە، کتێبێکە لە نووسینی شاژن فەرەح پەهلەوی، ئەو لەو کتێبەدا هەموو وردەکاری نەخۆشییەکەی شاهنشا ئاشکرا دەکات، تا ساڵی ٢٠٠٤ ساڵی دەرچوونی ئەو بیرەوەرییە چیرۆکی راستی نەخۆشییەکەی ئەو زانرا. فەرەح پەهلەوی ئاماژە بە دوو نامە دەدات کە دکتۆر (فلاندرین) ئاراستەی پروفیسیۆر (جین بیرنارد)ی کردووە، ئەو دوو کەسە هەردووکیان فەرەنسی بوون، سەرپەرشتی چارەسەرکردنی شاهنشای نەخۆشییان دەکرد، فلاندرین تا مردنی شاهنشا بەردەوام بووە، هەردوو نامەکە لە ساڵی ١٩٨٧ ەوە نووسراوە، باس لە وردەکاری نەخۆشییەکە و رەوشی تەندروستی دەکەن.

راوێژکاری شاهنشا دکتۆر (عەباس سافافیان) پەیوەندی بە بیرنارد لە پاریس دەکات، داواکارە ئەو بگاتە تاران، ئەودەمانە بیرنارد بەرێوەبەری ئامۆژگەی توێژینەوەکانی لۆشیمیا بوو لە نەخۆشخانەی سانت ئەتییان لە پاریس، ئەو پسپۆرێکی زۆر شارەزابوو لە نەخۆشییەکانی خوێن، هەروەها دکتۆری تایبەتی سەرۆک جۆرج بومبیدۆش بوو، سافیافیان دڵنیابوو ئەو دەتوانی نهێنی نەخۆشییەکە شاهنشا بپارێزێت، ئەو داوای لەو دوو دکتۆرە فەرەنسییە کردبوو بە هەموو کەرەستە پێویستەکانیانەوە بگەنە تاران و لەسەر سەری شاهنشا ئامادەبن، پاش ئەوەی ئەو دوو دکتۆرە هەموو

مەوعیدەکانیان هەڵدەوەشێنەوە و لە دوای دوو ڕۆژ دەگەنە تاران، ئەو ڕۆژە ڕێکەوتی ١ ی مایۆی ساڵی ١٩٧٤ بوو. کە فڕۆکە ئێیرفرانسەکە لە فڕۆکەخانەی میهرباد دەنیشێتەوە دوو ئۆتومبێلی چرا داگیرساو چاوەڕوانی دوو مێوانەکەیان دەکرد، لەوێ دەگەنە باڵەخانەیەکی حکومی و سافافیان چاوەڕوانی دەکردن، ئەویش لە پاریس پزیشکی خوێندبوو، لەگەڵ فلاندرین ڕۆژێک لە ڕۆژان پەیوەندی خوێندن و کارییان هەبووە، بۆیەش بەیەکەوە ئاشنابوون.

****

کێ نەخۆشە...؟

لە هوتێل هلتۆن تاران سافافیان بە دوو دکتۆرەکە دەڵێت، کەوا وەزیری بەلات ئەسدولا عەلام نەخۆشە، بەڵام بیرنارد گومان لەو قسەیە دەکات، بە هاوڕێیە دکتۆرەکەی دەڵێت، من وا دەزانم نەخۆشەکە لە ئەسدولا گەورەترە. کە دوو دکتۆرەکە چاویان بە وەزیری بەلات دەکەوێت، ئەو پێیان دەڵێت، ئێوە بانگکراون بۆ چارەسەری شاهنشاکەمان کە نەخۆشە. کە شاهنشا بۆ یەکەمجار دوو دکتۆرەکە دەبینێت بە زمانێکی فەرەنسی زۆر باش قسەیان لەگەڵدا دەکات. لەو دیمانەیەدا کەسێک بە جلی سەربازی لە تەنیشتیان دانیشتبوو، کەسەکە

(عــــەیادی) بـــوو کــــە دکتـــۆرە ســـــەربازییەکەی ئــــەو بـــوو، پلە سەربازییەکەشی ژەنراڵ بوو.

هـەموویان لەســەر مێزێـک دادەنیشـن، شاهنشـاش بـاس لـە وردەکاری نەخۆشییەکەی خۆی دەکات، لەوێ دەڵێت:

مــن پـێش چەنــد مانگێــک و لــە کۆتــایی ســاڵی ١٩٧٣ دا، ئەودەمانــەی لــە دوورگــەی کـیش بـووم، زانـیم کـەوا لــە لای خـوارەوەی لاچـەپی قەفەسـی سـینگم بۆشـاییەک هەیـە، وتیـان رەنگە ئەوە ئەستووربوونی سپڵ بێت، کە پشکنینی بۆ کرا رێک مەزندەکە راست بوو، هەوکردنە لە سپڵ بووە نەک لە غودەی لەمفاوی.

لەودەمانە شاهنشا تەمەنی ٥٥ ساڵ بوو. هەردوو دکتۆرەکە نموونەیان لە جەستەی ئەو لەگەڵ خۆیاندا برد و کاریان لەسەر کردبوو، بۆیان دەرکەوت کەوا ئەو نەخۆشی غودەی لەمفاوی هەیە، کە قسەکەیان بە عەیادی وتبوو، ئەو وتبوو، دەستەواژەی لوشیمیا بەکاربهێنن، داوای کردبوو، ئەو دەرئەنجامە بەو نەڵێن، بەڵکو بە شاهنشا بڵێن تەندروستی زۆر باشە و هیچ مەترسی لەسەر ژیانیدا نییە. ئەو قسەیەی عەبادی بە دڵی دوو دکتۆرەکە نـەبوو، وتبوویـان ئێمـە کـار دەکـەین، بـۆ چارەسـەرکردنەکەش کۆشـش دەکـەین، بـەڵام نـاکرێ راسـتییەکە بـەو نـەڵێن، دەبـێ مەسـەلەکەی بـاش بـۆ روون بکەینـەوە. سـەرەتا دکتۆرەکـان لـە نەخۆشـییەکە شاهنشـا نیگـەران نـەبوون، هــەردوو دکتۆرەکــە

وتیان ئێمە دەگەڕێنەوە پاریس کە ئەنجامی وردی پشکنینەکانم تەواوکرد، ئەوا ئەنجامەکە رادەگەیێنین، دەرکەوت شاهنشا نەخۆشە و ناوێکیان بۆ نەخۆشییەکەی ئەو دۆزیەوە و ناویان نا نەخۆشی (والدنستروم) بەڵام ئەوان زۆریش لە ناوەکە رازی نەبوون، واتە قەناعەتیان بەو ناوە نەهێنابوو.

کە هەردوو دکتۆرەکە لەناو کۆشکی شاهنشا دەردەچن، دوو بۆچوونی جیاوازییان لەسەر رەوشی تەندروستی ئەو دەبێت، بۆیەش بیرنارد وایدەزانی ئیرانییەکان ئەوان بە دکتۆری ئەمریکی دەگۆڕن، بەڵام ئەوەیان راست نەبوو، دیارە ئەوەش مەبەستی تایبەتی شاهنشا خۆی بوو کەوا حەزی نەدەکرد ئەمریکییەکان بزانن ئەو نەخۆشە و نەیدەویست ئەوان ئاگاداری وردەکاری تەندروستی ئەو بن، بۆیەش دکتۆرە فەرەنسییەکانی لا باشتربوو. ئەگەر ئەمریکییەکان بیانزانیبووایە ئەو نەخۆشە، ئەوە کاردانەوەی سیاسی بۆ دەکرا، هەروەها سەبارەت بە بریتانیاش هەمان بۆچوونیان هەبوو. هەردوو دکتۆر باش لەوە حاڵی بوون کەوا شاهنشاو عەلام کاریان بۆ ئەوە کردبوو کەوا کۆشش بکەن نهێنییەکانی ئەو بپارێزن، هەواڵی نەخۆشییەکە لەو بازنە نەچێتە دەرەوە.

****

پێنج کەس

دوو دکتۆرە فەرەنسییەکە و ژەنراڵ عەبادی و شاهنشا و ئەسدولا عەلام، ئاگاداری وردەکاری نەخۆشییەکەی شاهنشا و قۆناخەکانی چارەسەرییەکان بوون، سەرەتا تەنها ئەو پێنج کەسە لە هەموو شتەکان ئاگاداربوون. سافافیان بیری لەوە نەدەکردەوە لەگەڵ عەلام پێشبڕکێ بکات، بەڵام دوو دکتۆرە فەرەنسییەکە سووربوون لەسەرئەوەی ئەگەر سافافیان لە ناو بازنەکەدا بێت ئەوان لە چارەسەرکردنە دەست دەکێشنەوە، نەیاندەویست ئەو لە ناو وێنەکەدا بێت.

لە مایوی ساڵی ١٩٧٤ لە راستی نەخۆشییەکە، شاهنشایان ئاگادار کردەوە، بەڵام نەیاندویست مەسەلەکان لە تەلەفۆنەوە باس بکەن، بۆیەش لە نەخۆشخانەی ئەمریکی لە پاریس سەردانی ئەو دەکەن، بەوەشیان ئەو دەبێتە کەسی ژمارە شەش لەوانەی لە نەخۆشییەکەی شاهنشا ئاگادار بن. تێستە تایبەتییەکانی خوێنەکەی بە ناوی یەکێک لە خزمەکانی فلاندرینەوە لە پاریس کرابوو. دوو دکتۆرەکە ئەنجامەکانی تێستەکە دەبەنە پێش سافافیان، ئەو تا مانگی سپتەمبەری ساڵی ١٩٧٤ هیچ قسەیەکی نەکردبوو، بۆیەش لە رۆژی ١٨ ی ئەو مانگە داوا دەکات بچێتە تاران. لەودەمانە و لە رۆژانی نێوان ٢٤ تا ٢٩ ی یونیۆ شاهنشا و شاهبانۆ بەیەکەوە بۆ پیرۆزبایی سەرۆکی نوێی هەڵبژێردراو ڤالیری جیسکار دیستان لە پاریس

دەبـن، هاتنەکـەی ئـەو هـیچ پەیوەنـدی بـە تێسـتی خـوێن و نەخۆشییەکەی نەبوو، لەو رۆژانەش شاهنشا بە هیچ شێوەیەک پەیوەندی بە دکتۆرەکانی نەکردبوو. بۆ جاری دووەم هـەردوو دکتۆرە فەرەنسییەکە دەگەنە تاران، دکتۆرێکی تر بە ناوی میلیز لەو رۆژانە دەگەنە ناو بازنـە تەسکەکەی نەخۆشییەکەی ئەو و ئەوانـەی دەزانـن کـەوا شاهنشـا نەخۆشـە. سـافافیان وتبـووی دەبێ میلیـزیش بەشـداری ئـەو نهێنییـە بێـت، چونکـە ئـەوەیان مەعقول نییە، ئەو پێشتر چارەسەری هەر یەک لـە سـەرۆکەکان شارل دیگۆل و یەکێک لە پاشا سەعودییەکانی کردووە، هەست دەکرا ئەو دەتوانێت نهێنییەکە راگرێت، بەو کەسەش ژمارەکە گەیشـتووتە حـەوت کـەس، کەسـی ژمـارە هەشـتیش ئـەو کەسـە بـوو کـە دەیزانـی شاهنشـا لەلایـەن دکتـۆرە فەرەنسـییەکان چارەسـەر دەکرێـت، بـەڵام نەیـدەزانی نەخۆشـییەکەی شاهنشـا چییە.

****

نهێنییەک هەبوو شاهنشاش نەیدەزانی

بـۆ دۆزینـەوەی رێگاچارەیـەک بـۆ مەسـەلەی نەخۆشـییەکە شاهنشا و پاش دووەم راوێژکارییەکە لەو بارەیەوە، هـەر یـەک لــە بیرنـارد و فلانـدرین و میلیــز و ســافافیان لــە کۆشــکی ئیمپراتۆریـەت کۆبونـەوە، سـافافیان سـووربوو لەسـەرئەوەی

مەسـەلەکە زۆر بـەنهێنی بمینێتـەوە، هـەتا شاهنشـاش لەهەنـدێ شـتیش ئاگـادار نـەبێت، نـەوەک شاهنشـاش خـۆی بـاس لـە نەخۆشییەکەی خۆی بۆ کەسە نزیکەکانی بکات. ئەوەی لە ئاکار و رەوشی ئەو بەدی دەکرا، شاهنشا تەندروستی باش دیاربوو، بەڵام سپڵەکەی ئەستوور دەبوو، دکتۆرەکان بڕیاریاندا بە شێوە کلاسیکییەکە چارەسەری کانسەری غودە لەمفاوییەکانی بکەن، مانگانەش خوێنەکەی تێست بکەن.

پێش ئەوەی عەیادی فەرمان بدات خوێنەکەی تێست بکەن، ئـەو هەفتـەی یەکـەم چارەسـەری وەرگـرت، بـەڵام مـاوەی هەفتەیـەک بـۆ ئـەو حاڵەتـە زۆر کـەم بـوو، لـە تێسـتەکەدا دەرکـەوتبوو کـەوا ژمـارەی خڕۆڵکـەی سـپی خـوێنی کـەم بوویتـەوە، ئـەوەش هەموولایـەکی ترسـاندبوو، بۆیـە بەرنامـەی چارەسـەرییەکەیان راگرتبـوو، داوا کرابـوو بـۆ جـاری سـێیەم دکتۆرە فەرەنسییەکان چاویان بە شاهنشا بکەوێتەوە.

بـۆ ئـەو دیمانـە رۆژی ١٨ی ینـایری سـاڵی ١٩٧٥ دانرابـوو، دیمانـە و پشـکنینەکە لـە زیـورخ بـوو، شاهنشـا لـە گەشـت و سـەیرانی خەڵیسـکانێ سـەر بـەفربوو، لـەوێ دوو دکتۆرەکـە تێگەیشـتبوون کـەوا شاهنشـا چارەسـەرییەکە وەرناگرێت، ئـەو رێنماییەش بە ئاگاداری عـەیادی و سـافافیان و میلیز و بیرنـارد و فلاندرین بووە، فلانـدرین زۆر هەسـتی بە تـرس کردبوو، کە زانیبـووی رەوشـی تەندروسـتی بـەرەو خراپبـوون و ترسـناکی

دەچێت، بڕیار دەدەن چارەسەرکردنەکەی بە وەرگرتنی دەرمانی (CHLORAMBUCIL) بێت، کە لەسەرەتاوە لەلایەن ئیرانییەکانەوە بۆی دانرابوو. تا مەسەلەکە نەزانرێت و هەواڵەکە لە ناو ئیران بڵاونەبێتەوە سافافیان بۆ بەردەوامی تێستی خوێنی شاهنشا داوای کرد، کەوا فلاندرین بێتە زیورخ لەوێ تێستەکانی بۆ بکات، چونکە شاهنشا یەک مانگ لەوێ دەمینێتەوە. فلاندرین دووبارە لە ١٩ ی فبرایر بۆ تێستی خوێنەکە گەڕایەوە تاران، ئەوەشی بە بەردەوامی دەکرد، هەندێ جار لەو سەفەرانەدا بیرناردیشی لەگەڵ دابوو، ئەگەرنا هەر بەتەنها دەهات و کارەکانی خۆی بەنهێنی ئەنجام دەدا، دوا گەشتیشی بۆ تاران لە کۆتایی مانگی دیسمبەری ساڵی ١٩٧٨ بوو.

****

نەخۆشییەکە ترسناک دەبێت

لە نێوان مانگی ینایرەوە تا مانگی دیسمبەری ساڵی ١٩٧٥ سپڵەکەی شاهنشا گەورە دەبێتەوە و هەندی وەک جارانی ئاسایی خۆی لێ دێتەوە، ئەگەرچی رەوشەکە بەرەو باشیش دەرۆیشت، بەڵام ئەو بەردەوام چارەسەرییەکانی ئاسایی خۆی وەردەگرت. لە مانگی فبرایری ساڵی ١٩٧٩ دا فلاندرین بە سەرسامییەوە هەستی کرد کەوا سپڵی دووبارە ئەستوور

دەبێتەوە و هەستی بە پەیدابوونی حاڵەتێکی ناسروشتی لەناو خوێندا کردبوو، واش هەستدەکات نەخۆشییەکەی پەلی هاویشتووە و تەشەنەی کردووە، بۆیە دەخوازێت چارەسەکردنەکە چڕتر بکرێت، باشیش دەزانێت کەوا ئەوەیان ئاگادارکردنەوەیەکی درۆ نییە، ئەوان لە سەرەتاوە بڕیاریان دابوو ناوی راستەقینەی دەرمانەکە نەڵێن، دەرمانەکەیان لە ناو کارتۆنی ترو قالبی تریاندا دادەنا، واتە دەرمانی CHLORAMBUCIL لەناو کارتۆنی QUINERCYL دادەنا، فلاندرین دەرمانەکەی لە پاریس دەکڕی، بە ناوە دووەمەکەی دەهێنایە تاران.

****

بارێکی گران

سافافیان تاکە ئیرانی بوو هەموو وردەکاری نەخۆشییەکەی شاهنشای دەزانی، چونکە دوو کەسەکەی تر عەلام و عەیادی راستی نەخۆشییەکەیان نەدەزانی، ئەوەش بۆ سافافیان ئاسان نەبوو، چونکە بنەماڵەی شاهنشا لە دوارۆژا گلەییان دەبوو ئەگەر قسە راستەکەیان پێ نەڵێت، شاردنەوەی ئەو نهێنییەش مەترسی و رەنگدانەوەی سیاسی دەخوڵقاند، پاش ئەوەی دووجار لەگەڵ دکتۆرە فەرەنسییەکان قسەی کردبوو، بڕیار دەدەن راستییەکە بە هاوسەرەکەی بڵێن، ئەوان مەبەستیان بوو ژنەکەی ئامادەیی هەبێت، چونکە نەخۆشییەکەی تەشەنەی

دەکرد، سەرەتا بە شاهنشایان وت، کەوا خۆت باسی مەسەلەی نەخۆشییەکەت لەگەڵ شاهبانۆ بکەوە و راستییەکەی پێ بڵێ. بەڵام ئەو هەموو جارێک ئەوەی پێ نەدەکرا، بۆیەش دکتۆرەکان بڕیار دەدەن بە شێوەیەکی نهێنی ئەوە بە ژنەکەی بڵێن. بیرنارد و میلیز و سافافیان و کلاندرین لە پاریس ژنەکە دەبینن و راستی نەخۆشییەکەی شاهنشای پێ دەڵێن، ئەوەش دیارە ئاسان نەبوو، چونکە پیاوەکە لە ئاکاری هیچ دیار نەبوو، بەڵام لە راستییدا ئەو نەخۆشییەکی ترسناکی لە خوێندا هەبوو، ئەوەی جێگای باسە، پیاوەکە هەموو وردەکاری نەخۆشییەکەی دەزانی، بەڵام ئامادەش نەبوو هیچ بە ژنەکەی بڵێت.

*****

ژنەکە دەزانێت

شاژن بە مێردەکەی دەڵێت کەوا مەسەلەکەیان پێ وتووە و راستییەکەشی زانیوە، دەیویست بوار لە شاهنشا وەرگرێت، شاژن خۆی لەگەڵ دوو دکتۆرە فەرەنسییەکە قسە بکات، بۆ ئەوەی شاهنشا بزانێت ئەو بەنهێنی هەردوو دکتۆرەکەی دیوە.

کە دوو دکتۆرەکە دەگەڕێنەوە تاران، شاژن داوا دەکات بیانبینێت، بەوەش کەسێکی تر دەزانێت کەوا شاهنشا نەخۆشە. کە شاهنشا لە پاش مانگی ئوکتۆبەری ساڵی ١٩٧٩ پێش ئەوەی

بچێته نیویۆرک و بچێته مەکسیک و دوورگەی باهاما، خەڵکێکی زۆر دەیانزانی ئەو نەخۆشە.

من لە ساڵی ٢٠٠٥ دووجار دیمانەم لەگەڵ سافافیان بووە تا باسی نەخۆشییەکەی شاهنشام بۆ بکات. ئەوەی جێگەی باس بووە شاهنشا و شاژن بڕوایان بە دکتۆرەکان هەبووە کە لەو ماوەیەدا نهێنییەکەیان پاراستووە، ئەگەرچی شوێنەکەیان زۆریش نائاسایی بووە. دکتۆر بنیامین کین، کە دکتۆرێکی ئەمریکی بوو، ئەوەی پاشان هاتووتە ناو تیمەکە وتبووی:

شاهنشا لە ساڵی ١٩٧٤ قبوولی نەکردووە نموونەی خوێنەکەی تێست بکەن، بەڵام هەردوو دکتۆرە فەرەنسییەکە ئەو قسەیەی ئەو رەفز دەکەنەوە. ئەوان دەڵێن پەیوەندی شاهنشا بە دکتۆرەکان زۆر رەسمی بووە و بەرێز و شکۆوە مامەڵەی کردوون، ئەو هەرگیز بەو شێوەیە قسەی لەگەڵ دکتۆرەکان نەکردووە.

****

شاهنشا بەرنامەی وابوو تا ساڵی ١٩٨٣ لە دەسەڵات بمینێتەوە

هاوسەری شاهنشای ئێران بەو جۆرە باسی رەوشی تەندروستی مێردەکەی بۆ سەرۆکی فەرەنسی جیسکار دیستان کردوووە:

ئەو وایدەزانی کێشەکە لەوەدایە ئەو کاتی کەمە، ئەو زۆر لە دەسەڵات نامێنیمەوە، ئەو دەیەوێت تەنها حەوت هەشت ساڵی تر بمینیمەوە، ئەودەمانە تەمەنی دەگاتە شێست ساڵێک، حەزی دەکرد زوو بڕوات، بەڵام کوڕەکەمان هێشتا گچکەیە، ئەو چاوەڕوانی دەکرد دەسەڵاتەکە بداتە ئەو، ئەو بە پەلە بوو، تا مەسەلە سیاسییەکان بۆ ئەو سازبکات و ئینجا ئەو خۆی بڕوار، ئەگەرنا لە سەرەتاوە ئەو کێشە و کۆسپی زۆری دێتە پێش. ئەو دەیووت ئەرکی گۆڕانی ئێران لەسەر شانی من دایە، دەمەوێ ئەوەیان بکەم.

بەڵام وردەکاری رەوشی تەندروستی ئەو لەگەڵ بەرنامە و پلانەکانی دەسەڵاتەکەی تەریب نەبوو، تا لە نێوان ساڵانی ١٩٨١ یان ١٩٨٢ تاجەکەیە بداتە کوڕەکەی، ئەودەمانە ئاگاداری تەندروستی نەبوو، شاهبانۆ وتبووی، من بڕوا ناکەم ئەو هیچ زانیاری لەسەر تەندروستی خۆی هەبوو بێت، کە ئەو قسانەی کردبوو نەیدەزانی تەندروستی چۆنە.

له چەندین بۆنەدا بیرنارد ویستبووی لەسەر تەندروستی ئەو قسە لەگەڵ شاهنشا بکات، ئەویش لە کۆشکی هاوینەی خۆیدا لە ساڵی ١٩٧٨ وتبووی:

من تەندروستیم زۆر باشە، لەوەشیان دڵنیام کە زۆر باشم.

لەودەمانەشدا کوڕەکەی ئەو لە کولێژی فڕۆکەوانی ئەمریکی پرۆڤەی دەکرد. شاهنشا بە فلاندرینی وتبوو:

من داواکارم بۆ ماوەی دوو ساڵ چاودێری رەوشی تەندروستیم بکە، تەنها دوو ساڵ، تا کوڕەکەم ئیمساڵ خوێندنەکەی تەواو دەکات، ساڵێکیش لە تاران بمینێتەوە.

****

ریفۆرمەکە دوا دەکەوێت

لە ساڵی ٢٠٠٥ دیمانەیەکی دوورودرێژم لەگەڵ فەرەح پەهلەوی کردبوو، لەوێ ئەو وتی:

کە هاوسەرەکەم لە رەوشی تەندروستی خۆی تێگەیشتبوو، کۆششی دەکرد کوڕەکەی بۆ دەسەڵات ساز بکات، بۆ ئەوەش چەند پرۆسەیەکی ریفۆرمی بۆ سازکردنی دیموکراسیش کردبوو. چونکە باش دەیزانی دەسەڵاتی ئەو رۆژانەی وڵاتەکەی بەو کوڕە گەنجە زەحمەتە و ئەستەنگی زۆری دێتە پێش.

شاهنشا تا له ژیاندا مابوو، دەیتوانی کۆمەڵێک ریفۆرم بکات، مـــن وەک وەزیـــری دەرەوەی بریتانیـــا و لەگـــەڵ وەزیـــری دەرەوەی ئـــەمریکی ســـایروس ڤـــانس دەمـــانزانی شاهنشـــا نەخۆشـــە، ئێمـــە لـــە رۆژی ١٤ ی مـــایۆی ســـاڵی ١٩٧٧ بـــۆ بەشـداریکردنمان لـە کـۆنگرەی ئاسـایش و هاوکـاری ئـەوروپی بەیەکەوە بووین، دەمانزانی ئەو نەخۆشە و لەوێش پێمان ووت:

واچاکـە ریفۆرمێـک لـە وڵاتـا بکـات، پـەیڕەو دیموکراسـی ئەوروپی بکات تا پاشایەتی دەستووری بۆ کوڕەکەی جێبهێڵێت، من ئامۆژگاریم کرد ئەزموونەکەی وڵاتی ئەسپانیا پەیڕەو بکات. لـەوێ ژەنـراڵ فرانکۆ مـەلیک خـوان کارلۆسـی وەک پاشـایەکی دەستووری دانابوو، ئەوەش دیموکراسی راستەقینەبوو، دەکرا ئەو ئەزموونەش لە ئیران کۆپی کرابووایە. دەبووایە ئەمریکا و بریتانیـا شاهنشـا رازی بکـەن چەنـد هـەنگاوێک لـەو ریفۆرمـە بچێتـە پێشـەوە و خشـتەیەکی زەمـەنی بـۆ گواسـتنەوەی بـەرەو مەلکیەتی دەستووری بڕوات، چونکە ئەو نەخۆشـە و کاتەکـەش ناسکە، بەداخەوە کارەکان دەکرا، بەڵام ئەویش بۆی نەکرا.

لـە نۆڤمبـەری سـاڵی ١٩٧٣ ەوە شاهنشـا دەیزانـی جـەرگی ئەسـتوور بـووە، بۆیـەش بڕیاریـدابوو ئەنجومـەنێکی وەسـایە دامەزرێنت، هـەموو دەسـەڵاتدارەکانیش لـە بن دەسـتی ژنەکـەی دەبێت تا کوڕەکەی تەمەنی دەگاتە ئاستی یاسایی کە تاجەکەی باوکی وەرگرێت. لە ساڵانی ١٩٧٧ و ١٩٧٨ کێشەکانی نـاو وڵات

زۆرتر دەبێت و نارەزاییەکان ئەستوور دەبن، دەبووایە شاهنشا بچێتە دەرەوە و دکتۆرێکی پسپۆر ببنێت، دیارە ئەوەش مانای ئەوەبوو کە تەندروستی خراپە و زێدەرۆییشە لەسەر رەوشی ئەودا ئەگەر بەو جۆرە بمینێتەوە، بۆیەش دەبوایە زۆر خێرا ئەنجومەنی وەسایەتێک بۆ ریفۆرمی سیاسی دامەزرێنێت، لەودەمانە دوورکەوتنی ئەو و ئەگەری گواستنەوەی سیاسی، بە شێوەیەکی ئاشتیانە، بوار ساز دەبوو سیستەمی مەلکیەتی دەستووری بێتە ئاراوە.

****

شەقام بڵێسەی گرتبوو

بەپێچەوانەوە باسی نەخۆشییەکەی شاهنشا نەدەکرا، دۆستە خۆرئاواییەکانی باسیان نەکرد، کە لە تاران کۆنفراسەکە کرا باسی ئەو مەسەلە نهێنییەیان نەکرد، ئەگەرچی هەموویان لەسەر خوانەکەی ئەو دانیشتن و داوەتی ئەویش بوون.

رووداوەکان لە ساڵی ١٩٧٨ زۆر خێرا گەشەی دەکرد، خۆپیشاندانەکان زۆربوون، نارەزاییەکان لە شاری قوم گەیشتە ئاستێکی بەرز، لەوێ چەند کەس لەناوچوون، بڵێسەی رووداوەکە گەیشتە شارەکانی تاران و تەبریز و شارەکانی تر، لە مانگی مایۆی ساڵی ١٩٧٩ ئاگرەکە خۆش بوو. شاهنشا سەرۆکی دەزگای ساڤاک ژەنراڵ نەعمەتئەلا ناسری گۆڕی. لە

کۆتایی مانگی یولیۆدا خۆپیشاندانەکان گەیشتە شاری مەشهد، لە شاری ئەسفهانیش حاڵەتی ئامادەباشیان ڕاگەیاندبوو، لەودەمانەدا و لەگەڵ ئەو پێشهاتە ترسناک و خێرایانە شاهنشا بەڵێنی زۆرتر ریفۆرم و چاکسازی دەدا، دەیووت هەڵبژاردنی داهاتووی مانگی یونیۆی ساڵی ١٩٧٩ ئازاد دەبێت، هەموو ئازادییەکانی را دەربڕینیش فەراهم دەکەین، بەڵام ژمارەیان ئەوانەی بڕوایان بە بەڵێن و قسەکانی دەکرد کەم و دەگمەن بوون. ئەگەر حکومەتە خۆرئاواییەکان دەیانزانی شاهنشا نەخۆشە و تەندروستی خراپە فشاریان لێ دەکرد، کە واز لە دەسەڵات بهێنێت. چونکە ئەو بە بێ ئەو فشارانە دەستبەرداری تاجەکەی نەدەبوو، حکومەتی بریتانیا گازی فرمێسک پرژێنی دەدایێ، ئەگەرچی سەفارەتی بریتانیا لەگەڵ بەخشینی ئەو گازە نەبوو بۆ کپکردنی خۆپیشاندەرەکان، سەفیری بریتانیای ئەو ڕۆژانە (ولیام سولیفان) و وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاش دژی هاوکارییەکەی بریتانیابوون، بەڵام ڕاوێژکاری کارتر بۆ کاروباری ئاسایشی نەتەوەیی (زیگنیو بریجنسکی) لەگەڵ هاوکارییەکەی بریتانیابوو.

****

کشانەوەی دکتۆرە تایبەتییەکە

ڕەوشی سیاسی ئیران بەرەو شپرزەیی و ئاڵۆزی دەچوو، دکتۆرەکانیش بەرپرس بوون لەوەی حکومەتەکانی خۆرئاوایان ئاگادار نەکردەوە کەوا تەندروستی شاهنشا خراپە، ئەوان دەیانتوانی دیمەنی ڕوونی ئیران وەک خۆی بەرجەستە بکەن، ئەوان باش دەیانزانی شاهنشا لە چ وەزعێکە و بە چاوی خۆیان ڕۆژەڤی شەقامەکانی تارانیان لێوە دیاربوو، دیارە کەسێکی نەخۆشیش ئاسان نەبوو ئەو مەسەلانە چارەسەر بکات، لەودەمانەش دکتۆرە تایبەتییەکەی ئەو گەڕایەوە فەرەنسا و نەخۆشەکەی لە تاران جێدەهێڵێت و ئامادەش نەبوو ڕاستی نەخۆشییەکەی شاهنشاش بە کەس بڵێت.

****

نائومێدی و شپرزەیی

دوا سەفەری دکتۆر (فلاندرین) بۆ تاران لە مانگی دیسمبەری ساڵی ١٩٧٨ بوو، ئەو ٣٩ جار شاهنشای نەخۆشی دیبوو، لەوانە ٣٥ جاریان لەناو ئیران بووە، لەودەمانە سەرەتای ڕەوشێکی زۆر نیگەران نائومێدی لە شاهنشا بەدەر دەکەوت، هەتا لەکاتی سەردانەکانی دکتۆرەکە و چارەسەرییەکانیش

تاقەتی ئەوەی نەمابوو بە پێوە راوەستێت و گوێ لە رادیۆش راگیرێت.

پرسیاریش ئەوەبوو، ئایا لەودەمانە دکتۆرەکان راستی نەخۆشییەکەی شاهنشایان بە میللەتی ئیران راگەیاندبووایە...؟

ئایا دەبوایە دکتۆرە فەرەنسییەکان رەوشی تەندروستی ئەویان بە سەرۆک جیسکار دیستان گوتبووایە...؟

مەترسییەکان لەسەر وڵاتی ئیران زۆر ترسناک بوو، نەدەبوایە دوو دکتۆری پیشەیی وەک سیاسییەک هەڵسوکەوتیان کردبووایە، ئەوان رەچاوی باشی چیان بۆ نەخۆشەکەیان هەبوو...؟ خراپەکان چی بوون ...؟ چ لە بەرژەوەندی ئەو دابوو، کە بەو جۆرە دەجولانەوە، هیچ ئینساف نەبوو، دکتۆرەکان ئەو مەسەلەیان بە گۆشەیەکی سیاسی دیتبووایە...؟

دیارە کەوا دکتۆرە ئیرانییەکان ئەوەیان لەدەست نەدەهات، بەڵام بۆ دکتۆرە فەرەنسییەکان ئەوەیان ئاسانتربوو، دکتۆر فلاندرین بە منی وت:

کەوا ئەو مەسەلەیەی بە حکومەتەکەی خۆی رانەگەیاندبوو، بەڵام نازانم پروفیسور بیرنارد، یان پروفیسۆر میلیز، ئەو زانیاریەیان بە سەرۆک دیستان گوتبوو، یان نا...؟

لە هەموو لایەکەوە وەزعەکە ئاڵۆزبوو، رەوشەکەش ئاڵۆزتر دەبوو ئەگەر هەمان حاڵەت لە لەندەن بوایە یان لە واشنتۆن.

ئەودەمانــە پــاریس ئارەزوومەنــدبوو شاهنشــا پەیوەنــدی بــە خومــەینی بکــات، کــە لــە پــاریس دەژیــا، رەنگــە دوو دکتــۆرە فەرەنســـییەکەی چارەســـەری نەخۆشـــیەکەی ئـــەویان دەکـــرد درکیــان بــەوە نــەکردبێت، ئەگــەر ئــەوان ســەرۆک دیســتانیان ئاگادار کردبوایە کەوا شاهنشا نەخۆشە و رەوشی تەندروستی ترسناکە، خزمەتی نەتەوەییان بە فەرەنسا دەگەیاند.

ولیام شوکروس لە شاکارەکەیدا (دوا گەشتەکەی شاهنشا)دا نووسیویەتی:

دڵنیـــام کـــەوا هـــەواڵگری فەرەنســـا بـــە نەخۆشـــییەکەی شاهنشــایان نــەدەزانی، راســتییەکەش وابــوو، هــەردوو دەزگــای هــەواڵگری فەرەنســی و ئــەمریکی نەیانــدەزانی کــەوا شاهنشــا نەخۆشــە، ئــەو نووســیویەتی مۆســاد و ســاڤاک و هــەواڵگری بریتانیش نەیاندەزانی کەوا ئەو نەخۆشە.

****

تەنها پروپاگەندەیە

یەکێک لە دبلۆماتە سۆڤیەتییەکان کە زۆرجار لەگەڵ هاوڕێیە ئەمریکییەکەی بەیەکەوە ئێواران لە یەکێک لە رێستورانتەکانی تــاران نانیــان دەخــوارد، ئاگــاداری هاوڕێیــە ئەمریکییەکــەی کردووتــەوە کــەوا شاهنشــا نەخۆشــی کانســەری هەیــە، بــەڵام دبلۆماتــە ئەمریکییــە قســەکەی بــە پروپاگەندەیــەکی ســۆڤیەتی

زانیبوو. لەسەردەمی یلستین کە نهێنییەکانی تۆماری هەواڵگری سۆڤیەتی بڵاوکرایەوە و ئاشکرا بوون، دەرکەوت دەزگاکە لەو پروپاگەندەیە دڵنیا نەبووە. کە من لە کۆتاییەکەی ساڵی ١٩٧٨ دیمانەم لەگەڵ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی (ئەندریە گرومیکۆ) هەبوو، بەیەکەوە باسی رەوشی ئیرانمان کرد، ئەو بە هیچ شێوەیەک ئاماژەی بە نەخۆشییەکەی ئەو نەداوە، هەروەها لە تۆمار و ئەرشیفەکانی هەواڵگری ئەڵمانیای خۆرهەڵاتیش بابەتێک بۆ پشتراستکردنی ئەو مەسەلەیە نەدۆزراوەتەوە، بەڵام هەواڵگری ئەڵمانیای خۆرئاوا ئەوەی زانیوە و ئاگاداری لەندەن و واشنتۆنی کردیتەوە کەوا شاهنشای ئیران نەخۆشە و تەندروستیش خراپە.

لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٩ وەزیری دەرەوەی فەرەنسا لویس گیرنگاد، کە هەردووکمان لە دەسەڵات نەبووین، لەوێ و ئەو کاتانە ئەو بە منی وت، کەوا شاهنشا نەخۆشە و ساڵێکە ئەو نەخۆشییەی هەیە، منیش وتم، ئەوەیان راست نییە و ئەو هەواڵە هەڵبەستراوە، چونکە بڕوا ناکەم ئەوەیان لەسەر کەسێکی دکتۆر تێپەڕێت و لەبیری بکات. ئەو وتی:

حکومەتەکەمان لە هاوینی ساڵی ١٩٧٨ دوە زانیوویەتی کەوا ئەو نەخۆشە. دیارە کەوا ئەو پیاوەی کە دۆستایەتییەکی باشمان بەیەکەوە هەبوو، قسەکەی راست دەرچوو. ئەوەی جێگەی باسە کەوا سەفیری پێشووی بریتانیا لە تاران سیر

(دینیس راتب) له دیمانەیەکدا له (بی بی سی) دا و پاش ئەوەی خانەنشین کرابوو، وتبووی من هەواڵێکم زانیوه کەوا شاهنشای ئێران نەخۆشە و نەخۆشییەکەشی ترسناکه، بەڵام من لەودەمانەدا که قسەکەم زانیبوو سەردانی شاهنشام کرد، بینیم تەندروستی زۆر باشه و هیچ شوێنەواری نەساغی پێوه نییه. پاش ماوەیەکی زۆر لە مانەوەی لە پۆستەکەی لە یەکێک له بۆنەکاندا لە سەرۆک دیستانیان پرسیبوو، ئایا تۆ هیچ زانیارییەکت لەسەر تەندروستی شاهنشای ئێران هەبوو، دەتزانی ئەو نەخۆشە، لەویَ بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ دانی بەوەدانابوو، بۆیەش ئێمه دەپرسین ئەگەر سەرۆک و وەزیری دەرەوەی فەرەنسا بزانن کەوا شاهنشا نەخۆشە، ئەو هەواڵه بە دەزگای هەواڵگری خۆیان نەڵێن، یان هەواڵەکەیان لەلای خۆیانەوه پاراستووه نەوەک هەواڵەکە بگاتە زۆر گۆشەی ترەوه لەوێشەوه بڵاوبکرێتەوه و بگاتە دەزگاکانی هەواڵگری ئەمریکاو بریتانیا.

ڕەنگە دیستان ئەو هەواڵەی زانیبووبێت، بەڵام لەبەرئەوەی سەماحەتی ئەیەتولا خومەینی لەلای ئەوان بووه و لە پاریس دەژیا، بۆیەش نەکراوه باس لەو مەسەلەیه بکەن. دەزگای موخابەراتی فەرەنسی کە ئەو هەواڵەی نەزانیوه زۆر تووڕەبووه، له کۆتاییدا من وا دەزانم فەرەنسا له ئاکامی مانەوه

و بوونی خومەینی لە پاریس سوودی ئابووری و سیاسی زۆری بینیووە.

*****

لە رۆژی ١٦ی ینایری ساڵی ١٩٧٩دا شاهنشا بەرەو قاهیرە تارانی جێهێشتووە و دیمانەی ئەنوەر ئەلساداتی کردووە، لەوێشەوە بەرەو وڵاتی مەغریب فڕیوە. لەو سەفەرەدا تەندروستی بەرەو خراپی دەچوو، دوو جار دکتۆر فلاندرینی دیبوو، ئەو قەناعەتی وابوو لە دەرەوە بتوانێت دەسەڵاتی بەسەر وڵاتا بشکێت و جلەوی حکومی بمینێت، بەڵام راستییەکە بەپێچەوانی بۆچوونەکەی ئەو بوو، لەو سەردانەدا بەیەکجاری عەرشی وڵاتەکەی لەدەستدا و دەستەیەک لە کۆبەندی مەلا و رووناکبیران تاجەکەیان رووخاند، وەک چۆن چەند جاری تر ئەوە بەسەر بنەماڵەکەی قاجار هاتبوو، دیارە ئەو سوودی لە دەرسەکانی مێژوو وەرنەگرتبوو، لە هەمووش گرینگ تر دەسەڵات و قسەی مەلاکانی ئیران بە چاوێکی کەم سەیرکرد، وەک چۆن ئەمریکا و بریتانیاش بەهەمان چاو سەیری ئەوانیان دەکرد.

پرسیارەکەش لەو رەوشەدا ئەوەیە، ئایا نەخۆشییەکە بەراورد لەگەڵ کەسایەتی و سیاسەتەکەی چەند رۆڵی هەبوو لە رووخانی ئەو...؟ دکتۆر فلاندرین وایدەزانی کەوا باری خراپی تەندروستی و نەخۆشییەکەی ئەو، باندۆری نەبووە لە

لاوازکردنی کەسایەتییەکەی بۆ بڕیاردان لەسەر مەسەلە هەستیارەکانی ئەودەمانە کە دوا ساڵەکانی حکومیدا ڕووبەڕووی دەبوونەوە. نەخۆشییەکەشی هۆکار نەبوون لەسەر درەنگ هەستکردنی ئەو بە ڕووداوەکان بەو شێوە دراماتیکیە.؟

بەڵام گەیشتنی نەخۆشی کانسەر بە غودە لەمفاوییەکان ڕۆڵی هەبووە لە دەرکردنی بڕیارەکان، دوو مەسەلە کاریگەری لەسەر ئەودا هەبوو، ماندووبون و کانسەرەکە، هەردووکیان یەکتریان تەواو دەکرد. وەزیری دەرەوەی ئەمریکی سایروس ڤانس لە مایسی ساڵی ١٩٧٩ داوایکردبوو بە هیچ شێوەیەک لە تاراوگەکەی خۆییەوە پێشوازی لە شاهنشا نەکرێت بۆ هاتنی بۆ ئەمریکا، ئەو داوایەی لە کارتر کردبوو، هەروەها هەمان داواشی لە سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی بریتانیا (جیمس کالاهان)یش کردبوو. لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٩ شاهنشا غودەکەی ملی ئەستوور دەبێت، بۆیەش دکتۆر فلاندرین بەرەو لای ئەو دەفڕێت، داواش دەکات نەخۆشەکەی بخەنە ژێر چارەسەرکردنی چڕەوە، بەڵام هێشتا نەیدەویست کەس بزانێت ئەو نەخۆشە و حەزی دەکرد نەخۆشییەکەی هەر بەنهێنی بمینێتەوە.

****

دەرهێنانی زراو

شاهنشــا و خێزانەکــەی لــە مەکســیک بــوون، کــە مــاوەی نیشتەجێبوونیان تەواو دەبێت، مەکسیکییەکان رازی نابن ماوەی مانەوەکـەی بـۆ درێـژ بکەنـەوە، بۆیـەش ئـەو بـەناچاری دەچێتـە باهامــا، لــەوێ نەخۆشــییەکە تــەنگاوی دەکــات، بۆیــە دکتــۆر فلاندرین لە ئۆگستی ساڵی ١٩٧٩ دەیگاتێ، لەوێ پاش پشکنینی هەستدەکات خڕۆڵەکە سپییەکانی خوێنی کەمی کردووە، بۆیەش بەناچاری دکتۆرەکە بڕیار دەدات دەرمانە شیمیاوییەکەی کەم دەکاتــەوە. شاهنشــا نــەخۆش دەکــەوێت، وادەزانــن نەخۆشــی مەلاریایـەتی، بۆیـە دکتـۆری ئـەمریکی بنجامین لـە رۆژی ٢٩ ی سپتەمبەردا دەگاتە مەکسیک، لە پاریسەوەش دکتۆرەکەی خۆی دەگاتــە ســەری، بەیەکــەوە چاویــان لــە نەخۆشــەکەیان دەبێــت، هــەردووکیان دەبێتــە مشــتومڕیان لەســەر بڕیــاردان لەســـەر نەخۆشــی و رەوشــە تەندروســتییەکەی، بۆیــە لــە رۆژی ١٨ ی ئۆکتۆبەر فلاندرین دەکشێتەوە، کـە وەزیـری دەرەوەی ئـەمریکا لە قسەی خۆی پەشیمان دەبێتـەوە بـۆ هاتنـە ناوەوەی ئـەمریکا، هــانی ســەرۆکی وڵاتەکــەی ســەرۆک کارتــەر دەدات بــواری شاهنشــا بــدات بــۆ چارەســەری بێتــە نــاو ئــەمریکا، بۆیــەش دکتۆرەکــەی هــانی دەدات بچێتــە نــاو ئــەمریکا و ئــەو دەرفەتــە بقۆزێتەوە. هەتا ئەودەمانـەش یـەک کـەس لـە ئێران نەیاندەزانی شاهنشا نەخۆشی کانسەری هەیە.

شاهنشا له رۆژی ٢٢ ی ئوکتۆبەردا دەگاتە نیویۆرک، لە سەنتەری کۆرنیلی تەندروستی قەید دەکرێت، لەوێ زراوی دەردەهێنن، ئەگەرچی دکتۆرەکان پێیان باش بوو سپڵ (فاتەرەشە) ی دەربهێنن، بەڵام بنەماڵەکەیان ئەوەیان لا خۆش نەبوو، کە پشکنینیان بۆ غودە لەفماوییەکانی کردبوو، بۆیان دەرکەوتبوو کەوا ئەو دووچاری جۆرێکی زۆر کوشندەی کانسەربووە.

لە رۆژی چوارەمی مانگی نۆڤمبەردا ١٩٧٩ خۆپیشاندەری ئیرانی لە تاران هێرشیان کردبووە سەر باڵەخانەی سەفارەتی ئەمریکی، لەوێدا شێست و شەش کەسی ئەمریکاییان دەستبەسەر کردبوو، ئەو تەنگژەیەش ماوەیەکی زۆری خایاند تا ئەوەی گەمارۆکردنەکە و دەسبەسەرگرتنی سەفارەتەکەش ٤٤٤ رۆژی خایاند. کە مەکسیک بوار نادات شاهنشا بچێتە ئەو وڵاتە، ئەمریکا وا بە باش دەزانێت ئەو بچێتە دوورگەی پەنما، لەودەمانەش تەندروستی بەرەو خراپی دەچوو.

لە رۆژی ٢٣ ی مانگی مارسی ساڵی ١٩٨٠ شاهنشا لە پەنماوە دەفڕیت بەرەو وڵاتی میسر، لەوێ دەستەیەک پزیشک دەبینێت لەوانە دکتۆر کین و دکتۆر مایکل و دکتۆر فلاندرین و دەستەیەک لە دکتۆرانی میسری، هەموولایەک بڕیار دەدەن یەکسەرو زوو سپڵەکەی دەربهێنن، بە نەشتەرگەرییەکیش پارچە و نموونەیەکیان لە جەرگی وەرگرتبوو، لەو نموونەیەوە

بۆیان دەرکەوتبوو کەوا ڕەگی کانسەرەکە تەشەنەی کردووە. دکتۆر کین نەیدەویست لەدوا رۆژەکانی ژیانیدا و تا تەندروستی زۆر تێکنەچێت چیتر چارەسەری شیمیاویی بۆ بکەن، بەڵام دکتۆرەکانی تر و ئەندامانی خێزانەکەی ئەوەیان دەیویست، بۆیەش لە رۆژی ۳۱ ی مارس دکتۆر کین دەگەڕێتەوە ئەمریکا و دکتۆرە فەرەنسییەکەی دکتۆر فلاندرین لەسەر چارەسەکردنەکەی بەردەوام دەبێت. لە رۆژی ۲۷ ی مانگی یولیۆی ساڵی ۱۹۸۰ شاهنشا لە قاهیرە دەمرێت، لەوێ بە خاک دەنێژرێت، لە مەراسیمەکەدا سەرۆکی پێشووی ئەمریکا ریتشارد نیکسۆن و باڵوێزی ئەمریکا و فەرەنسا بەشداردەبن، لەو مەراسیمەدا بریتانیا بەرپرسێکی ئاسایی خۆی ناردبوو.

*****

نموونەی دووەم

فەرانسوا میتران

قژی برژنێف و میزی بومبیدۆ

من یەکێک بووم لەوانە بە کەسایەتی سیاسی فەرانسوا میتران سەرسام بووم، ئەگەرچی من زۆر باشیشم نەدەناسی، چونکە ئەو کەم دۆستایەتی دەکرد، لە ناوەراستی شێستەکاندا کە سەرۆکایەتی کۆبونەوەیەکی پەرلەمانتار ئەوروپییەکانی ناو رێکخراوی چەپی ئەوروپی لە پاریس دەکرد، من بۆ یەکەمجار ئەوم دیبوو. ئەو لە کەسێکی رۆشنبیری ئاساییەوە ببووە سەرکردەیەکی بالا، بەوەش ناسرابوو کەوا گوڵە سوورەکەی ئیشتراکی ئەوروپی نوێی بە یەخەوە بوو، من لە ساڵی ١٩٧٨ لە کۆنگرەی حزبی کرێکاران قسەم لەگەڵدا کردبوو، کە سەرکردەی حزبی سۆسیال دیموکراسی بوو. کە سەرۆکی حزبی سۆسیال دیموکراسی بووم لە ساڵی ١٩٨٦ لە کۆشکی ئالیزێ باسمان لە هاوکاری ناوەکی ئەنگلۆ فەرەنسی کردبوو. جارێکی تر لە سەرەتای سپتەمبەری ساڵی ١٩٩٢ دیمانەمان بوو کە ببوومە راوێژکاری یەکێتی ئەوروپی لە یۆگۆسلاڤیای پێشوو، هەروەها چەند جاری تریش دیمانەمان بووە.

***

لە لووتکەی دەسەڵاتدا

لە یەکەم هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی فەرەنسی لە ٢٦ ی ئەپریلی ساڵی ١٩٨١ میتران کاندیدی ئیشتراکییەکان پلەی دووەمی لە بەرامبەر سەرۆک ڤالیری جیسکار دیستان بەدەست هێنابوو، کە پێشتر ئەو سەرۆک بوو، کە تێدا زووتر لەسەر جاک شیراک و کاندیدی شیوعیەکان جۆرج ماشیە سەرکەوتبوو، کە پێشتر ڕێژەی ٢٠% یان هێنابوو، ئەو جارە تەنها ١٥،٥% دەنگیان هێنابوو، کە میتران زۆرتر لە ٢٥% دەنگی هاوردبوو. لە خولێکی تری هەڵبژاردندا میتران تەنها ڕووبەڕووی سەرۆک دیستان دەبێتەوە، کە لەودەمانە فشاری سیاسی زۆری لە ئاکامی بەرزبوونەوەی نرخی پترۆڵی لەسەربوو، پاش ئەوەی جاری یەکەم لەساڵی ١٩٧٩ ئەو تەنگژەیە ڕوو دەدات، هەروەها کە یەکێتی سۆڤیەت مووشەکە ناوەکییەکانی جۆری ئەس ئەس ٢٠ لە ئەورووپای خۆرهەڵات تاقی دەکاتەوە، ئەو لە فشار و پەرچدانەوەکە دوودڵ دەبێت، ئەوەش باندۆری لەسەر کەسایەتی ئەو دەبێت، یان لەبەرئەوەی پارچە ئەلماسێکی بە دیاری لە ئیمپراتۆری ئەفریقیای ناوەراست بۆکاسا وەرگرتبوو. میتران لە خولی دووەمدا بە ڕێژەی ٥٢% کۆی دەنگەکانی بەدەستهێنابوو، بەوەش لە ٢١ ی مایۆی پۆستی سەرۆکایەتی وەردەگرێت، ئەوەش نیشانەیەک بوو کەوا لە ڕووی سیاسییەوە میتران دەستی دەڕۆیشت، لەو ڕۆژانەش

وەک کەسێکی قۆز و تەندروست سەلامەت دەردەکەوت، میتران یەکسەر فەرمان دەدات پەرلەمان هەڵوەشێنێتەوە، لە هەڵبژاردنەکەشدا لە ئەنجومەنی یاسادانانی فەرەنسی زۆرینەی رەهای دەنگەکان بەدەست دەهێنێت، کە حزبی ئیشتراکی تێدا رێژەی ٣٨% دەنگەکانی وەرگرتبوو.

****

له نهێنییەکانی دەوڵەت

لەکاتی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا تەندروستی میتران پەردەیەکی توندی بۆ شاردنەوەی رەوشی سەلامەتی لەسەربوو، ئەو وەعدی دابوو ئەگەر لە هەڵبژاردنەکە دەربچێت هەر شەش مانگێک جارێک و بەردەوام لێدوانێکی رەسمی رادەگەیێنێت و هاولاتیان لە سەلامەتی خۆی دڵنیا دەکاتەوە، کە میتران و هاولاتیان زانیبوویان سەرۆک جۆرج بومبیدۆ نەخۆش بوو، هەر بەو نەخۆشییە کە کانسەری خوێن بوو مرد، تووشی شۆک ببوون. هاولاتیانی فەرەنسی ئەوەیان نەدەزانی کەوا سەرۆک بۆمبیدۆیش نەخۆشە. کە ڤالیری جیسکاریش لە ساڵی ١٩٧٤ خۆی کاندید کردبوو وەعدی بە فەرەنسییەکان دابوو، بەردەوام لێدوانی روونیان لەسەر تەندروستی خۆی پێشکەش بکات، کە ئەو سەلامەتە و دەکارێت کارەکانی

راپەرێنێت، بەڵام کە لە هەڵبژاردنەکە دەردەچێت ئەو بەڵێنە جێبەجێ ناکات، بەو سەرپێچییەش هیچ بیانوویەک پێشکەش ناکات. لە ساڵی ١٩٨١ یەکەم بڵاوکراوە لە لایەن دکتۆر گلۆد گویل کە دکتۆری تایبەتی سەرۆک میتران و خێزانەکەی بوو پێشکەش دەکرێت. لە ساڵی ١٩٦٩ ەوە وا دەزانرا کەوا سەرۆک فۆرم و تەندروستی زۆر باشە و چاپوکانە کارەکانی بەڕێوە دەبات. پاش شەش مانگ و لەناکاو و پاش گەڕانەوەی لە سەفەری کۆنگرەی لووتکەیی کانکۆن لە مەکسیک لە کۆتایی مانگی ئۆکتۆبەردا هەستکرا کەوا سەرۆک میتران ژانەپشت و باسکەکانی هەیە، کە هەستیش کرا دەشەلێت هەست بە مەترسی کرا، کە دکتۆر گوێل پشکنینی پێویستی بۆ دەکات، دەردەکەوێت میتران پرۆستاتێکی قەبە و رەقی هەیە.

(گویل) دکتۆرە تایبەتییەکەی سەرۆک میتران، لە رۆژی ٧ ی نۆڤمبەر ئەو بە ئۆتومبێلێکی کۆن و بەبێ پاسەوانی پۆلیسەکانی کۆشکی ئالیزێ دەباتە نەخۆشخانەی (ڤال دوگراس) ی سەربازی، بە ناوێکی خواستراوی (ئەلبیر بلوت) چەندین پشکنینی وردی ئێسک بۆ نەخۆشییەکی ترسناکی بۆ دەکەن. لە ئێوارەی رۆژی ١٦ی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٨١ دکتۆر گویل نوژداری ناودار و پسپۆر لەو نەخۆشیانە و لەگەڵ (ئودولف ستیگ) پروفیسور لە نەخۆشییەکانی غودەی لەمفاوی دەچێتە کۆشکی ئالیزێ. لەوێ ستیگ بە گویل دەڵێت ئەو برینانەی

ئیسکی میتران دیارن کە لە تیشکەکانی کە زووتر بۆی وەرگیراوە دیارن، جۆرێکە لە گەشەبوونێکی لاوەکی لە کانسەری پرۆستات. لەوێ بە سەرۆک میتران دەڵێن ئەو کانسەرەکەی لە قۆناخێکی گەشەدارە لە غودەی پروستاتدا، رێژەی ناوەندیش بۆ ژیانی ئەو نەخۆشانە سێ ساڵە، بەلاَم ئەگەری جۆرێک لە رێزپەڕیش هەیە و رەوشی ئەویش دڵخۆشکەر نییە.

***

دکتۆرێکی ئاشکرابێژ

بەپێی قسەکەی گویل، ستیگ راشکاوانە بۆچوونەکەی خۆی راگەیاندبوو. پێشتریش و لە رۆژی ١٣ی نۆڤمبەردا گویل بە سەرۆک میترانی وتبوو، کەوا ئەنجامی پشکنینەکان باش نین، بەلاَم بە روونی وشەی کانسەری پێ نەوتبوو، ئەگەرچی قۆناخەکەی زۆریش پەرەی سەندەبوو، بەلاَم ستیگ بەبێ دوودڵی قسەکانی خۆی کردبوو، بە سەرۆکی وتبوو:

پۆستەکەم من وایە ناکرێ من راستییەکەت لێ بشارمەوە، تۆ کانسەری پروستاتت هەیە، ئەوەش رەگەکەی گەیشتووتە ناو ناخی ئێسکەکانت.

کە میتران ئەو قسەیە دەبیستێت، بە دەنگێکی لاواز و نەرم دەبێژێت:

کەواتە من کۆتاییم هاتووە.

بەڵام دکتۆر سیتگ وەڵامی دەداتەوەو دەڵێت:

وا مـەڵێ، ئێمـە نـاڵێن مەسـەلەکە تـەواو و تـۆش کۆتاییـت هاتووە، لەگەڵ دکتۆر گویل، هـەموو شـتە پێویستەکان دەکـەین.

بەڵام سەرۆک میتران قسەکەی دەبڕێت و دەڵێت:

لە هەڵخەڵەتاندنم واز بێنە... من تەواو بووم.

بەڵام سیتگ وەڵامی دەداتەوەو دەڵێت:

لـە راسـتیدا رەوشـەکە ترسـناکە، بـەڵام دەسـت دەکـەین بـە چارەسەر کردنت، بۆیەش دەبێ تۆ لەسەر ئەو چارەسـەرکردنە رەزامەنـدیت هــەبێت، هــەموو هــەنگاوەکان رەزامەنـدی تـۆی دەوێت، ئەگەر ئەوەش نەکرێت...

لێرەوە سەرۆک قسەکانی ئەو دەبڕیت و دەڵێت:

ئەگەر من رازی نەبم، قسەکەی تۆ وایە من تەواوبووم، تۆ هیچ بژاری ترت بۆ نەهێشتەمەوە.

لێـرەوە سـینگ لەگـەڵ ئـەو زۆر راشـکاوانە قسـەی کردبـوو، بۆیە وەڵامەکەی بەو شێوەیە بوو:

کــە کانســەری پروســتاتەکەت بــەو شــێوە ناسروشــتییە گەشەدەکات، شێوازەکان بە شێوەیەکی خراپ بەرێوە دەچیت. ئەگـەر نـەکرا برینەکـە بکـوژێن، ئـەوە پرۆسـەکە چەنـد مانگێک دەخایەنێت.

****

داروودەستەکەی ئەوە بە درۆ دەخەنەوە

گـەورە یاریـدەرەکانی سـەرۆک میتـران (بیـار بیریگوفـو) لەودەمانـەدا وتبـووی، ئـەو قسـانەی کـراون کـەوا سـەرۆک دووچـاری نەخۆشـییەکی ترسـناک هـاتووە راسـت نییـە، دکتـۆر هـەموو ئـەنجامی پشـکنینەکانی بـەو راگەیانـدووە. ئـەو قسـە و هەواڵانـەش بـەوە هاتـە رۆژەڤ پـاش ئـەوەی راپـۆرتێکی چـوار لاپەرەیی لەسەر سـەردانی سـەرۆک میتـران بـۆ نەخۆشـخانە لـە هەفتـەی رابـردوو لەگـەڵ چەنـدین وێنەیـەوە لـە گۆڤـاری بـاری مانتش بڵاوکرایەوە.

****

پەیامەکە

لەودەمانــەدا ســەرۆک میتــران رووبــەرووی تەنگژەیــەکی سیاســی دەبێتــەوە، نــەک تــەنها لــە رووی دەستنیشــانکردنی نەخۆشییەکەی و بەس، ئەوەیان دەتوانی خۆی بڕیاری لەسـەر بدات و چارەسـەری بکات، بـەڵام کێشـەکە لـەوەدابوو کـەوا ئـەو زووتر بەڵێنی دابوو، کەوا راشکاوانە بـەیانێک دەربکـات و بـاس لـە تووشـبوونی خـۆی بـە نەخۆشـی کانسـەر بکـات، ئامـاژە بـە قۆناخەکانی چارەسەرکردنی خۆی بدات، کە لـە نەخۆشـخانەکان بۆ دەکرێت. ئەو پەیامە بۆ ئەو بەس بـوو، پێویسـتیشـی نـەدەکرد

باس لە ناوی نەخۆشییەکە و تووشبوونی بە کانسەریش بکات، کە چۆن گەیشتوونەتە ئیسکەکانی، ئەوەش ببێتە پەیامێکی روون کەوا ئەو لە کارنامە و رۆژانەی خۆی چالاکانە دەکارێت بەردەوام بێت، ئەوەش رێگا لەو وتارانەش دەگرێت کەوا ئەو دەبێ دەست لەکار بکێشێتەوە. لەو رەوشەدا زۆربەی زۆری دەنگدەرە فەرەنسییەکان ئامادەییان هەبوو، چاوەڕوان بکەن، بوار بە سەرۆک بدەن بەردەوام بێت و چاودێری رەوشەکە بکەن، ئەو مەسەلەیەش حزبەکەی نیگەران کردبوو، بەڵام هەموو سەرۆکە فەرەنسییەکان کە دەنگیان هێناوە و بوونەتە سەرۆک بێ پشتیوانی حزبەکەیان و هاوڕێیەکانی توانیویەتیان سیاسیانە کارەکانیان راپەرێنن.

****

هەڵخەڵەتاندن لەجیاتی سەراحەت

لە جیاتی ئەوەی سەرۆک میتران راستی رەوشی تەندروستی خۆی بە هاوڵاتیان رابگەێنێت، مەسەلەکەی بەنهێنی هێشتووتەوە. بە قسەی دکتۆر گوبلر، سەرۆک یەکسەر مەسەلەی نەخۆشییەکەی خۆی وەک نهێنییەکی دەوڵەت ناساندبوو، حەزی نەکرد ئەوەیان ئاشکرا بکات. بە دکتۆر گوبلری وتبوو، ئەو نهێنییە لەلای خۆت بپارێزە. هەموولایەک دەیانووت، ئەگەر دکتۆرەکە نهێنییەکەی ئاشکرا کردبووایە

باجەکەی بە گرانییەوە دەدا، کە دە ساڵیش دکتۆری ئەو بووە، مانای ئەوە بووە ئەو نەویستووە دەست لەکاربکێشێتەوە و دەسبەرداری ژانی نەخۆشییەکەی نەبووە و لەکاتی تەنگانەدا لەو دوورنەکەوتیتەوە، هەردوو دکتۆرەکە گوبلر و ستیگ بەیەکەوە هەموو داواکانی نەخۆشەکەیان قبووڵ بووە و مەسەلەکەشیان بەنهێنی هێشتووتەوە، بەوەش خزمەتێکی مەزنیان بەو گەیاندووە. میتران دکتۆرەکانی خۆشی ئاگادار کردیتەوە کەوا نابی نهێنی نەخۆشییەکەی بە ژنەکەشی بڵێن، خۆشی بە هاوسەر و منداڵەکانیشی نەوتبوو، ئەو مەسەلەکە بە شاراوەیی تا ساڵی ١٩٩١ بۆ دانییال میتران ماوەتەوە، ژنەکەی وتبووی ئەو بە سادەییەوە هێمنی رۆحی ئێمەی دەپاراست.

****

دکتۆرە دەبەنگەکان

هەندێ نەخۆش هەیە داوا لە دکتۆرەکانی دەکات، رەوشی تەندروستییان لە ماڵەوەیان بشارنەوە، راستی نەخۆشییەکانیان بە کەسوکاریان نەڵێن، بەڵام سەرۆک کۆمارێک کە بە شێوازێک و لە پرۆسەیەکی هەڵبژاردنی دیموکراسیانە هەڵبژارد درابێت، ناکرێ نەخۆشییەکەی لە هاوڵاتیانی خۆی بشارێتەوە، چونکە ئەو نەخۆشێکی ئاسایی نییە، ئەو ئیلتیزامی راستبێژی داوە و سەرۆک میترانیش ئەو راستییەی باش زانیوە، بەڵام سەرپێچی

کردووە و خۆی لەوەیان دوور راگرتووە. سەرەتا میترانیش دوودڵ بووە لەوەی هەواڵی نەخۆشییەکەی بە شاراوەیی بمێنێتەوە، دکتۆر گویلر دڵنیایە کەوا سەرۆک میتران لەگەڵ یەکێک لە یاریدەرە نزیکەکانی ئەویش جاک ئاتاڵی بوو باسی مەسەلەکەی کردووە. کە ئاتاڵی بیرەوەرییەکانی لە دیسمبەری ساڵی ١٩٨١ چاپکردووە لەوێ وتوویەتی:

سەرۆک میتران بە منی وتبوو من نەخۆشی کانسەرم هەیەو چارەسەریشی نییە.

پاش چەند رۆژێک ئەو وتبووی:

سەرۆک بە منی وتبوو، دکتۆرەکان دەبەنگەن نازانن، دەڵێن گوایە من کانسەرم هەیە.! ئەوەش دیارە کەوا سەرۆک میتران دوودڵ بووە لەوەی نەخۆشییەکەی رابگەیێنێت، بڕیاریشی داوە هەواڵی نەخۆشییەکەی زۆر نهێنی بێت، بەڵام ئاتاڵی لە کتێبەکەیدا باسی ئەو دوودڵییەی نەکردووە.

****

گرفتێکی ئەخلاقی

ئەو تەنگژە ئەخلاقی و مەعنەوییەی سەرۆک میتران بۆ دکتۆر گوبلر زۆر قووڵ بوو، چونکە ناوەکەی ئەو پاش شەش مانگ لە بەیانە رەسمییەکەی سەبارەت بە تەندروستی سەرۆک دەهات. بە قسەکانی دکتۆر گوبلر کە وتبووی:

من دووچاری درۆیەکی گەورە هاتبووم سەبارەت بە نەخۆشییەکەی سەرۆک میتران، ئەو درۆیەم پازدە ساڵ هەڵگرتبوو، تا توانیم رزگارم بێت، درۆیەکەی ئێمە هەموو شتەکانی شاردەوە.

دکتۆرەکانیش پاش ئێمە درۆیەکەیان درێژە پێ دەدا و رایانگەیاند کەوا نەخۆشەکەمان ماوەی پێنج ساڵ دەژیت، ئەگەرچی دەسنیشانکردنەکە لەنێوان سێ ساڵ تا سێ مانگ دەبوو، ئەگەر جەستەی نەخۆشەکەمان بەرگەی ئەو چارەسەرییە بگرێت.

گوبلر نووسیبوی:

نەخۆشەکەمان سەرەتا درۆی لەگەڵ خودی خۆی دەکرد، ئەوەش هەڵسوکەوتێکی ئاساییە کە خەڵک دەیکات، بەڵام پاشان ئەو درۆی لەگەڵ خەڵکەکەش کرد، کە من لە مانگی دیسمبەردا سەرقاڵی سازکردنی دارشتنی بەیانێک بووم سەبارەت بە تەندروستی سەرۆک، ئەو بە منی وت، هەرچی بێت نابێ راستی رەوشی تەندروستیم ئاشکرا بکرێت.

لە کاتی سازکردنی دووەم پەیامی میتران، دکتۆر گوبلر هەنگاوێکی گرینگی هاویشتبوو، ئەو بەراستی بەشدارببوو لە سازکردنی بەیانەکە و نەخۆشەکەش رازی نییە راستییەکە ئاشکرا بکرێت، دکتۆرەکەش کۆشش دەکات میتران رازی بێت راستییەکە لە بەیانەکە بگوترێت، یان چیتر بەیانی نوێ

دەرنــەچێت، وەک چــۆن زووتــر جیســکار دیســتانیش ئــەوەی کردبوو. دکتۆرەکە سووربوو لەسەرئەوەی لـە بەیانەکـەدا نـاوی ئەو نـەدرکێت و تـەنها پەیڤداری کۆشـکی ئـالیزێ بێت، پێویست ناکـات نـاوی دکتۆرەکــەش لــە بــەیانی دووەم هــەبێت، دیـارە ئەوەش ئاسان نەبوو، چونکە زووتر لە بەیانەکەدا ناوی هـاتبوو، وەک چۆن دکتۆرەکانی سـەرۆکەکانی تـری کۆمـار کردوویانـە و ناویان هاتووە و لە هەموو بەیانەکانی تەندروستی سـەرۆکەکان ناوی دکتۆرەکانی پێوە بووە.

****

رەوشێکی نائاسایی

هەر شـەش مانگ جارێک راپۆرتی تەندروستی سـەرۆکەکان بە ناوی دکتۆرەکانـەوە دەردەچێت. بۆیـەش کـاتی ئـەوە هـاتبوو دکتـۆر گـوبلر بکـەوێتـە رەوشـێکی نائاسـایی، ئـەو حـەزی دەکرد لــەو رەوشــەدا هــیچ لێــدوانیش دەرنــەچێت، بــەڵام ســەرۆکە نەخۆشەکەی دەرچوونی ئەو بەیانـەی دەویسـت. لـە کۆتـایی بـۆ شێوەی دارشتنی بەیانەکە هـەردوولا گـەیشـتنە رێکـەوتنێک کـەوا بەیانەکـە ناتـەواو بێـت، مەبەسـتیش لـەو بەیانـەش دڵنیـاکردنی هاوڵاتیـانی فەرەنســی بــوو کــەوا ســەرۆکەکەیان ســەلامەتە و نەخۆشی کوشندەی نییە و ئەوان وەک سەرۆکی پێشـوو جـۆرج بومبیدۆ ناکەن کە راستی نەخۆشییەکەی لە میللەت دەشاردەوە،

گوبلر ئـەوە رۆژە ناخۆشـەی لـەبیرمابوو کـە دووچـاری ببـوو. رۆژێکیـان دکتـۆرێکی هـاوڕێی خـۆی لێـی دەپرسـێت ئەگـەر رۆژێکیـان سـەرۆک میتـران زانـی نەخۆشـە و نەخۆشـییەکەی کوشندەیە، ئەو رازی دەبێت ئـەوە بە بـەیانێک رابگـەیێنن، گوبلر وەلامی بە بەڵێ داوەتەوە، بەڵام باشیشی دەزانی کەوا سـەرۆک بە پێچەوانە دەجوڵێتەوە.

له نۆڤمبەری ساڵی ١٩٨١ ەوە میتران بۆ چارەسەرکردنەکەی هۆرمـۆنی ئەسـتروجینی وەرگرتـووە، ئـەوەش ماددەیـەکی دژە پەیتبوونی خوێنی تێدایە، ئەو دەرمانەش کاردانەوەی لاوەکیشی هەیــە، رێــژەی ٣٠% نەخۆشــەکان لــە دوو ســاڵی یەکــەمی تووشبونیان بەو نەخۆشییە دەمردن. ئەو رۆژانـە و بۆ ماوەی دوو هەفتە دەرزییەکی بەهێزی ئەستروجینی وەردەگرت. پاشان تا کۆتایی مانگی فبرایری ساڵی ١٩٨٢ دوو رۆژێک جارێک ئـەو چارەســەرییەی وەرگرتــووە، پشـکنینەکانیش لــە تاقیگـەی ڤـال دوگراسەوە دەکرا و لە تاقیگەیەکی تریش دڵنیابوونی بۆ دەکرا، لەبەرئـەوەی هۆرمۆنەکـە زۆر بـەهێزبوو بۆیـە نـەدەکرا ئـەوەیان بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ وەرگرێت، ماوەکە بگاتە سێ تـا چـوار مانگ.

دکتـۆر گـوبلر بـەردەوام لەگـەڵ سـەرۆک میتـران سـەفەری کـردووە، ئـەو خـۆی سەرپەرشـتی چارەسـەری و دەرمانـەکانی ئەوی کردووە، کـە دەگەڕایـەوە پاریس زوو کەلوپەلـەکانی فڕێ

دەدا، سەرۆک لەوە دەترسا بەو کەرەستانە جاسووسی لەسەر ئەو و دکتۆرەکەی بکەن. فەرەنسییەکان وا دەزانن کەوا سەرۆکی یەکێتی سۆڤیەت لیونید برژنیف بە هۆی تاڵە مووەکانی سەریان کە لە شانەکەی وەریانگرتبوو، تێگەیشتبوون کەوا برژنێف نەخۆشە و چ دەرمانێک بەکاردەهێنێت، بۆیەش ئەو سەرکردانەش زۆرجار فێڵیان کردووە و جاسووسەکانیان چەواشەش کردووە، ئەو مەسەلانە زۆربوو، ترسەکان زۆربوون، وایاندەزانی پاشماوە و کەفی سابوونی ناو بانیۆکانیان بۆ پشکنین هەڵدەگرنەوە و حکومەتەکان بەو جۆرە سۆراخی تەندروستی سەرۆکەکانی وڵاتانیان کردووە، ئەوان وا دەزانن کەوا میزی سەرۆک بۆمبیدۆیان بۆ پشکنی وەرگرتووە و بەوەش زانیوویانە ئەو چ جۆرە نەخۆشییەکی هەیە، بۆیەش گوبلر زۆر بە وردی چاودێری گەمارو و ئاوی سیفۆنی توالیتەکەی میترانی پاش بەکارهێنانی کردووە. گوبلر بەو شێوەیە باس لەسەردەمی ئەو یازدە ساڵەی تەمەنی میتران دەکات، کە نووسیویەتی:

لەو ساڵانەدا ئەو گەمەی خۆدزینەوەی لەگەڵ مردن کردووە. دانانی پەردەی نهێنی لەسەر نەخۆشییەکانیش بێگومان مەترسی لەسەر نەخۆشەکەش زۆرتر دەکات، بەڵام کەسە نەخۆشەکە ئامادەبووە ئەو قوربانییەش بدات، تەنها لە پێناوی ئەوەی کەس باری تەندروستی ئەو نەزانن، ئەو لە ئەنجامی ئەو دەرمانەی

بۆ کەمکردنەوەی پەیتبوونی خوێنەکەی بەکاریهێناوە، لە ساڵی ١٩٨٢ دووچاری نەخۆشی گیرانی سییەکان بووە.

*****

بە فیڵەکانی خۆی میتران نەخۆشییەکانی شاردیتەوە

یەکێک لەو هۆکارانەی کە پەردە لە سەر نەخۆشییەکەی میتران لانەدەدرا، ئەوەبوو کەوا میتران شارەزایی لەو دەرمانانە نەبوو کە بەکاریهێناون، ئەو وایزانیبوو ئەو دەرمانەی دکتۆر گوبلر بۆی دانابوو بۆ چارەسەری رۆماتیزمە، دیارە ئەو فێڵەش یەکێکە بووە لە شێوەکانی هەڵخەڵەتاندن سەبارەت بە رەوشی سەرۆک میتران. کەسایەتی ئەو مەرجێکی سەرەکی بووە بۆ تێگەیشتنی بڕیارەکە بە شێوازە نهێنییەکە، چونکە ئەو کەسێک بوو نهێنی پارێزی بەشێکی سروشتی بووە لە ژیانی سیاسیدا، بۆیەش ئاساییە و سەرسامی ناوێت کە هەندێ جار ناوی ئەویان بە (ئەبو هۆل) ناوبردووە.

****

خەڵاتێکی نازیيانە

کـە تۆمـاری چالاکییـەکانی ئـەویان لەسـەروبەندی شـەری دووەمی جیهانی کردووە، ئەو خەوشەیان لەو دۆزیوەتەوە، ئەو لـە رۆژانـی کۆتـایی شـەرەکەدا لـە ریزەکـانی بـەرگری میللـی فەرەنسی دابووە، لەوێ بەڵگەو بەرنامـەی پرۆسـەکانی هـەڵاتنی دیلـەکانیان سـازکردووە. لـە سـاڵی ١٩٤٣ و لـە ژێـر نـاوێکی خـوازراودا (کـاپتن مـورلان) لەگـەڵ (مـوریس بینـو)ی سـەرۆکی قومیسـارییەکان، هاوکـاربووە لـە دانـان و گەشـەپێدانی تـۆڕیکی بـەرگری بـە نـاوی (بزاڤی نیشتیمانی بۆ دیـل و کۆچبـەرەکانی شـەڕەکە)، بـەڵام میتـران لـە سـاڵی ١٩٤٣دا لـە مارشـال (فیلیب بیتـان) ی سـەرۆکی حکومـەتی فیشـی کـە هاوکـاری داگیرکـەرە ئەڵمانیەکان بوو لـە فەرەنسـا خـەڵاتکراوە، دیـارە ئـەو خـەڵاتـەش دەدرایـە ئـەو کەسـانەی جێگـای بـڕوا بـوون، ئـەو خـەڵاتـەش کـە میتران وەریگرتووە لە ژیانی سیاسییدا بەردەوام جێگای گومان و پرسیاری ترسناک بووە، چونکە بەوەیانـەوە دیـارە کـەوا ئـەو هاوکـاری داگیرکـەرە نازییـەکانی کـردووە، بـەردەوام بـەوە تاوانبارکراوە و هەڕەشـەی لێکراوە، ئـەو هـەر بەوەنـدە وەڵامـی داوەتەوە، کەوا ئەو شانازی بە کەرامەتی خۆی دەکات.

****

چەپکە گوڵێک لەسەرگۆڕی بیتان

ئـەو کـە لـە سـاڵی ١٩٩٢ پۆسـتی سـەرۆکایەتی وڵاتـی وەرگرتووە گوێی نەداوەتە ئەو کەسانەی رەخنەیان کردووە، بەڵکو مەسداقیەتی داوەتە پاڵ ئەو تاوانبارکردنەی کە هاوکاری داگیرکەرانی کردووە، ئەویش بە دانانی چەپکە گوڵێک بووە لەسەر گۆڕی بیتان، ئەو هەنگاوەش نوێ و کەسنەکردە نەبوو، زووتر سەرۆک دیگۆل و سەرۆک جیسکاریش لە یادی پەنجا ساڵە و شێست ساڵەی کۆتایی شەڕی دووەمی جیهان فەرمانیان داوە گوڵ لەسەر ئەو مەزارە دابنێن. بیتان سەرۆکی هێزەکانی فەرەنسی بووە لە شەڕی فیردون، بەڵام گوڵدانەکەی میتران جێگەی وروژاندنێکی گەورەبوو.

دیارە کەوا میتران راستییەکی شاراوە لەسەر فەرەنسا دەزانێت، نایەوێ ئەو کیشەیەی لەسەردەمی ساڵانی حکومی (فیشی) بە بنبڕی کۆتا بێنێت، ئەو هەستەش لەناو نەوەکانی سەردەمی گەنجی ئەو رۆژانە رەنگی داوەتەوە، کە حکومەتی فیشی دەستی لەگەڵ داگیرکەران هەبوو، تا ئێستاش لایەنی شاراوەیی تێدایە.

لە کاتی حکومەتە کاتییەکە کە لە مانگی ئۆگستییدا چاوەڕوانی گەڕانەوەی دیگۆلیان دەکرد، ئەودەمانە میتران تەمەنی ٢٧ ساڵ بوو، دوو هەفتە بوو دەستنیشانکرابوو بۆ ئەوەی ببێتە سکرتێری گشتی لیژنەی دیلەکانی شەڕەکە، لە

کـاتی شـــەڕەکەدا لەگـــەڵ دیگـــۆل لـــە جـــەزائیر بەشـــداری کۆبونەوەیەکی شپرزە دەبێت، کە داواکار دەبن سێ ڕێکخراوی تایبەت بە کاروباری دیلەکان یەک بگرنەوە، لەوێش داوای لێ نەکراوە لە سەردەمی دیگۆل بەشداری حکومەت بکات، بەڵام لە حکومەتەکـەی (بـۆل رامـادییر) لـە سـاڵی ١٩٤٧ وەک وەزیـری سـەربازە دێرینـەکان بەشـداربووە. لـە نێوان سـاڵانی ١٩٤٧ تـا ١٩٥٨ لە ماوەی کۆماری سێیەمدا میتران یازدە جار بەشداری حکومەتی کردووە و بە چاوی کەسێکی نائیشتراکیش سەیری کراوە، ئەو وەک نوێنەرێکی سەربەخۆ بەشداربووە.

****

چیرۆکێکی شاراوە

میتـران لـە ڕێگـای چیرۆکـی شـاراوە، کـە گوایـە هەنـدێکیان هەڵبەسـتراون و وەک پروپاگەنـدە بـەکارهاتوون، نـاوی ئـەو بـە کەســـێکی فێلبـــاز و مـــەکرۆ دەرکردبـــوو. لـــە ڕۆژی ١٦ ی ئۆکتۆبـــەری ســـاڵی ١٩٥٩ لـــە ڕۆژنامـــەکان هـــەواڵی ئـــەوە بڵاوکرایەوە کەوا میتران لـە هـەولێکی کۆشتندا دەربازی بووە، پەرلـــەمانتاری ڕاســـترەو (ڕۆبیـــر بیســـکیە) میترانـــی بـــەو تاوانبارکردبوو، کەوا ئەو جۆرە هەواڵانە بۆ ئەوە هەڵدەبەستێت تـا سـۆزی جـەماوەری میللـی بـۆ خـۆی ڕاکێشـێت. لـە ئەنجامـدا حەسانەی پەرلەمانی لەسەر لادەچێت تا ڕەوانـەی پێش دادگای

بکەن، بەڵام پاشان سەیری کێشەکە نەکرا، چونکە پەرلەمانتار بیسکیە لە وڵات رایکرد، ئەو کێشەیەش زیانێکی گەورەی بە میتران گەیاندبوو، ئەو دووبارە گەڕاوەتەوە سەر کارە نهێنییەکانی خۆی، بەئاشکرا بەرگری لە خۆی نەکردووە.

****

دەربازبوونێکی شاراوە

یەکێک لە کارە شاراوەکانی میتران ئەوەبوو کەوا ئەو لە مەیدانی سیاسیی فەرەنسییەوە و لە ریزی راسترەوەکانەوە هاتووتە ناو چەپەکان، ئەو لەو ماوەیەدا لە کەشێکی تەماویی شاراوە خۆی شاردیتەوە کە خۆی بۆ خۆی دەیخولقاند. لە ساڵی ١٩٦٥ بەشداری هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بە رووی ژەنراڵ دیگۆل دەکات، لەوێ بەوە دەردەکەوێت کەوا دەتوانێت بەرەیەک بۆ چەپەکان دامەزرێنێت، لەو هەڵبژاردنەدا و لە خولی دووەمیدا ئەو دەتوانێت ٤٥% کۆی دەنگەکان بەدەست بهێنێت. لەو رۆژەوە میتران دوارۆژێکی پرشنگداری لە سیاسەت لەپێشدا دەکرێتەوە، ئەو وەک کەسێکی رۆشنبیرو ئەڤینی کتێبیش دەناسرێت، بەوەش پێناسە کرابوو، کەوا ئەو کەسایەتییەکە لە دەرەوەی رۆمانەکە.

بنەماڵەیەکی هاوسەنگ

یەکێک لە نهێنییەکان ئەو لەوە دەرکەوتووە کە نەخۆش کەوتووە، سەرکەوتنی نهینییەکانی ئەو لەوە سەرچاوەی کردووە کەوا ئەو ژیانێکی هاوسەری هاوسەنگی هەبووە، کە ماوەیەکی زۆریش بە نهێنی لەگەڵ ژنە دۆستەکەی (ئان بینگۆ) ژیاوە، کە لەو ژنەدا کیژێکی بەناوی (مازارین) هەیە. راستی کیژەکەی لە هاولاتیانی فەرەنسی شاردیتەوە و بەنهێنی ماوەتەوە تا ئەوەی لە رۆی ۱۰ ی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٩٤ مەسەلەکە لەسەر لاپەرەکانی گۆڤاری باری ماتش ئاشکرابووە، بەلام ئەودەمانە تەمەنی کیژەکەی میتران گەیشتبووە بیست ساڵ، واتە ئەو نهێنیە ماوەیەکی زۆر شاراوە بووە، کە مەسەلەکەش ئاشکرا دەبێت میتران تەنها شەش مانگ ماوەی پۆستی سەرۆکایەتییەکەی مابوو.

کە لە ساڵی ١٩٨١ دەزاندرێت کەوا میتران دووچاری نەخۆشی کانسەری پرۆستات بووە، ئەو لە شاردنەوەی نهێنییەکان پسپۆربووە. هەبوونی نهێنییەکان لە ژیانی میتران زیانی زۆری بە ژیانی سیاسی ئەو داوە، لە هەمووشیان کوشندەتر ئەوەبوو کە کەسێکی سیاسی دیموکراسیخوازی لایەنگیری حزبی ئیشتراکی و زۆرینەی هاولاتیان بووە، داواکاری بەردەوام بۆ مافەکانی تاکە کەس بووە، تا دەبێتە سیاسییەکی بەزەبرو نقومبوو لە دەسەلاتی دەولەت. ئەو بە

بــژاره سیاســییه دیموکراســییەکانی گەیشــتبووە لووتکــەی دەسـەڵات، بـەڵام لـەناکاو ئـەو بەرنامەیـەی تـەنها وەک بژارێک دەمینێتـــەوە و حزبەکـــە و دەنگـــدەرەکان و مـــافی رەوای فەرەنسییەکان، بە ژن و بە پیاوەوە دەکرێتە کەسێک لە پلەیەکی لاوەکی سادە، تەنها بۆ ئەوەی ئارەزووی بووە نەخۆشییەکەی بەنهێنی بمینێتەوە.

*****

گوێگرتن بۆ بەرژەوەندی سەرۆک

میتـران شـانەیەکی بـە نـاوی (شـانەی قـەڵاچوکردنی تیـرۆر) دادەمەزرێنێت، ئەو شانەیە راستەوخۆ لـە ژێر چاودێری خۆی دەبێت، کە دوورە لە شێوە پۆلیسی نیشتیمانی و ژەندرمییەکەی جــاران و بــە سەرپەرشــتی ســەرۆک وەزیــران ئەنجومــەنی وەزیران کە مامەڵەیان لەگەڵ کێسی تیرۆر دەکرد، بـەڵام لەبـەر رۆشـنایی رێنماییـەکانی میتـران شـانەکە ئـەو ئەرکـە دەکەوێتـە سەرشــان، کــە هــیچ بنمایــەکی یاســایی گونجاویــان نــەبوو. رۆژنامــەی لیبراسـۆن پـەردەی لەسـەر ئـەوە هـەڵماڵیبوو کـەوا ســەرۆکایەتی گـوێی لـە تەلەفۆنـەکان رادەگرێـت و ســەرۆک میتــرانیش ســوور بــووە لەســەر ئــەوەی ئــەو شــتە بــەنهێنی بمینێتەوە، بە بیانووی بەرژەوەندی دەوڵەت، ئەوەش پێشـەنگی هەڵمەتێکی بەرفراوانی نایاسایی دژ بە تایبەتمەندی تاکە کەس

بووە لە مێژووی کۆماری فەرەنسییدا. گوێگرتن لە تەلەفۆنەکانی ژمارەیەک لە سیاسەتمداران و رۆژنامەنووسان و پەخشکەران و کەسایەتییەکانی دیاری ناو پاریس، لەلایەن تیمێکەوە بە فەرمانی راستەوخۆی سەرۆک میتران بووە، بیانووەکەی سەرۆک ئەوەبوو بزانێ کامیان باس لە نەخۆشییەکەی ئەو دەکەن، کێ نهێنی نەخۆشییەکەی دەدرکێنێت، بەوەش پەیوەندییەکەی بە (بینگو) و کیژەکەی ئاشکرا نەدەبوو، کە ئەو لەگەڵ ئەو ژنە نهێنییە لە ماڵێکی پارێزراودا دەژیا، کە لەسەر ئەرکی خەزینەی دەوڵەتەوە کرێیەکەی بۆ دەدرا، بەڵام میتران ئەو تاوانەی بە توندی رەتکردیتەوە کەوا ئەو فەرمانی دابێت گوێ لە تەلەفۆنی فەرەنسییەکان راگیرێت، ئەوەشی بەئاشکرا لە دیمانەیەکی تەلەڤزیۆنی بەلژیکی لەساڵی ١٩٩٣ ەوە گوتبوو.

*****

دوو فڕۆکە بۆ گەشتەکانی خۆی

میتران تا ژنی یەکەمی نەزانێت، بەردەوام کە سەفەری دەرەوەی فەرەنسای کردووە، ئەو بە دوو فڕۆکە سەفەری کردووە، خۆی بە فڕۆکەیەک و ژنە نوێیەکەشی فڕۆکەیەکی تایبەتی بۆ تەرخانکراوە، سەرکردە بێگانەکان و لە وڵاتانی دەرەوەش ئەوەیان دەزانی، میدیاش دەرکی بە شتێک کردبوو، بەڵام کەس یەک دێری لەسەر ئەو مەسەلەیە نەدەنووسی،

ئەگەر نووسراش بێت کەم و دەگمەن بووە، دۆرکردن لە ژیانی ئـەودا بـەردەوام بـووە تـا ئاسـتی ئـەوەی گەیشـتووتە بـواری سازکردنی بڕیارە سیاسییەکانیش. ئێمە هـەموو لایـەکمان ئـەوە بـاش دەزانـین کـەوا میتـران بـەردەوام لێدوانـەکانی نـە نـەخێر و نکـۆڵیکردن بـووە، بـەڵام ئـەوەیان شـاراوە نییـە کـەوا میتـران فەرمانی دابوو کە کەشتییەکەی دەستەی (گرین بیس) لـە نـاو ئاودا نقووم بکرێت، کـە تایبـەت بـوو بـە پارێزگـاریکردنی ژینگـە، کـە تاقیکردنـەوە ناوەکییـەکانی فەرەنسییان سـەرقاڵ و نیگـەران کردبوو، لەودەمانە (رینبو وریر) لـە ئۆقیونـاسـی ئـارام خـەریکی تاقیکردنەوەکانی ئاسایی ناوەکی خۆیان بوون، ئەوەش لە لایەن ئـەدمیرال (بییـر لاکوسـت) ەوە لـە مـانگی یولیـۆی سـاڵی ٢٠٠٥ پشتراست کراوەتەوە.

نووسـەری فەرەنسـی (تییـری بفسـنر) کـە پۆسـتی پەیڤـداری رەسمی سەرۆک وەزیران (بیار ماورو) ی لە حکومەتی میترانی ئیشـتراکی نیونەتـەوەیی هـەبووە، بۆچـوونێکی تایبـەتی لەسـەر گووتنی راستییەکان لە رەووشـتی میتـران هـەبوو، کـەوا ژەنـراڵ دیگـۆل جـارێکی بەئاشـکرا لەسـەر مەسـەلەی راسـتگۆیی گوتبووی:

(راستییەکان! بڕوا دەکەیت مـن حکومـەتێکی ئـازادی فەرەنسـا بـە رووی ئینگلیـز و ئەمریکییـەکان لـە رێگـای راسـتییەکانەوە

دادەمەزرێنم...؟ ئێمە مێژوومان لەسەر بەرژەوەندی و تەمووح دەبێت، نەک لەسەر راستییەکان).

مەبەستی نووسەرەکەش لە هێنانەوەی ئەو پەیڤەی دیگۆل ئەوەیە کەوا لەناو بیری تاکی فەرەنسی سەبارەت بە سیاسەت، درۆکردن نەریتێکی باوە، ئەوەی دەخوازێت پەیوەندی پێناسەی راستییەکان بە رەووشتی سیاسییەوە ببەستێتەوە، کەسێکی نەفام و سادەیە، هەروەها وتوویەتی، فەرەنسییەکان بەتایبەتی دەستە سیاسییەکە، لە سەروبەندی دادگاییکردنەکەی سەرۆکی ئەمریکی بیل کلینتۆندا، تەنها خەمی ئەوەیان بوو ئەوان کۆشش بکەن نهێنی ژیانی تایبەتییان ئاشکرا نەبێت، بەتایبەتی رۆژانەی ژیانی سێکسییان.

****

وەڵامدانەوە زەحمەتەکە

پرسیارێک هەیە کە زەحمەتە وەڵام بدرێتەوە، ئەویش ئەوەیە:

ئایا میتران پەیڕەوی رەووشتی رێگای نهێنی و تەمومژی و دەسەڵاتە توندەکە دەکات لە مەسەلەی رەوشی تەندروستی...؟

ئایا ئەو کەسێک بووە دەسەڵات و پاوانکردنی لایەنە ئیجابیەکەی مەستی کردبوو...؟

من لە نزیکەوە چاودێری ئەو کەسەم کردبوو، من ئەو جۆرە ئارەزووانـەم بـەو شـێوەیە لـەو بەرجەسـتە نـەدەکرد، مـن وا دەزانم نەخۆشییەکە فاکتـەرێکی سـەرەکی بووە و بەس، بەڵام سەبارەت بە هەموو مەسەلەکانی میتران، پیاو ناتوانێت هـەموو شتەکان دڵنیا بکاتەوە.

****

تۆماری سەرۆکایەتی ئەو

سـەرۆک میتران ئەوەی سـەلماندووە کەوا سـەرۆکەکان، کـە نەخۆش دەکەون، ناتوانن لە بەر رەوشی تەندروستی و شێوەو بەرنامـــەی چارەســـەرکردنەکانیان کـــار و فەرمانـــەکانی ســـەرۆکایەتی بـــە دروســـتی راپـــەڕێنن، دیـــارە ئـــەوانیش وەک خـــەڵکی ســـادەن، لەگـــەڵ ئەوانـــدا هـــیچ جیاوازییـــەکیان نییـــە، چارەسـەرکردنی نەخۆشـی کانسـەر هـەنگاوی باشـی بڕیـوە و زۆریـــش پێشـــکەوتووە، ئێســـتا خـــەڵکی نـــەخۆش دەتوانێـــت شـێوەکانی چارەسـەری بـە شـێوەیەکی زۆر بـاش وەرگرێـت، لەودەمانـــە ســـەرۆک میتـــران تـــەنها چارەســـەری هـــارمۆنی وەردەگـرت، ئـەوەش لـە چارەسـەرییە شیمیاوییەکە بۆ جەسـتە سووکترە، لە سەردەمی حکومی ئەودا لەنێوان ساڵانی ١٩٨١ تا ١٩٨٨ دەســـکەوتی مـــەزن کـــراوە. لـــە ســـەردەمی یەکـــەمی وڵایەتەکەیـــدا زۆر چـــالاک بـــووە، ئـــەو ١٧٠٠ جـــار قســـەی

رووبەرووی لەگەڵ هاوڵاتیان کردووە، ئەگەرچی لەوەش دەترسا لە کاتی قسەکردن و دەنگی نەخۆشییەکەی دەربکەوێت، چونکە لە کاتی چارەسەرکردنەکەدا باندۆری لاوەکی نواندبوو. ئەو ١٥٤ سەفەری دەرەوەی وڵاتی کردووە، لەوانە ٥٥ سەردانی رەسمی وڵاتانی کردووە، لە ١٨ کۆبونەوەی ئەنجومەنی ئەوروپی و شەش کۆبونەوەی لووتکەیی بەشداربووە، ئەوەش مانای ئەوە نییە کەوا لەبەر نەخۆشییەکەی ئەو نەدەبووایە لە ساڵی ١٩٨١ ەوە دەست لەکاربکێشێتەوە، یان لە ماوەی حەوت ساڵی یەکەمی سەرۆکایەتییدا هەموو ئەرکەکانی دروست راپەڕاندووە.

*****

میتران لە کاتی شەری کەنداوا چالاک بوو، شوێنەواری نەخۆشیشی پێوە دیارنەبوو

داگیرکردنی کوێت

کە سەدام حوسێن لە رۆژی ٢ ی ئۆگستی ساڵی ١٩٩٠ وڵاتی کوێتی داگیرکرد، بوار سازبوو سەرۆک میتران هەموو دەسەڵاتی خۆی بۆ مەسەلەی سیاسەتی ئاسایش بەکاربهێنێت، دەیویست بۆ ماوەیەکی تریش خودی خۆی بەرجەستە بکات، ئەو هاورێیە ئیشتراکییەکەی خۆی (میشیل رۆکار) ی کردبووە

سـەرۆک وەزیـران، ئـەویش چالاکانـە کـاری دەکـرد و لـەناو خەڵکـەش دیـاربوو، بۆیـەش دەسـەڵاتی میتـران لـە پـاش هەڵبژاردنەکـەی سـەرۆکایەتی لاواز و کـەم دەبینـرا، حـەزی کـردووە ئـەو خـۆی سەرپەرشـتی ئـەو کێسـە دەوڵیيـە بکـات، داواشـی لـە رۆکـار کـردووە پشـوودانە دەریاییەکـەی خـۆی نـەپچڕێنێت بـۆ بەدواچوونـە لـەو پێشـهاتە نوێیـەدا، میتـران ئارەزوومەندبوو لەگەڵ بەغدا پەیوەندییـەکانی نـەپچڕێنێت، بـەڵام نـەدەکرا پـەیمان لەگـەڵ ئـەمریکاش نـەکات بۆ بـەکارهێنانی هێز بـەرووی سـەدام حوسـێن لـە کـاتی پێویسـتدا، میتـران کەسـێکی واقیعی بوو، دەیزانـی رۆژی ئـەوە دێت کـەوا دەبێ هێز رەوانـە کەنـداو بکـات، ئـەو هێـزەش لەبـەر رێنمـایی و سـەرکردایەتی ئەمریکا دەبێت، ئەوەش لەلایەن وەزیـری بـەرگرییان (جان بیار شـیفنمۆن)ی تونـدڕەو رەفـز دەکرایـەوە، بۆیـە داواکـاربوو ئـەو مۆڵەتەکـەی نـەپچڕێنێت. لـە کۆتاییدا هـەر سـەرۆک میتـران کـە بڕیاریـداوە بـە رەوانـەکردنی هێـزی سـەربازی، کـە لـە لایـەن نەتـەوە یـەکگرتووەکان بـە دەنگـی ٥٢٣ بـەڵێ بەرامبـەر بـە ٣٥ دەنگـی نـەخێر بڕیـاری لەسـەر دراوە. لـە رۆژی ١٤ ی مـانگی سـپتەمبەری سـاڵی ١٩٩٠ بڕیـار دراوە کـەوا فەرەنسـا لـە تیمـی شەشـەمی زەرێپۆشی سووک پێنج هەزار سـەرباز لەگـەڵ پـەنجا فڕۆکـە رەوانـەی شانشـینی عـەرەبی سـەعوودی بکـات، بـەوەش ١٢ هـــەزار ســـەربازی فەرەنســـی وەک بەشـــێک لـــە هێـــزە

فرەرەگەزەکان بەشداری راستەوخۆی شـەرەکەیان کردبوو. لـە رۆژی ١٧ ی مـانگی ینـایری سـاڵی ١٩٩١ هێزەکـانی عیراقـی لـە بەرەکە لـە ئاسمانەوە مووشکباران کران، بـەڵام فەرەنسییەکان وەک بریتانییەکان رۆلی سەرەکی و کاریگـەرییان لـە شـەڕەکەدا نـەبینیووە، بـەوەش بەشـێک لـە فـەرەنسـییەکان بـەو کـارە تووڕەببـوون، لـە نـاوەوەش شـەپۆلێک نـاڕەزایی بـۆ ئاشـتی و هەڵوێسـت وەرگـرت بـە مەسـەلەکەی عیـراق بـەرز کرایـەوە، لـە رۆژی ٣٠ ی مـانگی ینـایری سـاڵی ١٩٩١ شـیفنمۆن دەسـتی لەکارکێشـاوەتەوە، بـەڵام لـەو لاوە میتـران توندتر و ئازایانـەتر هاتووتە مەیدان، لەو ماوەیە درێژەدا هیچ شوێنەوار و نیشانەی نەخۆشی لە ئاکاری میتران دیار نەبوو.

****

ئاشکرابوونی نهێنییەکە

لـە رۆژی ١١ی سـپتەمبەری سـاڵی ١٩٩٢ەوە نەخۆشـییەکەی میتـران ئاشـکرا دەبێـت، ئـەوەش پـاش ئـەوە هـات کـە نـەکرا نەشتەرگەرییەکەی بۆ کەمکردنەوەی فشاری پرۆستات لـە سـەر میزلدانەکـەی ئـەنجام نـەدرێت. ئـەو فشـارەش لەئـەنجامی گـەورەبوون و ئەسـتووربوونی پروسـتات بـوو کـە بـواری بـەتاڵکردنی میزلدانەکـەی نـەدەدا، ئـەوەش یەکێکـە لـە نیشـانە لاوەکییـە ناڕەحەتـەکانی بۆڕی میزکردن. پێش نەشـتەرگەری و

لەبەر ئەستووربوونی پرۆستاتەکەی ئەو بەردەوام بۆ میزکردن لە ڕێگای توالیتەوە بوو. لە ڕۆژی ٣ ی سپتەمبەری میتران لە سەر ڕێکەوتنامەی ماستریخت لەگەڵ فیلیپ سیگوین دیمانەیەکی تەلەڤزیۆنیان هەبوو، ئەو شەوە میتران دەبوایە هەر دە دەقە جارێک کوڕەکەی بۆ میزکردن جێ هێشتبووایە، بەلام لەو کوڕەدا تەنها بۆ کاتی ریکلامەکە پاوسێک هەبوو، لەوێ دەرکەوت ئەو ئیرادەی بەهێزە و ئازایانە خۆی پێ رادەگیرێت. بەلام کە نەشتەرگەرییەکەی بۆ کرا نەکرا مەسەلەکە بەنهێنی بمینێتەوە، دکتۆر گوبلر ڕۆژێکیان بە سکرتێری گشتی کۆشکی ئالیزێ (هیوبیر فیردین) وتووە، کەوا میتران نەخۆشە، ئەو بە سەرسامییەوە وتبووی:

دیارە لەوەدا مەبەستت گاڵتە کردنە...؟ ئەگەر وایە چۆن توانیووتە ئەو ماوە درێژە ئەو نهێنییە راگریت...؟

پاش ئەوەی نەشتەرگەرییەکەی بۆ کرا، نەخۆشییەکەی ئاشکرابوو، میتران بەئاشکرا وتبووی، دکتۆرەکان شتێکی نامۆیان لە ساڵی ١٩٩٠ لە من دۆزیوەتەوە. ئەو قسەیەشی کردبوو، نەوەک لە دوارۆژا شتێکی لێ ئاشکرا بێت و تەندروستی شپرزە بێت. پاش ئەوەی هەموولایەک زانیان کەوا میتران دووچاری کانسەری پرۆستات بووە، پاش نەشتەرگەرییەکەش هێشتا پەردەیان لەسەر وردەکاری نەخۆشییەکەی دانابوو. کە دکتۆرێک نموونەیەکی لە شانەکانی

جەستەی بۆ دڵنیابوون وەرگرتبوو، لە راپۆرتی دکتۆرەکە دەرکەوتبوو کەوا لە نموونەکە کانسەری تێدابووە. داوا لە دکتۆرەکە نەکرابوو، لە هەواڵی چارەسەرکردنی میتران درۆ بکرێت، بەڵام داوایان لە دکتۆرەکە کردبوو، لە راپۆرتەکەی خۆیدا ئاماژە بەوە نەدا کەوا دەرخستەی پشکنینی نموونەکە ئەوەیە پێویست دەکات بۆ چارەسەری رەوشی تەندروستی میتران، پێویست دەکات چارەسەری شیمیاوی وەرگرێت. لە کۆشکی ئالیزێ حەزیان نەدەکرد بە هیچ شێوە و ئاماژەیەک باس لەوە بکرێت کەوا سەرۆک میتران داوای لە دکتۆری ئامار و تۆماری شەش مانگەی خۆیاندا ئاماژە بە نەخۆشییەکەی ئەو نەکەن، باس لەوەش نەکرێت کەوا زووتر بە دەرمان و چارەسەری شیمیاویی بۆ بنبڕکردنی کانسەر ئەو چارەسەرکراوە، ئەوەش بۆ ماوەی ١١ ساڵ نەخۆشییەکەی بە شاراوەیی ماوەتەوە.

****

حکومەتی هاوژین

حزبی ئیشتراکی لە هەڵبژاردنی ئەنجومەنی یاسادانان، کە لە کۆتایی مانگی مارسی ساڵی ١٩٩٣ سازکرا زەبرێکی کوشندەی بەردەکەوێت، کە تەنها ٢٠،٢% دەنگی لە کۆی دەنگەکان هێناوە. بۆیەش ژمارەی پەرلەمانتارەکانیان لە ٢٨٢ کەم دەبێتەوە بۆ

تەنها ٧٠ پەرلەمانتار، ئەوەش نزمترین ژمارەیە لەوەتی لە ساڵی ١٩٧١ ریفۆرمیان لەناو حزبەکەیان کردبوو. کە لە ئەنجامی ئەو هەڵبژاردنـــەدا دوا ســـەرۆک وەزیرانـــی ئیشـــتراکی (ئـــار بیریغوفـوی)ی سـەردەمی میتـران دەگۆڕیـت بـە کاندیـدی راسترەوەکان (ئیدوار پالادور). لەسەردەمی دووەمی حکومـەتی هاوژینـدا میتـران بـە جـۆرێکی زۆر جیـاوازتر هەڵسـوکەوت دەکـات، کەسـایەتی نـوێی سـەرۆک وەزیرانـەکان زۆر دەوری دەبێت، لەودەمانـە و لـە سـەردەمی ئـەو حکومەتـەدا بـەردەوام لەگـەڵ جـاک شـیراک لەسـەر پـاوەر و پۆسـتەکان ململانـێ و کێشـەیان هـەبووە، بـەڵام لەگـەڵ پـالادورا شـەریکایەتی پتـەو و گونجاوشیان هەبوو.

من لە پاریس لـە ١٧ ی ئەپریلی سـاڵی ١٩٩٣ پـالادورم بینـی، ئەو کەسێکی زیرەک بوو، لـەو دیمانەیـەدا ئەو بە منی وت، مـن نیگـــەرانم لـــە بەشـــداری ژمـــارە زۆرتـــری ســـوپاکەمان لـــە یۆگۆسـلاڤیا. پـالادور لـە ئەزموونەکـەی خۆییـەوە هەسـتی بـەوە کردبـوو کـەوا حکومـەتی فەرەنسـی دەتوانێت ئەرکـەکانی خـۆی زۆر بـە باشـی و لێهـاتووی بـە سـەرۆکایەتی میترانـی نەسـاخ بەڕێوە ببات. بە مـەرجێک ئەگـەر هاوسـەنگی لـە بیرکردنـەوە و رامان لە نێوان سەرۆک وەزیران و سەرۆک هەبێت.

بـالادور لەبـەردەم رووبەڕووبونەوەیـەک بـوو، دەیویسـت پۆسـتی سـەرۆک وەزیرانییەکـەی بۆ چەسـپاندنی دەسـەڵاتەکەی

بەکاربهێنێت، تا خۆی نەک شیراک لەلایەن حزبە راسترەوە ناوەندەکانەوە وەک کاندیدی سەرۆکایەتی کاندید بکرێتەوە. لە ساڵی ۱۹۹۳ بالادور کاتی زۆری بۆ ئەو بەرنامەیە دەویست، ئەو لە کتێبەکەی خۆییدا (دوو ساڵ لە ماتینو) دا نووسیویەتی:

نەخۆشییەکەی سەرۆک میتران رۆڵێکی بایەخداری هەبوو لە نیگاکردنی فەرەنسییەکان لە من، من هیچم لەو بارەوە نەدەزانی، تەنها ئەو زانیارییانەی خۆی بە منی دەووت، ئەو زۆر بە درێژی قسەی لەگەڵ دەکردم، هەندێ جاریش قسەکانی زۆر وردکاری تێدا دەبوو. ئەو دەیزانی من نهێنییەکان نادرکێنم، کەوا من نەخۆشی و لاوازییەکەی ئەوم قۆرخ نەدەکرد بۆ دەسکەوتەکانی پاوەر و سیاسەت، من ئەو جۆرە کارانەم بە شوورەیی دەزانی، من ئەوەش دەڵێم هیچ هەست بەشانازی ناکەم ئەگەر من نەخۆشییەکەی ئەوم بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆم بەکارهێنابێت.

هاوکاری میتران لەگەڵ بالادور لە حکومەتی هاوژینەکەیاندا بە شێوەیەک بوو، هیچ کەس لە لایەنگیرانی لەگەڵ شیراک نەیانکردبوو، سەرنووسەری رۆژنامەی لۆمۆند لە ۱٦ ی یولیۆی ساڵی ۱۹۹۳ وتبووی، کەوا میتران ئەو جارەیان بیردۆزێکی دۆزیوەتەوە لە هاوژینی میسالی کە لەسەر بنەمایەکی سادە بوو، ئەویش رێکەوتن بووە لەسەر ئەوەی رێکنەکەوتنەکانیان لەسەر هەر مەسەلەیەک لەسەر کاروباری

دەسەڵات نەکەنە کێشە و ململانێ، ئەگەر ئەو رەوشەش هاتە پێشەوە ئەوە ناکۆکییەکان باس بکەن و رەخنە بگرن، نەگاتە ململانێ لەسەر دەسەڵات، وەک ئەوەی کە لە ساڵی ١٩٨٦ روویداوە.

*****

مردنەکە

کە نەخۆشییەکەی فەرانسوا میتران (١٩١٦ _ ١٩٩٦) دەزاندرێت، زۆر باس لە شێوە و دەرمانی چارەسەرییەکانی دەکات، دکتۆر گوبلر بە وردی تۆماری دەکردن، بەڵام کە مانگی مایوی ساڵی ١٩٩٣ نەخۆشییەکەی دەگاتە مەترسی زۆرتر و وردەکارییەکانی دەزاندرێت، تەندروستی ئەو لە مانگی نۆڤمبەر زۆرتر دەبێت. بۆ چارەسەرییەکان جۆرەها دەرمان، بە جۆرەها شێوەش ئامادە دەکرا، بۆیەش دکتۆرەکان لەسەر دەرمانەکان و بەرنامەکانی چارەسەرکردنەکەش دەکەوتنە ناکۆکی بۆ باشترین شێوەی چارەسەری. پەیوەندی دکتۆر گوبلر و نەخۆشەکە لاواز و بڕوانەکردبوو، ژمارەیەکی زۆر لە دکتۆرەکان پێشبڕکێیان بوو لە چارەسەرکردنی سەرۆک، بەڵام گۆڕان و دەرمانی نوێ بۆ ئەو سوودی نەمابوو، چونکە تەندروستی ئەو بەرەو تەواوبوون دەچوو. لایەنێکی چارەسەرکردن هەبوو کە شیاوی باسکردن بوو، ئەویش

گـۆڕینی بەرنامـــەکانی چارەســـەرکردنەکە بـــوو، بـــە هیـــوای پێشوەچوونێک لە مانەوە و تەندروستی باشتر بەدی بکات، کە تەندروسـتی بـەرەو ئـاڵۆزیی دەچـوو، میتـران بـڕوای بـە تیمـە دکتـۆرە راوێژکـارانیش نـەمابوو، دیـارە ئـەوەش لـەلای خـەڵکی زۆر هەستی پێدەکرا، لەوانە بینگۆی ژنـە دۆستەکەی میتـران لـە بــژار و بـــەدیلی تـــری هـــەتوان و چارەســـەری دەگـــەڕا. بـــۆ دۆزینـــەوەی بـــوارێکی چارەســـەری (روبیـــر) ی بـــرای پـــەنای بردەبـوە بـەر شـێوە و بەرنامـە نوێیـەکانی نـاو ئـەمریکا ئەگـەر هـــەبێت. لەودەمانـــە دکتـــۆر گـــوبلر پشـــتگوێ خرابـــوو، بۆیـــە چارەسـەرییەکە بـەر دکتـۆر (میرکۆ بیلجانسکی) کـەوتبوو، ئـەو زووتـر تـوێژەر بـووە لـە ئامۆژگـەی باسـتور و دکتـۆرای لـە زانسـتەکانیش هـەبوو، بـەوە بـەناوبانگ بـوو کـاری لـە بـواری چارەسەری بەدیل دەکرد، بۆ هـەمان مەبەستیش و بۆ هێنانی زانایەکی هاوشێوەی دکتۆر میرکۆ، داوایان لـە دکتۆر فیلیب دو کوبیبیریان کردبوو بێتە ناو کۆشک.

دکتۆر گوبلر ئـەو ململانێیـەی بـەو شـێوەیە کورت دەکاتـەوە، ئەگەرچی بۆچوون زۆربوون، لەوانە ململانێیەکانی نێوان ئـەو و پرۆفیسۆر ستیگ، کە ئـەو لایـەنگیری قوتابخانـەی کلاسیکییە و لەگـــەڵ کـــوبیبر و بیلجانســـکی لـــە قوتابخانـــەی بەدیلـــە. چارەسەرییەکەی بیلجانسکی بەکارهێنانی گەردیلەی ناژەهراوی بوون کە لە بەرهەمـە سرووشـتیەکانەوە سـاز دەبوون. ئـەوەش

له گەڵ چارەسەرییە شیمیاوییەکە دەبوو، بەوەش نەخۆشەکە لە دەرچـوونی ناخۆشـی تـر دوور دەکەوتـەوە، کـە لـە ئـەنجامی بەکارهێنانی مادە شیمیاوییەکە دەردەکەوتن. کوییبر وایدەزانی کەوا مادەکانی بیلجانسکی باشترین شێوەی ئامادەیە کە بۆ ئەو نەخۆشانە سازبێت، بەڵام ئەوەی رەفز کردەوە کەوا ئەوەیان لە حاڵەتی میتران بەکار هاتبێت. میتران لە مانگی دیسمبەری ساڵی ١٩٩٤ بـۆ ئـەوەی دکتـۆر بیلجانسـکی سـەیری بکـات سـەردانی ماڵەکـەی دەکـرد. لـە دادگـای سـان ئایتـان دۆزێـک لەسـەر مـافی رەوای کــارکردن لــە بوارەکــانی تەندروســتی و دەرمانخانــە دەکرێتەوە، پاش دادگایکردنەکە لە ئەپریلی ساڵی ١٩٩٥ بڕیار دەردێت دەزگاکەی بیلجانسکی دابخرێت.

دووبـارە بـۆ چارەسـەری نەخۆشـییەکەی میتـران چـارەی هـارمۆنی لەگـەڵ چارەی شیمیایی تێکـەڵ دەکـەن، هـەر بـۆ ئـەو مەبەسـتەش چارەسـەرکردنی بـەدیلیش پـەیڕەو کـراوە، بـەڵام رەوشـی تەندروسـتی چـاک نابێتـەوە و میتـران دەکەوێتـە سـەر جێگا و ماوەیەکی درێژیش لەسـەر جێگا دەمینێتـەوە. لـە مـانگی نۆڤمبـەری سـاڵی ١٩٩٤ دکتـۆر گـوبلر کـە هـاوجێی نەخۆشـەکە دەبێت و چارەسـەری پێشـکەش دەکـات، لـە ململانێیـەکانی تیمـە چارەسەرکەرەش نیگەران دەبێت. گوبلر دەگاتـە ئـەو قەناعەتـەی کەوا سەرۆک میتـران چیتر ناتوانێت کارەکانی راپـەڕێنێت، ئـەو بـە هـۆی دەنگـی فەرەنسـییەکانەوە بـۆ ئـەو ئەرکـە دەسنیشـان

کراوە، بەوەش ئەو ناتوانێت وەکاڵەتەکە بکات، لە مانگی دیسمبەردا دەنگی ئەو دەگۆڕێت و تاقەتی قسەکردنیشی نامینێت. دکتۆر گوبلر هەر شەش مانگێک جارێک راپۆرتێک لەسەر رەوشی تەندروستی ئەو پێشکەش دەکات، بەڵام لە دوا راپۆرتیش راستییەکان لەسەر تەندروستی ئەو وەک خۆی باس ناکات. ئیتر لەودەمانە ئەو وەک دکتۆری تایبەتی ئەویش نەمابوو.

دکتۆرەکە هەشت مانگ بوو لە پۆستەکەی نەمابوو، کە لە رۆژی ٨ ی مانگی ینایر و لە تەمەنی ٧٨ ساڵییدا و پاش راگرتنی دەرمانەکان، فەرانسوا میتران دەمرێت. ئەودەمانە دکتۆر جان بییر تارۆ دکتۆری تایبەتی ئەو بوو، پاش مردنەکە تەلەفۆن بۆ بینگۆ و مارازینی کیژی دەکات، لە پاش ئەوان تەلەفۆنیش بۆ دانیال میتران و منداڵەکانی ئەویش دەکات. پاش ماوەیەکی کەم لە مردنی میتران دکتۆر گوبلر ویستبووی کتێبێک لەسەر ماوەی مانەوەی لەگەڵ میتران دەربکات، لەو کتێبەدا وەک دکتۆری تایبەتی ئەو قسە بکات، بەڵام بواریان نەدا دکتۆرەکە کتێبەکە دەربکات، دانیال میتران و منداڵەکانی لە دادگا شکایەتیان لەو کردبوو و بڕیاریش درا دکتۆرەکە لەو کارە راگرن، چونکە ئەوەیان دەستێوەردانە لە ناو ژیانی تایبەتی ئەو خێزانە. دادگا بڕیار دەدات ئەگەر ئەو کتێبە چاپ بکرێت سزای پارە وەرگرتن بخرێتە سەر فرۆشتنی هەر

کتابێک، چونکـه یاسـای فەرەنسـی مـافی ئـەوەی داوە هـەموو کەس لایەنی تایبەتی تا ماوەی زۆرتر لە ١٥٠ سـاڵ بپارێزێت. پاش چەند هەفتەیەک لەو بڕیارەی دادگا، کتێبەکە بە زمانی ئینگلیزی لەسەر ماڵپەڕەکان بڵاو دەبێتەوە. لە مانگی مایسی ساڵی ١٩٩٦ کتێبەکە لە چەند شوێندا لە وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەفرۆشرا، هەروەها فەرەنسییەکان بەئاسانی لەسەر ماڵپەرەکان کۆپیان دەکرد. کە ماڵپەرە فەرەنسییەکە دادەخرێت، هاوڵاتیان لەسەر ماڵپەرە ئەمریکییەکان چاو لە کتێبەکە دەکەن، بەوەش بۆچوونی دکتۆر گوبلر لەسەر نەخۆشییەکەی میتران دەخوێندرایەوە و بڕیارەکەی دادگاش لەسەر پاراستنی تایبەتمەندی تاکە کەس رۆڵی نەبینی. دکتۆر گوبلر لەسەر بڵاوکردنەوەی کتێبەکەی کۆڵ نادات و کێشەکە دەباتە دادگای ئەوروپی مافەکانی مرۆڤ، لەوێ بڕیار وەردەگرێت کەوا بڕیارەکەی دادگای فەرەنسی بە گوێرەی مادەی دەیەم لە بەڵگەنامەی ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ حەقی نییە کتێبەکەی دکتۆر گوبلر قەدەغە بکات.

*****

نموونەی سێیەم

جەماڵ عەبدولناسر و

ئەنتوێن ئایدن

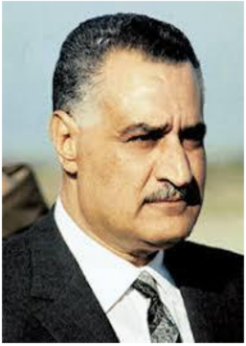

شەری ئەلسویس دێوەزمەی عەبدولناسربوو

ئەنتوین ئایدن لە ژیانی سیاسییدا بەختەوەر بووە، لە تەمەنی بیست و شەش ساڵیدا دەبێتە ئەندامی پەرلەمانی بریتانی، لە تەمەنی سی و هەشت ساڵیدا دەبێتە وەزیری دەرەوە، کە دەکاتە گچکەترین وەزیری دەرەوەی بریتانی لە سەدەی بیستەمدا، لە ٢٠ ی فبرایری ساڵی ١٩٣٨ لەبەر هەڵوێست وەرگرتن لە سەرۆک وەزیرانەکەی (نیفیل شیمبرلین) لە پێشنیارەکەی سەرۆکی ئەمریکی فرانکلین رۆزفلت سەبارەت بە ئەوروپا واز دەهێنێت، بەڵام لە حکومەتەکەی وینستۆن تشرشل لە ساڵی ١٩٤٠ پۆستی وەزیری بەرپرس لە سوپا وەردەگرێتەوە، کە تشرشل متمانە بە لۆرد هالیفاکس ناکات، وەک سەفیر رەوانەی واشنتۆنی دەکات، دووبارە ئەو دەبێتەوە وەزیری دەرەوە. کە لە ساڵی ١٩٤٥ تشرشل هەڵبژاردنە گشتییەکە دەدۆڕێنێت، ئەو دەبێتە جێگری سەرۆکی حزبی پارێزگاران لە ئۆپۆزسیۆندا، کە دووبارە پارێزگارەکان هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٥١ لە حزبی کرێکاران دەبنەوە و حکومەت وەردەگرنەوە، ئەو دەبێتەوە وەزیری دەرەوە، بەوەش ئەو ماوەی دە ساڵ وەزیری دەرەوەی بریتانی بووە.

****

ژنان عاشقی ئەو دەبن

ئایدن پیاوێکی فۆرم جوان بوو، زۆر لە ژنان لە ناو حزبی پارێزگاران عاشقی دەبن، ئەو لە ناو هەموو بەشەکانی حزبەکەیان خۆشەویست بوو، بۆیەش دەبێ ئەوە بڵێین کە تشرشل لە ساڵی ١٩٤٩ دووجار تووشی سەکتەی دڵ دەبێت و بەیەکجاری خانەنشین دەبێت، دەبوایە بوار ساز بکات ئەنتونی ئایدن سەرکردایەتی هەڵمەتی هەڵبژاردنی حزبەکەیان بکات، بەڵام ئەو دەمینێتەوە و سەرکردایەتی حزبەکە بە خۆی دەکات. ئەنتۆنی نائومێد دەبێت لەوەی سەرۆکە پیرەکە وا بەئاسانی گۆڕەپانەکە چۆڵ بکات، کە ماوە ماوە دەردەکەوت، ئەو چاوەڕوانییەش وا دەکات بە تووڕەیی و نیگەرانییەوە ببینرێت، زۆریش لەسەر مەسەلەیەکی سادە ئەو هەڵدەچوو، ئەو رەووشتەی کاریگەری لەسەر کەسایەتییە سیحراوییە شیرینەکەی هەبوو.

****

بەدبەختی

کە ئایدن نەخۆش دەکەوێت هەر بۆ خۆی بەدبەختی نەبوو، بەڵکو دبلۆماسیەتی دەوڵیش لەو ساڵانە زەرەرمەند ببوو، نەشتەرگەرییەک بۆ لابردنی زراوی بۆ دەکەن، بەڵام نەشتەرگەرییەکە سەرناگرێت، نەشتەرگەرییەکە بە رێنمایی سیر

(هوراس ئیڤانر) ی پزیشکی تایبەتی خۆی بووە، پاش ئەوەی چەند جارێک هەستی بە ژانەسک کردووە و هەستکراوە لەناو سکییدا چەند هێلکە و بەردێک هەیە. ئیڤانری دکتۆرە تایبەتییەکەی پێشنیار دەکات سێ نەشتەرگەری جیاواز کە لە نەشتەرگەری بۆڕییەکانی میزلدان شارەزان نەشتەرگەرییەکەی بۆ بکەن، بەڵام ئایدن پێشنیارەکەی پێ باش نابێت، ئەو دکتۆرێک بۆ ئەو کارە پێشنیار دەکات کە ناوی (جۆن هیوم) ە، کە تەمەنی ٦٠ ساڵە و دەڵێت:

هیوم لە تەمەنی گەنجیمدا نەشتەرگەری ریخۆڵەکوێرەی بۆ کردووم، من دەچمەوە لای ئەو. بۆیە ئەو پێشنیارەکەی هیوم پەسند ناکات.

****

دووەمەکەیان زۆرتر نیگەران بوو

نەشتەرگەرییەکە دوو قۆناخ دەبێت، یەکەمیان یەک سەعات دوا دەکەوێت چونکە دکتۆر هیوم نیگەران بووە، کە هەست دەکات ئارام دەبێتەوە، دەڵێ من ناتوانم سەرپەرشتی دووەم نەشتەرگەرییەکە بکەم، بۆیە دکتۆر (گای بلاکبیرن) یاریدەرەکەی سەرپەرشتی بەشی دووەمەکەی دەکات، ئەو وتبووی، ئەو بەشیان لە یەکەمیشیان ناخۆشتر بوو، من زۆرتر نیگەران بووم، لەو نەشتەرگەرییە درێژە ئایدن هاتبووە بەر

مـردن. نووسـەری بیرەوەرییەکـەی ئایـدن کۆکـە لەسـەر ئـەوەی کـەوا بەشـێک لـە کەناڵـە زەردەکـەیان بـە هەڵـە لـە نەشـتەرگەرە یەکەمەکـە بـۆ بڕیبـوو. بـە ئایـدنیان وتبـوو، مقەسـەکە لـەبن دەستمان دەردەچوو، یەکێک لەو کەسانەی لـە نەشـتەرگەرییەکە ئاگاداربوو، وتبووی:

لـەو دوو قوناخـەی نەشـتەرگەرییەکەدا هەڵەکـە لەلایـەن خوێندکارێکی گچکە بوو لە نەشتەرگەرییدا.

****

دەستی هەبوو، بەڵام سوودی نەبوو

وینسـتۆن تشرشـل وەک سـەرۆک وەزیـران چـاودێری چارەسـەرکردنەکەی ئایـدنی دەکـرد، بـەڵام کارەکـانی سـوودی نەبوو، دکتۆر زۆر بەبایەخەوە باسی نەخۆشەکەی کردووە. ئەو ئایدنی وەک کەسایەتییەکی دیار و بایەخدار بینیووە، هـەروەها پاش هەردوو نەشتەرگەرییەکەی ئایدن، تشرشـل رۆڵـی بینیووە پـاش نەشـتەرگەرییەکەی لەنـدەن ئـەوجارە نەخۆشـەکە رەوانـە ئەمریکا دەکەن، تا لەوێ سێیەم نەشتەرگەری بۆ بکەن.

پسپۆر و شارەزای بواری نەشتەرگەری (ریتشارد کاتیل) کە لە سەر ئاستی دەوڵییەوە دەناسرا، بەرێکەوت لـە لەندەن بـوو، بـۆ پێشکەشـکردنی وۆرک شـۆپێک لـەوێ بـوو، بۆیـە ئـەو رێکەوتـە بەهـەلزانرا ئایدن بپشکنێت، کاتیل سـوور بـوو لەسـەر

ئەوەی ئایدن بۆ پشکنین و چارەسەری بگوازرێتەوە بۆ شاری بۆستن تا نەشتەگەری سێیەمی بۆ بکرێت، ئایفانز لەسەر پێشنیارەکە رازی دەبێت، بەڵام لۆرد مۆزان کە دکتۆری تایبەتی ئایدن دەبێت، بۆچوونی وا بوو کەوا دەکرێ ئەو نەشتەرگەرییە لە لەندەنیش بکرێت. سەرەتا تشرشل وای دەزانی ناردنی وەزیریکی ئەو بۆ دەرەوە و بۆ چارەسەری کەماسییە بۆ بریتانیا، بێگومان (مۆران) یش پشتی دەگرت، بەڵام ئەو لەسەر بۆچوونەکەی خۆی توندبوو، بۆیە بەناچاری هەریەک لە ئیڤانز و کانیل لە بارەگاکەی خۆی لە ١٠ داوننگ ستریت سەردانیان کردبوو. لەناو هۆلی کۆبونەوەی ئەنجومەنی وەزیراندا تشرشل لەسەر ئەو مەسەلەیە قسەی کردبوو، لەوێ وتبوو نەشتەرگەری ریخۆڵە کوێرە دەکرێ لەسەر مێزێک لە مەتبەخێکیش بکرێت، بۆیە پێویست ناکات ئایدن بچێتە ئەمریکا، بەڵام هەردوو دکتۆرە مێوانەکە، وتبوویان راستە نەشتەرگەری ریخۆڵە کوێرە دەکرێ بەئاسانی بکرێت، بەڵام نەشتەرگەرییەکەی ئەو وا ئاسان نییە، دورینەوەی پچڕانی کەناڵی زراوە و ئەویش پسپۆری زۆری دەوێت.

****

سکتەی دەماغ

لــە رۆژی ۲۳ ی یونیــوی ســاڵی ١٩٥٣دا لــە بۆســتن نەشــتەرگەرییەکی زەحمــەت بـۆ ئایـدن کرابـوو، لـەو رۆژەوە تشرشـل لـە ئاهـەنگێکی ئێـوارە خوانێکدا کـە لەسـەر شـەرەفی سـەرۆک وەزیرانـی ئیتـاڵی (دی گاسـبیری) کرابـوو، دووچـاری سـکتەی مێشـک دەبێـت، لـە ئەنجامـدا و لـەناکاو هاوکێشـەی تێکـدەچێت و قسـەکردنەکە پچڕپچڕ دەبێـت. لـە بـەیانی رۆژی دوایی دەستی چەپی ئیفلیج دەبێت، بۆیـەش لە کاتی رۆیشـتنیدا دەبووایــە دەســتی بگــرن، بــەڵام ئــەو بەیانییــە ســەرۆکایەتی کۆبونەوەیـــەکی ئەنجومـــەنی وەزیـــرانیش دەکـــات. پـــاش کۆبونەوەکە مۆران، بە دوای سیر راسل برین دەنێرێت، ئەویش حاڵـەتی نەخۆشـییەکە بـە سـکتەی مێشـک دەستنیشـان دەکـات، بــەڵام حاڵەتەکــە زۆر دژوار نابێــت، لــەو رەوشــەدا تشرشــل دەتوانێـت رێ بکـات، بــەڵام رۆیشــتنەکەی ســووک دەبێـت و دەلەنگێت.

پاش پشکنینەکە تشرشل وتارێک لەسەر سیاسـەتی دەرەوەی (برین) پێشکەش دەکات، لەودەمانەش تشرشل باس لـە کێشـەی ئایدنیش دەکات، سەبارەت بەوە تشرشل دەڵێت:

ئەگـەر ئایـدن گەڕایـەوە و لـە پۆسـتی وەزارەتـی دەرەوەش نەما، ئەوا پاش ئەو رۆژە، ئەو هیچ پۆستی تر وەرناگرێت. باس لەوەش کرا ئەگەر تشرشل لە بەر خراپی رەوشی تەندروستی

لە پۆستەکەی ئیستقالەی دا ئەوە پۆستی سەرۆکایەتی وەزیران بە (باتلر) دەسپێرن.

*****

کەسێکی ناو ناسراو

لە ئەمریکا ئایدن چارەسەر دەکرێت و دەگەڕێتەوە لەندەن، بە رەوشێکی باش کاروباری وەزارەتەکەی بەڕێوە دەبات، ئەگەرچی ئەو لە ساڵی ١٩٥٥ سێ جار لەرزوتا دەگرێت و سەرمای دەبێت، بەڵام نەخۆشییەکە بە سووکی دەگرێت و ناکەوێت. ئایدن پاش نەشتەرگەرییەکە هەست دەکات رەوشی زۆر ئاساییە و دەتوانێت لە پاش تشرشلیش پۆستی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانیش وەرگرێت، لە رۆژی ٦ ی ئەپریلی ساڵی ١٩٥٥ تشرشل لە پۆستەکەی نامینێت، بۆیەش ئایدن داوای هەڵبژاردنی پێشوەخت دەکات، لەو هەڵبژاردنەدا ئەو زۆرینەی دەنگی ئەنجومەنی عموم بەدەست دەهێنێت، لەودەمانەدا هەموو لایەک ئاماژەیان بەوە دەدا کەوا ئەو لە هەموو سیاسەتمدارەکانی تر شەعبیەتی ئەو پۆستەی هەیە.

لە ساڵی ١٩٥٥ بۆ سەرۆکایەتییەکەی ئایدن کات و سەردەمێکی ئەستەم بوو، لە رۆژنامەکاندا هەڵمەتێکی توند و دژواریان دژی دەکرد، بەتایبەتی ئەو وتارە بەزبرەی کە لە رۆژنامەی دیلی تلگرافی رۆژی ٣ ی ینایردا کە لە بەرژەوەندی

پارێزگارەکان بوو، تێدا نووسرابوو، کەوا خەڵکەکە چاوەڕوان بوون حکومەتەکەی ئایدن بەهێزتر و بوێرتر بوایە، ئەوەش کاریگەری لەو کرد، بۆیەش هەڵسوکەوتەکانی بەرەو زۆر توندتر دەگۆڕێت، بەتایبەتی کە قەیرانی کەناڵی ئەلسویس روودەدات. لە مانگی مارسدا و لە ئاکامی دەمەتەقێیەکی توند لە سەر ئوردن، ئایدن کۆنترۆڵی لە سەرخۆ نامینێت و تووڕە دەبێت، بۆیەش لە ناو ئەندامانی پەرلەمان بە دەنگی بەرز داوای لێدەکەن، دەست لەکاربکێشێتەوە و ئیستقالە بدات. روبرت رودس جیمس ئەوەی ژیاننامەی ئایدنی نووسیوەتەوە، ئەو دەڵێ:

کلارسیای هاوسەری لە رۆژانەی خۆییدا لە رۆژی ٧ ی مارس تۆماری کردووە، کەوا رووداوەکانی ئوردن زۆر ئەنتۆنی هەژاندووە، کە ماندوو و هەراسانی کردووە و تاقەتی بیرکردنەوە و وزەی نەمابوو. بەڵام لە کتێبەکەیدا کە لە سەر ئەو رۆژانەیەدا نووسراوە، ئەو نووسیویەتی:

رووداوەکانی ئوردن کاریگەری زۆری لەسەر ئەو هەبووە، بەڵام ئەو ئاماژە بەوە نادات کەوا هەراسانی کردبێت. ژەنراڵ (جۆن باغوث گلۆب) سەرکردەی سەربازی بریتانی لە ناو سوپای ئوردنی، لەلایەن شا حوسێنەوە لادرابوو، بۆیەش ئایدن لەوەیان گلەیی لەسەرۆک جەماڵ عەبدولناسر دەکات کەوا هانی شاحوسێنی داوە ئەو فەرمانە دەربکات. (ئەنتۆنی ناتینگ) کە

لەودەمانــە جێگــری وەزیــری دەرەوەبــوو، بــاس لــە وڕێنــەو تووڕەییــەکانی ئەودەمانــەی ئایــدن دەکــات، کــەوا ئــەو لــە نــاو تەلەفۆنەکەیدا هاواری کردووەو وتوویەتی:

ئـەو قسـە بێ مانایانـە چییـە کـە دەڵـێن جـەماڵ عەبدولناسـر پەراوێز بکەن، یان گۆشەگیری بکەن، وەک باسکراوە، من ئەوە نـاخوازم، مـن دەمـەوێ بیـرووخێنن، تێدەگـەن...؟ ئەگـەر ئێـوە و وەزارەتـی دەرەوە ئـەوە قبـوول ناکـەن، دەبـێ لـە ئەنجومـەنی وەزیران ئامادەبن، تا باش بۆتان شرۆڤە بکەم.

❊❊❊❊

جەماڵ عەبدولناسر

بریتانیا لە ساڵی ١٨٨٢ تا ساڵی ١٩٥٢ حکومی وڵاتی میسری کــردووە، بــەردەوامیش لەســەر حکــومی مــەلکی دەســەڵاتی هــەبووە، تــا ئــەو ســاڵەی جــەماڵ عەبدولناســر حکومەکــەی شــا فــاروق دەرووخێنێت. ئایـدن و نـەوەی ئایـدن وا دەزانـن کـەوا هاتوچۆی دەریایی لە کەناڵی ئەلسویس بۆ بریتانیا مەسەلەیەکی زێدە زیندووە، بۆیـەش ئایدن راستەوخۆ دژایەتی کەسایەتی جەماڵی دەکرد، ئەو تەنها جارێک کە وەزیری دەرەوە دەبێت لە قاهیرە دەیبینێت.

لـە رۆژانـەی کلارسـیای هاوسـەری ئایـدن لـە رۆژی ٢٠ ی ینایری ساڵی ١٩٥٥ تۆمـارە، کـەوا ئایدن بـەو شێوەیە پێناسـەی

جەماڵ عەبدولناسری کردووە: ژەنراڵ ناسر تەمەنی سی و پێنج ساڵێک دەبێت، لە وڵاتی میسر دەرنەچووە و کەسێکی شاراوە و تەمومژاوییە، بە شێوەیەک لە شێوەکان کەسێکی بەرێزە و زمانە ئینگلیزییەکەی خراپ نییە. کە لەگەڵ ئایدن دیمانەیەکیان بووە پاشان زانرا کەوا جەماڵ تووڕەبووە، چونکە ئایدن سەردانەکەی بە شێوەیەک بووە کەوا هاتووتە دیمانەی سەرۆک دەوڵەتێک، چونکە ئەو بە بەدڵەی رەسمی و ملپێچی رەش دەبێت، کە دەزانێت ئایدن بە عەرەبیش قسەی لەگەڵدا دەکات نارەحەت دەبێت. ئایدن لە ساڵی ١٩٥٤دا لەسەر مانەوەی هێزەکانی بریتانی و کێشەی کەناڵی ئەلسویس توند و ئازایانە دانوستانیان لەگەڵدا دەکات، ئەوەش بە دڵی تشرشل نابێت و لە ناو جەماوەری حزبی پارێزگارانیش رەخنەی توندی ئاراستە دەکەن، کە لە ئەنجامی ئەو دانوستانەدا دوا سەربازی بریتانی لە رۆژی ١٣ ی یونیۆ ساڵی ١٩٥٦ لە شاری پۆرسەعید دەردەچێت.

****

کۆمەک بۆ بەنداوی ئەلعالی

کۆبونەوەیەکی لووتکەیی نێوان ئەمریکا و بریتانیا بۆ کۆمەکی بەنداوی ئەلعالی لە ئەسوانی خوارووی میسر کرا، لەوێ ئایدن نوێنەرایەتی بریتانیای کردبوو، لەوەدەمانەبوو سەرۆک ئایزنهاور لە هەوکردنەکەی چاک دەبێتەوە، وەزیری دەرەوەشەکەشی (جۆن فۆستر دالس) سەرقاڵی گەشەداربوونی دەسەڵاتی سۆڤیەتی بوو لە میسر، بۆیەش حەزیان نەدەکرد کۆمەکی پرۆژەی بەنداوەکە بکەن. لە رۆژی ١٧ی یولیۆدا سەفیری بریتانیا لە ئەمریکا پایەمی وڵاتەکەی دەگەیاندە ئەمریکییەکان، کەوا بریتانیا لەگەڵ پرۆژەکەدایە و نایەوێ ئەمریکا لەوەیاندا بکشێتەوە، بۆیەش دالس مەزندەی وابوو، لەوەشیاندا راستبوون کەوا بریتانیاییەکان تەنها مەبەستیان هەڵوێست نواندبوو، دالس کە فشاری کۆنگریسی لەسەر دەبێت، کەوا ئەمریکییەکان لە رۆژی ١٩ی یولیۆدا دەکشێنەوە.

لە لەندەن سەرۆکی ئەنجومەنەی بازرگانی (بیتر ثورنیکرۆفت) دەچێتە لای ئایدن تا ئەو رازی بکات پرۆژەکەی بەنداوی ئەلعالی نەوەستێت، لەو داوایەی ثورنیکرفت ئایدن توورەبوونە ئاساییەکەی دەگرێت، کە چۆن ئەو دەست لەکاروباریان وەردەدات، بۆیەش وتبووی:

بڕیاری ئەمریکییەکان لەسەر پرۆژەکە، بڕیاری کۆتایی لەسەر دراوە، بۆیەش قسەکردن لە نۆژەنکردنەوەی بەرنامەکە

مەسـەلەیەكی نـەگونجاوە.! ئـەو هەڵوێسـتەی ئایـدنیش نیشـانەی هـەڵچوون و مەزاجـە ناخۆشـەكانی بـوو. لـە پـاش شـەش رۆژ سـەرۆک جـەماڵ و لـە رۆژی ٢٦ی یولیـۆ، واتـە رۆژی یـادی دابەزینی شا فاروق لە عەرەشـەكەی و لـە وتـارێكی جەماوەری بەجۆشەوە كە لە گۆڕەپانی ئەلمنشیە پێشكەشی كردبوو، لـەوێ ئەو كەناڵی ئەلسویس خۆماڵی دەكات. ئـەو هـەنگاوەش بەشێک بـوو لەكاردانەوەیـەكی تایبـەت لەسـەر پرۆژەكـە، كـە بـاس كـە وتارەكەی جەماڵ عەبدولناسر دەكرا لەودەمانـە ئایدن لـە سـەر خوانێكی ئێواران دەبێت لە لە بارەگەكەی لە ١٠ دواننگ ستریت، كـە لەسـەر شـەرەفی شـا فەیسـەڵ شـای عیـراق و سـەرۆک وەزیرانەكـەی نـوری سـەعید سـازكرابوو، لـەوێ عیراقییـەكان ئامۆژگـاری ئایـدن دەكـەن، كـەوا زەبرێكـی كوشـندە لـە جـەماڵ عەبدولناسر بوەشێنێت. لـەو رۆژەڤدا ئایدن داوای نوێنەرایـەتی كاروبـــاری ئـــەمریكی دەكـــات، دیـــارە كـــەوا مەســـەلەكە سەرەنجراكێشـە و سـەیرە لـە گـەڵ رۆژەڤـی رۆژەكـانی سـەرەتا بـۆ بەشـداریكردنی ئەمریكییـەكان لـەو پێشـهاتەدا، هـەر لـەو دەمانەدا بانگی سەفیری فەرەنسیش دەكات، تا بـە یەكـەوە بـاس لە مەترسییەكانی قاهیرە بكەن، لـەو دیمانەیـەدا چـوار وەزیـریش بەشدار دەبن لەوانە هاوڕێیە نزیكەكـەی خـۆی وەزیـری دەرەوە سلوین لوید و ماركیز سالزبوری و كۆنت كلیمیور و سـەرۆكی قەزا و سیر ئالیک دوگلاس هیوم، هـەروەها لـەو كۆبونەوەیـەدا

بانگی هەردوو سەرۆکایەتی ئەرکان، ئەلفیلد مارشال سیر گیرالد تیمبلر و ئەدمیرال ئایرل مونتیاتن دەکات، کۆبونەوەکە تا سەعات چواری بەیانی بەردەوام دەبێت.

*****

ئایدن لە کاتی قەیرانەکەی ئەلسویس دەرمانی زۆرتر خواردووە

سەرۆک وەزیرانی بریتانی دڵنیابوو لەوەی خۆماڵکردنی کەناڵی ئەلسویس زەبرێکی کوشندەی راستەوخۆ لە بەرژەوەندییەکانی بریتانی دەدات، بۆیەش سەرکردەی میسری جەماڵ عەبدولناسری لە ساڵی ١٩٥٦ بە مۆسۆلینی (سەرکردە فاشییەکەی ئیتاڵی) ساڵانی سییەکانی سەدەی رابردوو دەزانی، ئایدن بەئاشکرا وتبووی بە هیچ شێوەیەک قبووڵمان نییە عەبدولناسر (بمانخنکینێت)، ئەوەشی دووپاتکردیتەوە کەوا ئامادەیە بە هێز بەرامبەر ئەو گوشارە بوەستێت و فشارە میسرییەکە لە سەر کاروانی دەریایی بریتانی هەڵگرێت، دووبارە کەناڵەکە وەک جاران بکرێتەوە و دانەخرێت. لە راستیدا وڵاتی میسر مەبەستی نەبوو دەست لە بواری کاروانی هاتوچۆی پاپۆڕی وڵاتەکان وەربدات و کاروانەکە بگرێت، بۆیەش تەنها چەند وڵاتێک ترسیان لەو هەنگاوە هەبوو لەوانە

وڵاتی ئیسرائیل. بەرنامەی خۆماڵکردنی کەناڵەکەش لە لایەن جەماڵ عەبدولناسرەوە زۆر زیرەکانە کرابوو، دوور نەبوو لە پرینسیپە یاساییەکان، بڕیاریش بوو بەشی سهمەکان لە بۆرسەی پاریسدا بکڕێتەوە، ئەودەمانەی کە سەرۆکی میسری ئەو بڕیارەشی دەردەکرد، رای گشتی جیهانیش بایەخیان بەوە نەدەدا، بەوەی ئایا پەیوەندییەکانی میسر و یەکێتی سۆڤیەت گەشە دەکات یان نا، سەرۆکی ئەمریکیش ئایزنهاور (١٤ ی ئوکتۆبەر ١٨٩٠ _ ٢٨ ی مارسی ١٩٦٩) ئەو بابەتە بەوە نابەستێتەوە کەوا سۆڤیەتییەکان مەبەستیانە ئەو کەناڵە بکاتە پێگەیەکی مەترسیدار و سۆڤیەت وەک دیاردەیەکی مەترسی بگاتە ناوچەکە، بەوەش دەرکەوت کەوا ئەو کەسایەتییەکی زۆر گرینگ بووە لە دەرئەنجامەکەی قەیرانی کەناڵی ئەلسویسدا.

****

ئایدن خۆی ساز دەکات

کە سەرۆکی میسری لە رۆژی ٢٦ ی مانگی یولیۆدا وتارەکەی پێشکەشکردووە، یەکسەر ئایدن خۆی ساز دەکات، ئەگەر هێرشە سەربازییەکە ماوەیەک دوا بکەوێت لەو پرۆسەیەدا پێشهاتێکی ئاساییە، چونکە بڕیاری سەرۆکایەتی ئەرکانی کاتی دەوێت، ئەویش بۆ ئەو هێرشە لەناکاوە زۆر ئامادە و ساز نەبوو، زۆریش لەگەڵ هێرشەکەدا نەبوو، ئەو

بڕیارەی ئایدنیش ئەو جارەیان زۆر هەستیار بوو، ئەوەش بەپێچەوانەی مەسەلە هەڵچووەکانی ئەو بووە لە پاش بڕیارەکانی پاش رۆژی ١٤ ی ئوکتۆبەر، کە رەوشی تەندروستییەکەی فاکتەرێکی گرینگ بووە. بۆ رۆژی دوایی پاش وتارەکەی عەبدولناسر، ئایدن بۆچوونە یاساییەکەی کیلمبوریش یەکسەر بە هەند وەرناگرێت، کە بریتانیا لە کەناڵی ئەلسویس دەکارێت هێرشی سەربازی بکات، ئەوەش لەسەر بنچینەی ئەوەی کەوا بڕیارەکەی جەماڵ نایاساییە، هەروەها گوێیش ناداتە بۆچوونەکانی کۆنە هاوڕێ کۆنت (سیلسینین) ی کەوا ئەودەمانە لوردێکی ئەدمیرالی بوو، کە وتبووی:

ئەگەر ئەو پێشهاتە کار و زەبرێکی سەربازی دەوێت، با پرۆسەکە بەو هاوینە بێت، زۆریش دواش نەکەوێت، پاشان دەرکەوت دواکەوتنی پرۆسەکە دەرخستەی نەگێتیڤی هەبووە.

بە بۆچوونی سیلسینین لە کۆتایی وەرزی پایزدا عەبدولناسر زۆر لە شوێنەوارەکانی دەشارێتەوە. لیژنەی لاوەکی ئەنجومەنی وەزیران بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەناڵی ئەلسویس لە رۆژی ٣٠ ی ئۆکتۆبەر مەبەستی سەرەکی پێشهاتەکە بەوە روون دەکاتەوە کەوا ئەوان مەبەستیان رووخانی سەرۆکی حکومەتی میسرییە، بۆیەش مەسەلەی گۆڕینی حکومەتەکەی میسر لە سەرەتاوە قسەی لەسەر کرابوو، سیلسینین وای دەزانی کەوا ئایدن لەو پرۆسەیەدا

کارکەر نەبووە لەگەڵ ئەمریکییەکان، نەیدەزانی ئەو مەسەلەیە باندۆری چەند لەسەر پرۆسەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمریکی دەبێت، کە بڕیاربوو لەودەمانە و لە مانگی نۆڤمبەر بکریت، دیارە هەموو هەنگاوێکی بریتانی سەبارەت بە میسر بۆ ئەمریکییەکان جێگای بایەخ و مەبەست بووە.

❊❊❊❊

پەلاماردانی شارەکان

بەشدارکردنی هێزەکانی بریتانی دامەزراو لە لیبیا بۆ ئەو هێرشە، لە لایەن ئایدنەوە جێگەی باس نەبوو، لە ترسی عەرەبەکان نەوەک کاردانەوەیەکیان هەبێت، بۆی نەدەکرا ئەو هێزانە بجولێنێتەوە. ئایدن بۆ باسکردنی ئەو پێشهاتە لە رۆژی ٦ ی ئۆگستی بەنهێنی سەردانی تشرشلی کردبوو، بەیەکەوە قسەیان کردبوو، ئەویش لە راسپاردەیەک هەر لە ناو ئۆتومبێلەوە بۆی پڕ دەکاتەوە، تێدا لەوە ئاگاداری دەکاتەوە، کەوا ئەو لەو رووداوەدا تەنها کەناڵەکە بگرێت، دەست لە پاوەری جەماڵ عەبدولناسر لە قاهیرە و لە ناوەند نەوەشێنێت، چونکە پەلامادارانی قاهیرە و دەسەڵاتەکەی جەماڵ لە شارەکاندا پێویستی بە کەتیبەیە مودەرعە بریتانییەکەی ناو لیبیا دەبێت، دیارە ئەگەر بخوازن سەرۆکی میسری لاببەن، دەبێ هێرشەکە بەرەو قاهیرەش ببەن، بەڵام ئەنجومەنی وەزیران

وایانـدەزانی بـە هــەبوونی سـێ کەتیبـەی بریتـانی لـە دەڤـەری کەناڵەکـە، دەسـەڵاتەکە لـە ناوەنـدییش لاواز دەکات، ئـەوەش وا دەکــات جــەماڵ عەبدولناســر لــە بڕیــاری خۆماڵیکردنەکــەی کەناڵەکە پەشیمان ببێتەوە.

پلانەکـەش وا بـوو، ئـەوان یەکـە سـەربازییە میسـرییەکانی کەنار کەناڵە بۆردومان بکەن، بە مـەرجێک بۆردومانەکە نەگاتـە سـەر قاهیرە، مەبەسـتە سیاسییەکەش رووخانـدنی پاوەرەکـەی جەماڵ بوو، ئەوەش دروشمە نیشتیمانییەکانی جەماڵیشـی بـەتاڵ کردبوو، کە مەبەستی بوو وڵاتەکە لە قاهیرەو بەڕێوە بەرێت و پاوەرەکەی هەر بمینێت، لەوێشەوە هێرش دەکاتەوە سـەر هێزە داگیرکـەرەکان، پلانەکـەش لـە بنچینـەدا لاوازی و لاریشـی پێوە دیـاربوو. لـە رۆژی ٧ ی ئۆگسـتییدا وەزیـری دارایـی (هارولـد ماکملان) راپۆرتێکی کورتکراوە دەداتە (لیژنەی میسر) کە بریتی بوو لە رامانی تایبـەتی خۆی لەسـەر پەلاماردانەکـەی کەناڵەکـە، بۆچوونەکـەی ئـەویش رێک لـە بۆچوونەکـەی تشرشـلەوە نزیـک بـوو، کـە رۆژی پـێش هێرشـەکە بـە ئایـدنی سـەرۆک وەزیرانـی راگەیاندبوو، بـەڵام ئایدن بـە مـاکملانی وتبـوو تـۆ مـافی ئـەوەت نییـە قسـە لـەو بابەتانـە بکـەیت و لێـدوانت هــەبێت، مـن وەک سەرۆک وەزیران دەبێ تۆ لەو جۆرە رامانانە پرسم پێ بکـەیت، ئـەوەش هێمـای ئـەوە بـوو کـەوا ئـەو دوو پیـاوە ئاڵۆزییـەکیان لەنێواندا هەبووە.

هەڵوێستی ئەمریکییەکان

لە رۆژی ١٧ ی ئۆگستییدا ئایدن نامەیەک بۆ تشرشل (٣٠ ی نۆڤمبەر ١٨٧٤ _ ٢٤ ی ینایری ١٩٦٥) دەنووسێت، کە تێدا داواکارە:

دیارە ئەمریکییەکان زۆر بەتوندی لەگەڵ هەڵوێستەکەی ئیمەن بۆ تەدویلی کێشەکەی کەناڵی ئەلسویس. ئایزنهاور لەسەر بڕیارەکەی ئایدن زۆر ناکۆک بوو، لەگەڵ ئەوەدا نەبوو هێز لەو کێشەیەدا بەکاربێت، دیارە ئەودەمانە بەرژەوەندییەکانی نێوان بریتانیا و ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەو قەیرانەدا دژی یەکتری بوون، دیارە کەوا بریتانیا مەبەستی تەنها کۆنترۆڵی کەناڵەکە نەبوو، ئەوان دەیزانی رەوشە تایبەتییەکەی کەناڵەکە بۆ ئەوان زۆر گرینگ و ستراتیژی بوو، حکومەتیش نەیدەتوانی هێڵێک راکێشێت لە نێوان قەیرانی کەناڵەکە و رژێمی جەماڵ عەبدولناسر. لە ساڵی ١٩٥٧ سکرتێرە تایبەتیەکەی ئایدن، رۆمانێکی زۆر مێژوویی گرینگ و هەستیاری لەسەر ئەو سەردەمە نووسیبوو، کە لەودەمانەدا ئەو لە وەزارەتی دەرەوە کاری کردووە، تێدا گەیشتبووە دەرئەنجامێک کەوا زۆر هەڵەیە بریتانیا بتوانێت هەردوو کێشەکە لە یەک کاتدا چارەسەر بکات، ئەو رەخنەیەش لە ئەمریکییەکانەوە لەو قەیرانەدا بە توندی ئاراستەی بریتانییەکان کراوە.

بریتانییەکان کارکەربوون بگەنە رەوشێک کەشتییەکانیان لەو کەناڵەدا بپارێزن، جۆن فۆستر والس بۆ یەکێتی بەکارهێنەرانی کەناڵی ئەلسویس پێشنیاری کردبوو، کەوا باشترە لە میسر حکومەتێکی تری جیاواز بێتە سەرکار، وەک چۆن بریتانیا لە ساڵی ٢٠٠٣ لەگەڵ داگیرکردنەکەی عیراقدا بوو، ئەودەمانە بەئاشکرا باسی گۆڕینی رژێمی میسری نەکردووە، بەڵام هەر ئەوەندە بۆ دەچووە سەر کە بڵێت دەریاوانی ناوچەکە لە مەترسییدایە، وەک چۆن پاش ٤٦ ساڵ لە عیراق ئەمریکا و بریتانیا چەکە کۆمەڵکوژییەکەی عیراقیان کردبووە بیانوو بۆ داگیرکردنی ئەو وڵاتە.

****

لە رووبەڕووبونەوەی قەیرانەکەدا ئەوحەبی ئارامکردنەوە بەکارهاتووە

لەو سێ مانگەی تێدا قەیرانەکە گەرم بوو، زۆر شت لە سەر تەندروستی ئایدن نووسرا، قسەی زۆریش کرا، هەندێکیان گلەیی بوون، یان مەزندە و خەیاڵ بوون، بەڵام رووداوی راستیشیان تێدا هەبووە. لەو رۆژانە و لە گەرمەی قەیرانەکەدا ئایدن دە جار سێر (هۆراس ئیفلتر) و چەند دکتۆری تری بینیبوو و رێنمایی لێ وەرگرتوون، لە کۆتایی هەفتەدا و لە

رۆژانـی ٥ تـا ٨ ی مـانگی ئۆکتۆبـەر سـەردانی نەخۆشـخانەی کردووە، لەوێ پێیان وتووە پێویستە نەشتەرگەرییەک بکەیت و دەرمـانی (بیثیـدین) یـان بـۆ نووسـیبوو، دەرمانێکـە لـە مـۆرفین وەرگیـراوە و ژانـی گـران کـەم دەکاتـەوە، ئەگـەرچی ئـەو دەرمانەشـی وەرگرتـووە سـەرۆکایەتی کۆبونـەوەی ئەنجومـەنی وەزیرانـی کـردووە و رۆژێـک تـا شـەوەکەش سـەرقاڵ بـووە. لـە سـاڵی ٢٠٠٤ رۆژنامەنووسـی ناسـراو (لـۆرد دیـدس) کـە لـە حکومەتەکـەی ئایـدن پۆسـتێکی وەزاریشـی هـەبووە، وتوویـەتی ئایـدن لـە کـاتی قەیرانەکـەی ئەلسـویس دەرمـانی وەرگرتـووە، وەک هـەموو کەسـێک دەرمـان دەخـۆن بـۆ ئارامی و نووسـتنی بەرەحەت، لە مانگی نۆڤمبەردا دکتۆرەکان لە تەندروستی ئایدن نیگـەران بـوون، داوایـان لـێ کردبـوو بـۆ پشـوودانێک بچێتـە جامایکـا، دەرمانـەکانی خـەوزڕان کارییـان لـەو کردبـوو، ئـەو دەرمانی لەبەر نیگەرانی و نائارامی و بڕوابوونی زۆر بە خۆی وەردەگرت. لە وتاری رۆژی ١٥ ی ینایری ساڵی ١٩٥٧دا سیر (هۆراس ئیفانز) هەستی کردبوو ئایدن ژانە تایەکان بێزاریان کـردووە. ئـەو کـە رۆژی هـەینی رێکـەوتی ٥ ی ئۆکتۆبـەر لـە سـەردانەکەیدا بـۆ ژنـە نەخۆشـەکەی تووشـی هـاتبوو، بۆیـە دکتۆرەکان ئامۆژگارییان کردبوو ئەویش ژوورێک لە تەنیشت ژووری ژنەکەی وەرگرێت، ئایدن لە کارەکانیدا بەردەوام دەبێت و ئەرکە رەسمییەکانی رادەپەڕێنێت، ئەو لەو رەوشەدا دەبێت و

خەڵکەکـەش هـەتا برادەرەکانیشـی ئاگـاداری هـیچ نـەبوون، نەیاندەزانی چ روو دەدات.

*****

پلانگێران و سەرکزکردن

ئایدن ماوەیەک پیش قەیرانەکەی کەناڵی ئەلسویس تووشی ئـەو تایـە هـاتبوو، دوو رۆژ پێشـتر ئایـدن بـە ئەنجومـەنی وەزیرانی راگەیاندبوو کەوا لە یەکێتی سۆڤیەتەوە بە بەستنی هاوپەیمانییەک لەگەڵ میسردا مەترسییەک رووماں تێ دەکات، ئەگەر ئەوەیان جێبەجێ کرا ئەوە مەترسییەکە دەبێتە واقیع و ناچار دەبین هێز بەکاربهێنین. لەودەمانەشدا هێزە بریتانییەکان لـە دوورگـەی قوبرسـدا جوولـەی تێکـەوتبوو، ژمارەیـان زۆر دەکرا، نەک تـەنها لە قوبرس و لە شوێنی تریش هەست بەوە دەکـرا. رەوشـەکە ئاماژەیـان بـەوە دەکـرد کـەوا ئامـادە سـەربازییەکە ئەگـەر وا هـەنگاوی هاویشـتبووایە نـەدەکرد راگیرێن، بۆیەش میسرییەکان لە رۆژی ٥ ی مانگی ئۆکتۆبەر لـە ئەنجومـەنی ئاسـایش شـکایەتیان لـە سـازکردنی سـوپای بریتانی و فەرەنسی کردبوو. لە رۆژی ٨ ی ئۆکتۆبەردا ئایدن لە نەخۆشخانە دەردەچێت.

کە سـەرۆک وەزیـران ئامادە نەدەبوو، راب بتلر لـە جیاتی ئایـدن سـەرۆکایەتی لیژنـەی میسـری کردبـوو، رۆژی شـەممە

تەندروستی باش دەبێت و دەتوانێت لە کۆنگرەی حزبی پارێزگاران لە ویلزدا وتارێک پێشکەش بکات، لەوێ هەوادارانی ئەو حزبە، قسەکەی ئەویان زۆر لا باش بوو کە وتبووی:

ئێمە بەردەوام وتوومانە بژاری هێز لە هەموو رووداو و قەیرانەکان دوا بژارە، بەڵام ئەو هێزە لە کاتی پێویست لە هەموو زەرووفیکدا بە دوور نازانین، هیچ حکومەتیش بەرپرس نییە ئەو بەڵێنە بدات.

لەو رۆژەی ئەو وتارەکەی پێشکەش کردبوو، (ئەنتۆنی ناتینگ) پێیوتبوو کەوا سەرۆک وەزیرانی فەرەنسی (گی مولییە) داوای کردبوو بە خێرایی ئایدن رەزامەندی خۆی لەسەر بینینی وەفدێکی فەرەنسی رابگەیێنیت کە لە پاریسەوە دەگەنە لەندەن، لە ئێوارەی رۆژی ١٣ ی مانگی ئوکتۆبەر ناتینگ بە تەلەفۆن بە ئایدن دەڵێت کەوا سیر (گۆلدوین جیب) سەفیری بریتانی لە پاریس دەگاتەوە لەندەن، لەو سەفەرەدا جیب بە ئایدن دەڵێت:

کەوا فەرەنسییەکان ٧٥ فڕۆکەی جەنگی جۆری میستیر کە دوا مۆدیلە داوەتە ئیسرائیلییەکان، ئەوەش بەبێ پرس و دانوستانی بریتانییەکان و ئەمریکییەکان کراوە، ئەوەش دەبووایە بە رێکەوتنی هەر سێ لایەن کرابووە.! لەودەمانە ئایدن لە ناتینگ دەپرسێت:

ئایا ئیسرائیلییەکان لەودەمانەدا مەبەستیان لێدانی وڵاتی ئوردنە، ئەگەر وابێت ئەوەیان لەو هەلومەرجانەدا بریتانییەکان نیگەران دەکات.

ئایدن لە رۆژی یەکشەممە و لە ریکەوتی ١٤ی ئوکتۆبەردا نانی نیوەڕۆی لەگەڵ ناتینگ دەخوات، نامەیەکیش بۆ (سلوین لوید) لە نیویۆرک دەنێرێت، دیارە ئەو لە دانوستانەکەی لەگەڵ دکتۆر (موحەمەد فەوزی) وەزیری دەرەوەی میسری پێشکەوتنی بەدەست هێناوە، بەڵام ئێوارەکەی کۆبونەوەیەک لە گەڵ نوێنەرە فەرەنسییەکان دەکات، ئەوانیش ژەنراڵ (موریس شالیە)ی جێگری سەرۆکی هەیئەتی ئەرکانی چەکە ئاسمانییەکانی فەرەنسا و (ئەلبیر گازییە) رێکخەری کاروباری وەزیری دەرەوەی فەرەنسی بوو، لەو کۆبونەوەیەدا نیشانەی ترسناک سەرهەڵدەدات، هەر لەو کۆبونەوەیەدا ئەنتۆنی ناتینگیش ئامادەبوو. بەرنامەکەی شالییەش پلانێکی فەرەنسی ئیسرائیلی دەگەیاند، کە دەبێتە ئامێریکی سیاسی ناوەندی لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئایدن لە قەیرانەکەی ئەلسویس.

تا ئەو دەمەی ئایدن دەچێتە کۆبونەوەکە نەیدەزانی و ئاگاداریش نەبوو کەوا فەرەنسییەکان وا بە قووڵی وا لە پشتەوە پەیمانیان لەگەڵ ئیسرائیلییەکان بەستووە و کار بۆ دژایەتی میسر دەکەن. لە رۆژی ٣٠ ی مانگی سپتەمبەردا وەفدێکی ئیسرائیلی دەگاتە فەرەنسا و بەنهێنی بیرۆکەیەکی

بیانوودار و وەهمیان پێ دەڵێت، بەرنامەکەش بریتی دەبێت لەوەی ئیسرائیلییەکان پەلاماری کەناڵەکە بدەن، لەودەمانەدا هێزە فەرەنسییەکان و بریتانییەکان بۆ راگرتنی شەڕەکە دێنە پێشەوە و نابژیوانیان دەکەن، بە بیانووی ئاگربەس و راگرتنی شەڕەکە، هێزی ئاسمانی بریتانی لە فڕۆکەکانی میسری بدات، کە بوونەتە مەترسی لەسەر خاکی ئیسرائیل.

ئایدن پلانەکەی بە رەسمی قبووڵ نەکردبوو، بەڵام بەئاشکراش رەفزی نەکردیتەوە، ئەوەش مانای ئەوەیە بڕیارە و جێبەجێ دەبێت، کە پرسیاریشی لە فەرەنسییەکان کردووە، مەبەستی ویستنی بەرنامەکەیە و رازیبوون دەگەیێنێت. شالیە هەستی کردبوو کەوا ئایدن بۆ مەسەلەکە گەرمە، بەڵام میلار ئەوەی بە وروژاندن زانیبوو، ئەو شەڕەی بە فیڵکردن دەستی پێ کردبوو، بە کارەسات کۆتایی هات، کەواتە ئایدن لەو شەڕەش بەرپرس بووە، چونکە دەسەڵاتی نەبوو بڕیارێک دەربکات. لەو رۆژەوە ئایدن بڕیار دەدات بەرنامەکە جێبەجێ بکات و ئاگاداری ئەمریکییەکان نەکاتەوە و بەرنامەکەیان پێ نەڵێت، وای دەزانی بەرنامە و پلانەکەی ئیسرائیلییەکان دوور لە زانینی ئەمریکییەکان دەهێڵێتەوە و ئەوان ئاگادار نابن، ئەوەشیان لە هەموو رووێکەوە هەڵە و چەواشەبوو.

ئەگەر ئایدن ئەودەمانە تەندروستی باش بووایە و کەسێکی چالاک بووایە هەرگیز ئەو بەرنامەی قبووڵ نەدەکرد و تۆی

مـاڵوێرانی نەدەچانـد. فەرەنسـییەکان پەیوەنـدی پتـەویان لەگـەڵ ئیسـرائیلییەکان لەسـەر رێکەوتنامـەی بنکـەی کـەناڵی ئەلسـویس هـەبوو. ئیسـرائیلییەکان گومـان و ترسـیان لـەوەدا هـەبوو کـەوا سـوپای بریتـانی لـە میسـر بکشـێتەوە، فەرەنسـییەکانیش لـەوە ترسـیان هــەبوو، رەنگــە میســرییەکان لــە جــەزائیر بەشــدار و هاوکــاری بــەرگری و رووبەڕووبونــەوەکانی بکــەن. ســوپای فەرەنسی لە جەزائیر ژمارەیان دەگەیشتە ٤٠٠ هـەزار سـەرباز، جەماڵ عەبدولناسریش بەئاشکرا پشتگیری شۆڕشـی جـەزائیری دەکرد، بۆیەش فەرەنسییەکان سوور بوون لەسـەر ئـەوەی ئـەو ســەرۆکە میســرییە لەناوبــەرن. لەولاشــەوە فرۆشــتنی چەکــە فەرەنسییەکان بۆ ئیسرائیل تەرازووی رێکەوتنە سێ قۆڵییەکەی فەرەنســا و بریتانیــا و ولایەتــە یــەکگرتووەکانی گــۆڕی بــوو. ســــەرۆک وەزیــــران بەتایبــــەتی کەســــێکی وەک ئایــــدن کــــە سیاسـەتمەدارێکی زانـابوو، ماوەیـەک وەزیـری دەرەوەش بـووە، بۆیــە پێشــنیارەکەی شــالییە بــۆ ســەرکزکردن و پلانــە دوو قۆڵییەکـەیان لەگـەڵ ئیسـرائیل مەسـەلەیەکی مەترسـیدارو بڤـە دەبینرا.

ئایدن خۆی کەسێکی وریابوو، زۆریش بەوە دەناسرا کـەوا دۆســـتی عەرەبـــە، لەبـــەر تۆمـــارە ناســـراوەکەی ئـــەو و ناوبانگییەکەی دەزانـرا ئـەو لـە هـەموو رێکەوتنەکاندا ئیسـرائیلی پەراوێز دەکرد و رازی نەدەبوو لەو پێشهاتەکە بەشدارییان پێ

بکات. وەکیلی وەزیری دەرەوە سیر (ئایڤۆن کیرکباتریک) ئەو دبلۆماسە ناودارە تاکە کەس بوو دەویست ئەو قەیرانە بە هێز چارەسەر بکات، ئەو وای دەزانی ئەمریکییەکان حەز ناکەن ئاگادار بن کەوا بریتانییەکان بەرنامەی تایبەتیان هەیە بۆ بەکارهێنانی هێز لەو قەیرانەدا. ئایدن ئامادەبوو بریتانیا لەگەڵ ئەمریکا پێشنیاری یەکێتی بەکارهێنەرانی کەناڵی ئەلسویس قبووڵ بکات، کە کەناڵەکە بدرێتە ژێر چاودێری دەوڵی، ئەوەش رەنگە بایکۆتی ئابووری لێ بکەوێتەوە، رەنگە پاشان (جۆن فۆستر دالاس) لە کۆتاییدا بڕیاری بژاری سەربازی و هێز بدەن، ئەو کارەش دیارە کەوا تا مانگی ئوکتۆبەر کاتی دەوێت. ئایدن ئامادەبوو بە خۆی پێشنیارەکەی شالییەیان پێ رابگەیێنێت. ئایدن داوا لە لە ناتینگ دەکات ئاگاداری دوو کەسی بەرپرس لە وەزارەتی دەرەوە بکات، گومان دەکرا یەکێک لە راوێژکارانی یاسایی لە وەزارەتی دەرەوە پێشنیارەکەی ئایدن لەبەر رۆشنایی یاسای نێودەوڵی رەفز بکات، بۆیە زوو ئەو لەو پۆستە لا دەبن. ئایدن لەو بژارەدا پشتی بە پێشنیارەکەی سەرۆکی قەزا ئەستوور بوو کە پاڵشتی ئەگەری سەربازی دەکرد، بەڵام لە رووی دەستوورییەوە سەرۆکی قەزاکە نابێتە راوێژی یاسایی ئەنجومەنی وەزیران، ئەوەش کاری نائیبی گشتییە. کە بەرنامەکە هاتووتە بواری جێبەجێکردن ناتینگ ئیستقاڵەی دابوو.

لــەوڵاتانی دیموکراتــدا هــەتا هــەتایی نهێنییــەکان بەشاراوەیی نامینێتەوە

پەلاماردانەکە

لە ٢٩ ی ئوکتۆبەردا هێزەکانی پەڕەشووتەوانەکانی ئیسرائیل بــە سەرپەرشــتی ســەرکردە سەرکەشــی ئیســرائیلی (ئارییــل شارون) دابەزینی سەربازی لە سینا دەکات، بۆ بەیانییەکەی و بــــە رێکــــەوتن لەگــــەڵ ئیســــرائیلییەکان، بریتانییــــەکان و فەرەنسـییەکان ئاگادارکردنەوەیـەکیان بـۆ ئاگربـەس راگەیانـد، ئەگەرنا راستەوخۆ بۆ راگرتنی شەرەکە کارێک دەکات. جەماڵ عەبدولناسر گوێ بە ئاگادارکردنـەوە نـادات، بۆیـەش لـە رۆژی ٣١ ی ئوکتۆبەر هێزەکانی سەربازی ئەنگلۆ فەرەنسی پەلاماری ناوچەکەیان گەیاندووتە سەر. سەرەڕای فشار و تەنگاوەییەکان لەودەمانە ئایدن ئارام و هێمنانە دەجوڵێتەوە، هەر بەو نەفسەوە بروسکەیەک بۆ سەرۆک ئایزنهاور دەنێرێت، کە لـە رۆژی ٣١ی ئوکتۆبـەر فڕۆکـە بریتانییـەکان زەبریـان لـە هێزەکـانی میسـری دەوەشاند، ئیلزابێثی هاوسەری لۆرد هیوم وتبووی:

زۆر بــە کارنامــە باشــەکەی ســەرۆک وەزیــران و هــەموو ئەندامانی حکومەتەکە سەرسام بووم.

بــۆ دڵنیاکردنـــەوەی هاوڵاتیــانی بریتــانی ئایــدن بــەیانێک بڵاودەکاتــەوە، بــەڵام کــە لــە ئێــوارەی ڕۆژی ٣ ی نۆڤمبــەردا نوێنــەری دەســتەی ئیســتگەی بریتــانی بانــگ دەکرێــت و لــە بارەگــای ســەرۆکایەتی وەزیــران لــە ئایــدن دەچێتــە ژوورەوە، دەبینێت کەوا ئایدن لەسەر سیسەمەکەی پاڵی داوەتەوە و لە تەنیشت خۆیەوە چەند شووشەی دەرمان دەبینرا. لەودەمانەدا ماندووبوونی پێوە دیاربوو، بۆیەش ئەو داوا دەکات سەرۆک وەزیـران پـێش خوێندنـەوەی بەیانەکـە پشـوویەک بـدات، پـێش خوێندنەوەی بەیانەکە بەو ڕستەیە ئایدن قسەی کردبوو:

ئەو پیاوەی پیاوی ئاشتی بووە و پیاوی هەیئەتی دەوڵەت بووە و پیاوی نەتەوە یەکگرتووەکانیش بوو، ئێستاش ئەو پیاوە هەر وایە.!

****

چاکە دانەوە

هارولـد مـاکمیلانی وەزیـری دارایـی ئیتلزامێکـی زۆری بـە سیاسـەتەکانی ئایـدن دەکـرد، پـێش ئـەوەی لـە کۆشـکی سـپی دیمانەی ئایزنهاور بەتەنها لە ڕۆژی ٢٥ ی سپتەمبەردا دەکات، ئامۆژگاری ئایدن دەکات و دەڵێت:

ئایزنهـاور سـوورە لەسـەرئەوەی بـە هـەر شـێوەیەک بێـت جـەماڵ عەبدولناسـر (١٥ ی ینـایری ١٩١٨ _ ٢٨ ی سـپتەمبەر

١٩٧٠) بروخێنێت، من شرۆڤەی ڕەوشی ئابووری و گرفتەکانم بۆ کرد، باسی دەستی درێژی خۆمانیشم بۆ کرد و ئەویش لە بۆچوونەکانی باش تێگەیشت.

کە ماکمیلان لەو سەفەرەدا وەزیری دەرەوەی ئەمریکی (جۆن فۆستر دالس) دەبینێت، ڕاپۆرتێک بۆ ئایدن دەنووسێت، کەوا دالس وتوویەتی سەرەرای ئەوەی کێشەی کەناڵی ئەلسویس هیچ باندۆرێکی لە سەر ئەو هەڵبژاردنە نییە کە لەو ڕۆژانەدا دەکرێت، بەڵام ئەگەر لە سەر هەر شتێک ئیمزایەک بکات، کارەساتێک ڕوو دەدات، ئەوەشی بەبیر هێنامەوە کەوا چۆن ئەو و سەرۆک ئایزنهاور لە مانگی مایۆی ساڵی ١٩٥٥ لە کاتی هەڵبژاردنەکانا یارمەتی ئێمەیان داوە، بۆیەش ئەو داواکارە چاکەکەی بدەنەوە و کۆشش بکەن ڕووداوەکان بگێڕنەوە پێش ڕۆژی ٦ ی نۆڤمبەر. ئەو لێدوانەی وەزیری دەرەوە دالس ئاماژەی ئەوە بوو کەوا ئەو هەنگاوە بۆ دوای هەڵبژاردنەکانی ئەمریکی دوا بخرێت، ئایدن بە ئوسلوبێکی ڕوون و ناسک لە نامەکانییدا لەگەڵ ئایزنهاور باسی ناسکی ئەو هەڵبژاردنەی کردبوو، پاش تێپەڕبوونی مانگی ئوکتۆبەریش ئایدن و ماکمیلان نەیانتوانی ئایزنهاور تێبگەێنن لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی پرۆسەی پەلاماردانەکەی سەر وڵاتی میسر چەند کاریگەری لەسەر ئەودا هەیە. ئەوەش جێگای گێلییە ئەگەر ئەوە ڕەچاو نەکەن.!

لێکدانەوەیەکی هەڵە

ماکمیلان وەک وەزیری دارایی کە نامەکانی لە واشنتۆنەوە لە شەوی ٥_٦ ی نۆڤمبەر دەگەیشتە دەست، ئەو یەکەم کەس بوو دەیزانی لێکدانەوەکانی سەبارەت بە کاردانەوەکانی ئایزنهاور کەوا جنیەی ئەسترلینی کاردانەوەیەکی گەورەی لەسەر پاشکەوتی پارەی بێگانەدا هەیە، ماکمیلان پێویستی بەوە هەیە قەرزی یەدەگ لە سەندووقی نەقدی دەوڵی وەرگرن، ئەوەش پێویستی بە یارمەتی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەیە، دیارە یارمەتی و پشتیوانی ئەمریکا بۆ جینیەی بریتانی لەگەڵ شەڕ راگرتنەکە گرێ درابوو، کە دەبوایە لە ناوەڕاستی ئەو شەوە ئەوە رابگەیێنن. کە کاروانی کەشتیەکانی شەشەمی ئەمریکی لە سەر کەنارەکانی پۆرسەعید، دەریاوانی بریتانیان تەنگاو کردبوو، ئەوەش پەیامێک بوو بۆ ماکمیلان بۆ گۆڕینی بۆچوونەکەی بۆ پشتیوانی سەربازی راستەوخۆ و خێرا. دەسەلاتی ئایدن هەرگیز هەژان و گورزی وەک گورزەکەی رۆژی ٦ ی نۆڤمبەر بەرنەکەوتبوو، تاکە کەسیش لەو حکومەتە وەزیری دارایی ماکمیلان بوو، کە دەیتوانی ئەنجومەنی وەزیران لەسەر ئایدن هەڵسێنێتەوە بۆ دەست لەکارکێشانەوە، کە ئەوانیش ئامادەیی ئەوەیان هەبوو. بەلام لەودەمانە ئایدن زووتر دەجولێتەوە و داوا دەکات ئەنجومەنی وەزیران لە ژوورەکەی ئەو لە ئەنجومەنی عەموم لە سەعات دەی

چارەگێک کەمی بەیانی کۆببنەوە، ئەویش دڵنیانەبوو کەوا دەتوانێت زۆرینەی دەنگەکان بۆ بەردەوامی ئەنجومەنەکە وەرگرێت بۆ بەردەوامی سیاسەتەکانی خۆی. ئەو دڵنیابوو کەوا ئەمریکییەکان هەر ئەو رۆژە بە بڕیارێکی ئەنجومەنی ئاسایش بایکۆتی ئابووریمان ناخەنە سەر، بۆیە وا باشە بە زووتر کات ئێمە ئاگربەسەکە راگەیێنین، بە قسەی یەکێک لە ئەندامانی ئەنجومەنەکە، ماکمیلان زۆر سووربوو لە سەر ئاگادارکردنەوەکەی کە ئەمریکییەکان بەنیازن بیکەن، بۆیە ئەو وەک وەزیری دارایی بە ئەنجومەنی راگەیاندبوو کەوا رەوشی داراییان زۆر ترسناکە.

****

قەیرانێکی دبلۆماسی

قەیرانێکی دبلۆماسی گەورەبوو، بۆیەش ئایزنهاور وتبووی:
من شتی وام نەدیوە، کە هێزێکی زلهێز ئاژاوەیەکی لەو جۆرە دروست بکات، رەوشەکە بشێوێنێت. کە فشارەکانی ئەمریکا توند دەبێت و دۆستەکانیان دەکشێنەوە و ئەمریکییەکان فشارەکەیان لەسەر جنیەی ئەسترلینی توند دەکەن و هەڕەشەکەی (نیکۆلا بولگانین) سەبارەت بە کێشەکەی ئەلسویس فەرەنسییەکان و بریتانییەکان زۆر سارد دەبنەوە و پاشەکشە دەکەن، لە بەیانی رۆژی ٤ ی فبرایر بولگانین ٢٠٠

هەزار سەربازی سۆڤیەتی و ٤ هەزار دەبابە بەرەو بودابست بەڕێدەكات، لەولاشەوە لە ئەنجومەنی ئاسایش هیچ هاوسۆزییەک بۆ پەلاماردانەكەیان پەیدا ناكەن.

ئایدن بە دیدی خۆی وای بە باش دەزانی تا هەموو كەناڵەكە دەگرن، بۆ پاراستنی ناوی بریتانییەكان و فەرەنسییەكان داوای بەستنی كۆبونەوەكەی ئەنجومەنی ئاسایش تا پاش رۆژی ٧ ی نۆڤمبەر دوا بخەن، بەوەش كات دەكوژن و هەموو كەناڵەكەش تەواو دەگرن، ئەوان واتە بریتانییەكان و فەرەنسییەكان مافی ڤیتۆیان بۆ هەر بڕیارێک دەردەكرد كە لە ئەنجومەنی ئاسایش لەسەریان دەربچێت، ئەوەش بۆچوونی سەرۆک وەزیرانی فەرەنسی (گی مولیە) و سەرۆک وەزیرانی ئیسرائیلی (دیڤید بن گوریون) یش بوو، بەڵام ئایدن نەیدەتوانی زۆرتر چاوەڕوان بكات و بەرووی ئەنجومەنی ئاسایش بوەستێتەوە.

****

رووپۆش لەسەردانان

لەبەردەم ئەنجومەنی عەمومدا، وا نیشان دەدرا كەوا ئەو پەلامارە سەربازیەی سەر میسر، هیچ دەستی ئیسرائیلی تێدا نەبووە و بۆ بەرژەوەندی ئەوان نەبووە، بۆ ئەوەش بیانوو هەبوو. ئەوەی جێگەی سەرسوڕمان و سەیرە كەوا ئایدن هەستی دەكرد ئەو دەتوانی تا ماوەیەكی دوورودرێژ پەردە

لەسەر ئەو مەسەلەیە دانێت و بە شاراوەیی بمینێتەوە، بۆیەش دوو دبلۆماسی رەوانەی پاریس کردبوو، تا لەوێ ئەو دیکۆمێنتانە کۆ بکەنەوە کە پاشان ناویان نابوو (پرۆتۆکۆلی سیڤەر)، کە بە ناوی ئەو دەڤەرەی پاریس ناونرابوو کە کۆبونەوەکەی تێدا سازکرابوو، مەبەستیان لە کۆکردنەوەی دانەی راپۆرتەکەش بۆ فەوتاندیان بوو. (سلویز لوید) لە یەکەم کۆبونەوەی سیڤەر ئامادە دەبێت، بەڵام لە کۆبونەوەی دووەمدا (پاتریک دین) ی دبلۆماسی ناودارو سکرتێری تایبەتی لوید (دۆنالد لۆغان) بەشدار دەبێت. گی مولیە و دیڤید بن گوریۆنیش لە هەردوو کۆبونەوەکەدا بەشداردەبن، لەوێ گفت دەدەن ناوەرۆکی کۆبونەوەکە زۆر بەنهێنی بپارێزن.

ئایدن ئەوەی باش دەزانی کەوا لە وڵاتانی دیموکراسی هەتا هەتایێ نهێنییەکان بە شاراوەیی نامینێتەوە، سەرکردە فەرەنسییەکان و ئیسرائیلییەکان بە بڕیارەکەی ئەنجومەنی وەزیرانی بریتانی بە راگرتنی پێشڕەوی هێزەکان لە ناوچەی کەناڵەکە تووڕە ببوون، ئەوانیش لە پەلامارەکە هەستیان بە شەرمەزاری نەدەکرد، بۆیە زۆریان مەبەست نەبوو، مەسەلە شاراوەکان بەنهێنی بهێڵنەوە. ئایدن وای دەزانی پەردە دانان و شاردنەوەی رووداوەکان بۆ ماوەی چەند هەفتەیەک لە چاو و هەستی هەواڵگری ئەمریکی دوور دەمینێتەوە، ئەگەر چەند سەعاتێکیش ئەوان ئاگادار نەبن، باشترە، ئەوەش بۆچوونێکی

ناواقیعییه. بەڵام لە راستییدا هەواڵگری ئەمریکی رایگەیاندبوو کەوا لە قۆناخە سەرەتاییەکانی پەلاماردانەکە ئاگاداربووە، بەڵام هەندێ هێمای گومانیش هەبوو، کە لە رۆژی ٢٤ ی نۆڤمبەر فۆستەر دالس هەواڵی مەسەلەکەی زانیبوو، گومانی کردبوو کەوا فەرەنسییەکان بە هاوکاری ئیسرائیلییەکان ئەوەیان کردووە، هیچ بیری بۆ بریتانییەکان نەرۆیشتبوو. کە فەرەنسییەکان و بریتانییەکان دوا ئاگادارکردنەوەیەکەیان راگەیاندبوو دالس گومانی لە پلانە شاراوەکان کردبوو. (کریستیان بینو) لە ئایدن واقیعی تر بوو بۆ بەرنامە شاراوە و تەونە نهێنییەکەیان، بەڵام ئایدن خۆی نیشان دەدا کەوا لە رووی ئەمریکییەکان کەمتەرخەم نەبووە و هیچی نەشاردیتەوە، بەوەش ئەمریکییەکان زۆرتر تووڕە دەکات.

****

وەڵامدانەوەی هەڵخەڵەتاندنەکە

دیارە کەوا ئایدن ماوەی دە ساڵە ئایزنهاور دەناسێت، ئەگەر ئەو ناسیارە دێرینە لەبەرچاو بگرین، ناکرێ ئەوە قبووڵ بکەین کەوا ئەو وەڵامی هەڵخەڵەتاندن و چەواشەکارییەکان نەداتەوە، کە لەلایەن ناسیارێکیشەوە بێت، بەتایبەتی ئەگەر مەسەلەکەش گرینگ و پڕ بایەخ بێت. بە قسەی سەفیری بریتانیای ئەمریکای ئەوکات ئایزنهاور نەک دالسی وەزیری دەرەوە کە بژارەکە

گـــەورە و مەزنـــەکان لـــە سیاســـەتی دەرەوەی ئـــەمریکی هەڵـدەبژێرێت. ئایـدن سـووربوو لەسـەر هەڵوێسـتەکەی، کـە لـە ئەنجومەنی عەمومدا لە ٢٠ ی دیسمبەردا وتبووی:

مـن ئـەوەیان ئاگـادارم و زووتـر زانیوومـە کـەوا ئیسـرائیل هێرش ناکاتە سەر میسر. دیارە کەوا ئەو قسـەیەش درۆ بووە. لە ماوەی سی و دوو ساڵدا کە ئایدن لە پەرلەمان بووە لە پێش ئەنجومەنەکـــە درۆی نـــەکردبوو. ئـــەوەش لـــە رەووشـــت و کەسـایەتی ئـەو نەدەوەشـایەوە، بۆیـەش هـەر زوو دەسـت لـە پۆستەکەی دەکێشتەوە، بۆیەش لـە رۆژی یەکی ینـایری سـاڵی ١٩٥٧ (هـۆراس ئایـانز) داوا دەکـات سـەرۆک وەزیـران دەسـت لـەکار بکێشـێتەوە، ئەگـەرنا لـە کۆتاییـدا دەبـێ خـۆی بکوژێـت. دکتۆرێک وتبووی کەوا ئایدن جەرگی زیانی بەرکـەوتبوو، بـەڵام ئایدن لەبەر قەیرانی سیاسی ئیستقاڵەی داوە نەک لەبـەر خراپـی تەندروستی، پێش ئەوەی ئایدن دەست لەکار بکێشیتەوە زووتـر ئاگاداری ونستۆن تشرشـل دەکاتـەوە. ئـەو لـە دوا ئەرکـەکانی و پـێش دەسـت لـەکار کێشـانەوەکەی وەک سـەرۆک وەزیـران، ئیسـتمارەیەک لەسـەر دوا دیمانـەی لـە رۆژی ٩ ی ینـایر لەگـەڵ شاژن پڕدەکاتەوە و بۆ رۆژی دواتر ئیستقاڵەکە دەدات، ئـەو بـە شاژنی وتبوو:

کەوا راپۆرتی دکتۆرەکانم ئەوە نیشان دەدەن کە بژاری تری نەماوە بێجگە لەوەی دەستبەرداری فەرمانەکان بم، نەک وەک سەرۆک وەزیرانی شاژن.

****

کۆتایی

پەیوەندی نەخۆشییەکەی ئایدن بە هەڵەکانی لە رووداوەکەی ئەلسویس چ بوو؟

میژوونووس و پەرلەمانتاری پێشوو لەسەر لیستی حزبی پارێزگاران (رۆبەرت رودس) وا دەزانێت ئەو ناتوانێت هۆکارەکانی ئیلتزامکردن بە هەڵوێستە شەرعییەکان و نزیکبوونەوە لەوەی کە ئەو کەسێکی شەرعییە دەستنیشان بکات. کەسانی واش هەیە کەوا گومان دەکەن نەخۆشییەکەی رۆڵێکی دیاریشی هەبووە، دکتۆر (هیو تۆماس) کە یەکێک بووە لە دکتۆرە چارەسەرکەرەکانی و سەرپەرشتی تەندروستی ئایدنی کردووە، ئەو و دکتۆر (تی هانت) وایان دەزانی، ئەگەر ئایدن تەندروستی نۆرمال و ئاسایی بوایە، رەنگە لە رووداوەکەی ئەلسویسدا بە شێوەیەکی تر دەجولایەوە. کرۆکی مەسەلەکە لەو هەنگاوە سەربازییە تەنها ئەوەبوو کەوا بڕیارەکەیان لە سەر دەست لە ناو دەستی ئیسرائیل بووە و بێ پرسی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایش کراوە. بەلام

هێماکانیش نیشانی ئەوە دەدەن گوایە ئەگەر تەندروستی ئایدن باش بووایە، ئەو کارە و ئەو هەنگاوە سەربازییەی نەدەکرد، بەڵام ئایدن زۆرتر لە رووانگەی پەیداکردنی پێگەی سۆڤیەتی بوو لە ناوچەکە، ئەوەشی بە هەڕەشە دەزانی لە ناوچەکە، بۆیەش رووداوەکان و بڕیارەکان هیچ پەیوەندی بە تەندروستییەوە نەبووە. ئەو هەستی دەکرد جەماڵ عەبدولناسری سەرکێش و پشتیوانلێکراو لەلایەن سۆڤیەتەوە لە بەهاری ساڵی ١٩٥٧ بەرەو ئیسرائیل دەچێت و پەلاماری دەدات.

که کەناڵەکە خۆماڵی دەکرێت، نەخۆشییەکەی ئایدن یەکێک بوو لە هۆکارەکانی داڕشتنی بەرنامەی سیاسەتەکەی ئایدن. (رۆبەرت کار) لە ساڵانی حەفتاکان وەزیرێکی دیاری پارێزگارەکان بوو، لەودەمانەی پەرلەمانتاربووە دۆستایەتی بە ئایدن خۆش بووە، زۆریش بەو سەرسام بووە و ماوەیەکیش پۆستی سکرتێری تایبەتی ئەو بووە، ئەو لەسەر مەسەلەی تەندروستی و باری هۆشیارییەکەی وتوویەتی:

مـن زۆرم لا سەیرە باس لەوە دەکرێت کەوا رەوشی تەندروستی ئەو کاریگەری لەسەر سیاسەتەکەی هەبووە، من ئەو قسانە بڕوا ناکەم، چونکە ئەو پێش ئەوەی نەخۆش بکەوێت و رەوشی باش بووە، هەمان بەرنامە و کارنامەی سیاسی هەبووە، من زۆریشم لەلا سەیرە و بڕواش ناکەم، ئەو لە

بوارەکانی سیاسی و سەربازی هەڵە بکات و حیسـاباتەکانی لـە راپەڕاندنی کارەکانیدا تەواو نەبن.

دەبووایە و بۆ بەرژەوەندی وڵاتەکە، دکتۆرەکـان ئامۆژگـاری بکـەن، هـەر هـیچ نەبووایـە، لـەکاتی بەرزبوونـەوەی تایـەکانی بڕیاری دەرنەکردبووایە.

ئەگـەر لـە شـەوی ١٣ ی ئەکتۆبـەر لەبـەر خراپـی رەوشـی تەندروسـتی، بـە کـۆنگرەی حزبـی راگەیاندبووایـە، کـەوا مـن نەخۆشـم و لەسـەر رێنماییـەکانی دکتۆرەکـان دەسـت لـەکار دەکێشـمەوە و سـەفەری جامایکـا دەکـەم، ئـەوەی لـە کـەناڵی ئەلسـویس کـردی نـە دەقـەوما، مەسـەلەکە لـەو ناوچەیـە بـە شێوەیەکی تر دەکەوتەوە و مێژووی رووداوەکە بە شـێوەیەکی تـر دەنووسـرایەوە. بـەڵام دانوسـتانەکەی (سـلوین لویـد) لـە نیویۆرک لەگەڵ وەزیری دەرەوەی میسری کە ئایدن و ئەنتونی ناتینـگ بـەر لـە کۆبونەوەیەکـەیان لەگـەڵ شـالیە بـە گەشـبینی دەزانـی و چەنـد هەفتەیـەکی زۆرتریشـی دەویسـت، ئەگـەرنا سـەرۆک وەزیرانـی راسـپێردراو بـە وەکالـەت کارەکـانی تـەواو نەدەکرد، یان وەزیری دەرەوە لـە رەوشـێکدا دەبوو نەیدەتوانی سیاسـەتێکی نـوێ پـەیڕەو بکـات وەک پێشـنیارەکەی فەرەنسییەکان و ئیسرائیلییەکان، هەر هیچ نەبووایە تـا کۆتـایی هەڵبژاردنـەکانی سـەرۆکایەتی ئـەمریکی لـە رۆژی ٦ ی نۆڤمبەردا. ئەگەر کەناڵی ئەلسویس پەلاماری نەکرابووایە سـەر،

ئـەوە و رەوشـەکەی هـەنگاریا بـەو جـۆرەش نەدەکەوتـەوە، کـە شۆرشـــەکەی هەنگارییـــەکان کـــە لـــە رۆژی ٢٣ ی ئۆکتۆبـــەر هەڵگیرســـابوو، ئاگربەســـــی تێـــدا راگەیانـــدرابوو، هێـــزە سۆڤیەتیەکانیش بەناچاری لە مەیدانەکە پاشەکشەیان دەکرد. لە رۆژی ٢ ی مـــانگی نۆڤمبـــەردا (نیکیتـــا خروشـــۆف) دیمانـــەی سـەرکردەی یۆگۆسـلاڤی (بـرۆز تیتـۆ) دەکـات، لـەوێ تیتـۆ دان بـــەوەدا دانێـــت کـــەوا پەلامارەکـــەی ســـۆڤیەتییەکان بـــۆ ســـەر هەنگاریا هۆکاری خۆی هەیە، دیارە کەوا خروشۆف وتوویەتی:

قەیرانەکـــەی ئەلســـویس دەرفـــەتێکی گونجـــاو بـــوو، ئـــەو مەسـەلەیە یارمـەتی ئێمـەی دا، ئەگـەرنا لـە خۆرئـاوا و نەتـەوە یـــەکگرتووەکان دەبـــووە ئـــاژاوە و قـــەیرانێکی گـــەورە، ئەگـــەر بریتانییەکان و فەرەنسییەکان و ئیسرائیل ئـەو هێرشـەی کـەناڵی ئـــەلسویســـیان نەکردبووایـــە، دەرئەنجامەکـــە وا نەدەکەوتـــەوە، ئەوان لەوێ و ئێمەش لە یۆگۆسلاڤیا دەست و پلانمان هـەبووە. پـــاش ماوەیـــەکی کـــورت لـــە نیـــوە شـــەوی یەکشـــەممەی ٤ ی نۆڤمبـــەر دەبابـــەکانی ســـۆڤیەتی ســـەنگەرە بەرگرییـــەکانی چـــواردەورەی بودابســـتیان شـــکاند و لـــە رۆژی دوایـــی (بـــۆب بیرسون دیکسۆن) بروسکەیەک بۆ وەزیری دەرەوە لـە نەتـەوە یـــەکگرتووەکان دەنێرێـــت، تێـــدا نووســـیبوی: کـــە رووســـەکان هێرشیان کردووتـە سـەر بودابیسـت، ئێمـە هیچمـان پـێ ناکرێت، ناتوانین گلەیی و ناڕەزایی بکەین، چونکە ئەوان بودابیستیان

بۆردومان دەکرد، لەولاشەوە ئێمە قاهیرەمان بۆردومان دەکرد، بۆیـە دەسـەڵاتمان نییـە. قەیرانەکـە ئەلسـویس بانـدۆری زۆری لەسـەر سیاسـەتی دەرەوەی بریتـانی و فەرەنسـییەکان هـەبوو، فەرەنسـییەکان بـە توندی بـە رووی هـەژموونی ئەمریکییـەکـان دەوەستانەوە. بریتانییەکانیش پاش شەرمەزاریی و شکانەکانیان و بـۆ پتەوکردنـەوەی پەیوەندییـەکانیان بـە ئەمریکییـەکان کەوتوونەتەوە کار، ئەوەش لـە بروسکەی ماتـەمینی ئایدن بوو لـە رۆژنامـەی تـایمزی سـاڵی ١٩٧٧ بڵاودەبێتـەوە کـە نووسیبویان:

ئایدن دوا سەرۆک وەزیران بوو کە هەستی دەکرد، بریتانیا تاکە زلهێزە، بەڵام کە دەکەوێتە ناو قەیرانیش دەردەکەوێت وا نییە.!

*****

نموونەی چوارەم

جۆن کنیدی

کنیدی نەخۆشییەکەی لە ئەمریکییەکان دەشارێتەوە

سەرۆک جۆن کنیدی و نەخۆشی ئەدیسۆن

لە مانگی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٦٠ جۆن کنیدی (٢٩ ی مایۆ ١٩١٧ _ ٢٢ ی نۆڤمبەر ١٩٦٣) لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بە ٣٠٣ دەنگ بەرامبەر ٢١٩ دەنگ لەگەڵ ریتشارد نیکسۆن بە سەرۆکی ئەمریکی هەڵدەبژێردرێت، بەوەش ئەو دەبێتە گچکەترین سەرۆکی ئەمریکی کە تەمەنی ٤٣ ساڵ بوو، بۆیەش ناوەکەی نەک تەنها لەناو ئەمریکا لە هەموو جیهان بڵاودەبێتەوە، هەر ئەویش کە دەمرێت بە تەمەن گچکەترین سەرۆک بوو، ئەوەی ناخۆشیشە ئەو چوارەم سەرۆکیشە دەکوژرێت. کە ئەو دەبێتە سەرۆکی ئەمریکی سەرۆکی سۆڤیەتی (نیکیتا خروشۆف) تەمەنی ٦٦ ساڵ بوو، سەرۆک وەزیرانی بریتانی (هارولد ماکمیلان) و سەرۆکی فەرەنسیش (شارل دیگۆل) یش لە هەفتاکانی تەمەنیان بوون، سەرۆک وەزیرانی هیند (جواهر لال نهرۆ) ش تەمەنی ٧١ ساڵ بوو، سەرۆکی ئیسرائیل (دیڤید بن گوریون) ٧٤ ساڵی تەمەن بوو، (پاپا یوحنای سییازدە) ٧٩ ساڵ بوو، راوێژکاری ئەڵمانی (کۆنراد ئادنیور) یش تەمەنی ٨٤ ساڵ دەبوو. هەموو ئەو سەرۆکانە تەندروستیان لە کنیدی تەمەن ٤٣ ساڵە باشتربوو.

نەخۆشی بە دزی

ئەمریکییەکان دەیانزانی کەوا سەرۆکەکەیان نەخۆشە، بەڵام هەموو زانیارییەکەیان لە سەر رەوشی تەندروستی و جۆری نەخۆشییەکەیان زۆر نەبوو، ئەو نەخۆشی ئەدیسۆنی هەبوو، تا ئەو نەمریت و ژیانی بەردەوام بێت، دەبووایە نەخۆشەکە هارمۆنەکەی بگۆڕن، لە کاتی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکان جانتای دەرمانەکانی گووم دەکات، بۆیە کنیدی بانگەوازی گشتی دەکات تا نهێنییەکەی نەدۆزرێتەوە، ئەوەش بوو گرەوەکەی بەرەو کۆشکی سپی دەدۆڕێنێت. سەرۆک کنیدی نەیدەویست جۆری ژیانی بگۆڕێت، بە هیچ شێوەیەک نەیویست دکتۆرێکی تایبەت بە خۆی دەسنیشان بکات، دەرمانەکانی بە رێکوپێکی بەکارنەدەهێنا، لە بەرامبەر ئەوەش هێزی سەرۆکایەتییەکەی خۆی بەکارهێناوە بۆ پاراستنی نهێنی نەخۆشییەکەی، خۆی وەک گەنجێکی سەلامەت و ورە بەرزو پیاوی خێزانێکی بەختیار نیشانداوە، بەڵام ئەو دیمەنانە دوورن لە راستییەکان.

****

هەڵەکانی ساڵی یەکەمی

لــه ســەرەتای حکــومی ســەرۆک کنیــدی، مــن لــه لەنــدەن خوێندکاری کولێژی پزیشکی بووم، منیش وەک بەشێکی زۆری گەنجانی جیهان هیوامان بە سەرۆک کنیدی بەرز بوو، کەوا جیهان تێدا قەیرانی شەری ساردی گەرم بوو، لەگەڵ شەپۆلی هاتنی شیوعیەت و هەڕەشەکانی چەکە ناوەکییەکان و کێبڕکێی چەکدارییەکان، ئەو بتوانێت مەسەلەکان چارەسەر بکات، هەر ئــەو دەتوانێــت لــه قــەیرانی مووشــەکەکانی کۆبــا دوورمــان بخاتەوە.

لە ساڵی یەکەمیدا کنیدی هەڵەیەکی مەزنی لە مامەڵەکردن لەگەڵ کوبیەکان کرد، بەتایبەتی لە کێشەی بەنداوی بەرازەکان، کە تێدا لە رۆژی ٧ ی ئەپریلی ساڵی ١٩٦١دا دەستەیەک لە نەیارانی کاسترۆ پلانیان دارشتبوو شەڕی حکومەتەکە بکەن، ئەو پشتیوانی ئەو دەستەیەی کردبوو. پاش ئەو نسکۆیە و سەرنەگرتنی هێرشەکە، هەڵەی دووەمیش دەکات ئەویش کە لە دیمانەکـــەی لەگـــەڵ خروشـــۆفیش ســـەرناکەوێت، هـــۆی سەرنەگرتنی دیمانەکەش بە تەنها لە ئەستۆی ئەو دابوو. من وا دەزانم هۆکاری کەم ئەزموونی تاکە هۆکاری سەرنەکەوتنی ئەو دوو کێشەیە نەبوو، بەڵکو رەگی نەخۆشییەکەی ئەو و باری ناڵەباری تەندروستی هۆکارێک بوون. ئەگەرچی ئەو دەستەی لەگەڵ ئەودا کاریان دەکرد، دان بەوەدا نانێن کەوا ئەو

مەزندەیــە وابێــت، بــەڵام کــە (ریتشــارد ریگــز) ڕۆژانــە و بەسەرهاتەکانی ئەو سەرۆکە گەنجەی نووسیوەتەوە، ئەو دەڵێ، زۆربەی ئەو راپۆرتانەی کە باس لە نەخۆشییەکەی سەرۆک دەکەن راستن.

*****

نەخۆشی و چارەسەرییەکان

مـن وا دەزانـم کـە رەوشـی تەندروسـتی سـەرۆک لـە سـاڵی ١٩٦١ کە باش نەبوو، بەڵام لە ساڵی ١٩٦٢ باشتر دەبێت، ئەو گۆڕانە و نەخۆشییەکە رۆڵی هەبوو لە سەر وزە و دەسەڵاتی سەرۆک لە رۆژانەی هەردوو قەیرانی بەنداوی بەرازەکان و مووشکە کوبییەکان.

زۆر ئامۆژگاری کنیدی کرابوو، بۆچوون زۆربوون لە سەر هاوکاریکردنی نەیارەکانی دەسەڵاتی کاسترۆ، پێشبینی بۆ سەرکەوتنی ئەو پەلاماردانە زۆر لاوازبوو، بەڵام کنیدی لە بەنداوی بەرازەکان سووربوو لە سەر نەبەردییەکە، ئەو حیسابی کێشە ناوخۆییەکانیشی دەکرد، دەیویست خۆی وا نیشان بدات کەوا سەرۆکێکی بەهێزە و لە ئایزنهاور کەمتر نییە، رۆبرتی براشی هاوبیربوو لەوەی لەگەڵ کوبا توند و بەزەبر بێت، براکەی رقی زۆری لە کەسایەتی کاسترۆش هەبوو، پاشانیش دەستی هەبوو لە هەوڵێک بۆ کوشتنیشی.

پەلاماردانێکی بێ بناغە...!

لە سەعات هەشتی بەیانی رۆژی ١٥ ی ئەپریلی ١٩٦١ دا، هەشت فڕۆکەی جەنگی جۆری بی ٥٢ لە نیکاراگوا هەڵدەستێت و فڕۆکەخانە سەربازییەکانی کۆبی بۆردومان دەکەن لە کۆی ٣٦ فڕۆکەی جەنگی ناو فڕۆکەخانەکە پێنجیان دەسووتێنن. هەر لەو پلانەشدا فڕۆکەیەکی ئەمریکی بە مۆر و هێمای کوبی لە نیکاراگوا بەرەو میامی دەفڕێت، مەبەستیش لەوە ئەوەبوو کەوا بڵێن فڕۆکەوانێکی کوبی فڕۆکەیەکی فڕاندووە و لە میامی نیشتووتەوە. لە بارەگای نەتەوە یەکگرتووەکان نوێنەری ئەمریکا ئەو هەواڵە بەدرۆ دەخاتە کە سوپای ئەمریکی پەلاماری کوبای دابێت، ئەو وتبووی ئەو فڕۆکانەی فڕۆکەخانەکانی کوبایان بۆردومان کردووە، ئەمریکی نەبوون، بەڵام فڕۆکەی خۆیان بووە و نەیارەکانی کاسترۆ هێرشەکەیان ئەنجامداوە، دیارە نوێنەرەکەی ئەمریکا ئاگاداری ئەو رووداوە نەبووە و هیچ زانیاریشی نەبووە، ئەگەر سەرۆک کنیدی داوای لێ نەکردبووایە، ئەو لەوەی کە ئاگاداری ئەو رۆژەڤە نەبووە ئیستقاڵەی دەدا، کە پاشان راستییەکە دەزانێت تووڕەبونەکەی سارد دەبێتەوە.

لە ئەنجامی پەلاماردانەکەی سەر ئەو دوورگەیە، کنیدی شکست دەخوات و هەزار و سەد کەسە کوبیە نەیارەکەی کاسترۆش خۆیان دەدەنە دەست، هێزە ئەمریکییەکانیش ناتوانن

١٤ چەکدارە گەمارۆدراوەکەش رزگار بکەن. کنیدی دەیویست هەڵە و هۆکارەکانی شکستەکە و رووداوەکە بخاتە ئەستۆی خەڵکانی ترەوە، بەڵام لەوەیان خۆی هەڵدەخەڵەتاند، یەکێک لە شارەزاییەکان ئەو بڕیارەی کنیدی و ئەو گیانبازییەی بە حیساباتی هەڵە پێناسە کردبوو. یەکێک لە کەسە نزیکەکانی کۆشکی سپی وتبووی:

سەرۆک کنیدی کەسێکی بە زەبرو بە هێز نەبوو، وەک چۆن وێناکرابوو، مەزاجی بە جۆری دەرمان و چارەسەرییەکانی دەگۆڕا، رێک ئەوەی لە قەیرانەکەی بەنداوی بەرازەکان لەسەر دەچەسپا.

❊❊❊❊

ئێسکێکی تەڕ

کە پەلامارەکەی سەر کوبا سەرناگرێت و بەرنامە ئەمریکییەکە شکست دەخوات، سەرۆکی سۆڤیەتی خروشۆف گاڵتەی پێدەکات، سەرۆک کنیدی بە ئێسکی تەڕ و ناسک دەشوبهێنێت، پێی دەڵێت کەوا ئەو بێ ئەزموونە و بەرگەی رووداوەکان ناگرێت، بەڵام پاش ١٨ مانگ لەو رووداوە کە قەیرانەکەی مووشەکە کوبییەکان سەرهەڵدەدات، ئەو بە شێوەیەکی تر و زۆر جیاوازتر لە جاران دەجوڵێتەوە، بەتایبەتی کە داوا دەکات دەستەیەک لە راوێژکاران بۆ دانوستان لە سەر

ئـەو پێشـــهاتە کۆببنـــەوە. گۆڕانەکـە تـەنها لـە بـەڕێوەبردنی قەیرانەکـە نـەبوو و بـەس، سـەرۆک لـە قەیرانەکـەی بەنـداوی بـەرازەکانیش ئـەزموونی وەرنـەگرت، بـەڵکو گۆڕانەکـە لەوانـە قووڵترە و ئەویش پەیوەندی بە رەوشی تەندروستی سەرۆک و چارەســـەرییەکانی نەخۆشـــییەکەی هـــەبوو، لەگـــەڵ هـــەموو کەموکوڕییـەکان و شکستەکان لـە پەلاماردانەکـەی بەنداوەکـە و قـــەیرانی مووشـــەکە کوبیـــەکان، دەبـــێ لـــەو دوو پێشـــهاتەدا تەندروستی سەرۆک رەچاو بکەین.

هەموو تۆمارەکانی تەندروستی بنەماڵەی کنیدی لەبەردەستدا نییە، بەڵام من دەراسەتی ئەوانەی لـەناو کتێبخانەکـەی پارێزراو بوون کرد، بەتایبـەتی ئـەو راپۆرتانـەی سـاڵانی ١٩٦١ و ١٩٦٢، لەوانـە دەردەکـەوێت کـەوا تەندروسـتی سـەرۆک رۆڵـی زۆری هـەبووە لەسـەرۆکایەتی کردنەکـەی ئـەودا. لەوانـە دیـارە کـەوا تەندروستی ئەو لەسەردەمی منداڵییدا جێگیر نەبووە، ئەو لەساڵی ١٩٢٠ و لە تەمەنی سێ ساڵییدا لەبەر نەخۆشی تـای قورمزی لـــە نەخۆشـــخانە نووســـتوە. لـــە تەمـــەنی ١٣ ســـاڵییدا کێشـــی دادەبـــەزێت و گەشـــەی سســـت دەبێـــت، لـــە ســـاڵی ١٩٣٤ و لـــە تەمـــەنی ١٧ ســـاڵییدا لـــە نەخۆشـــخانەی مایوکلینـــک و لـــە بـــەر هەوکردنی قۆلۆنی بۆ ماوەی یەک مانگ دەمینێتەوە. هەندێکیش وایان دەزانی لە سکیدا نەخۆشی تری هەیە و لـە سـاڵی ١٩٣٧ ەوە بـــۆ کـــەمکردنی ژانـــی قۆلـــۆنی چارەســـەری کـــورتیزنی

وەرگرتــــــــووە. رەنگـــــــە لەودەمانـــــــە نەخۆشـــــــی HYPOADRINALISM پێـوە بـووە. کنیـدی بـەردەوام ژانـە پشـتی هـەبوو، رەنگـە ئەوەشـی پـاش وەرگـەڕانی ئوتومبێلـەوە تووشی بووە کە لە تەمـەنی گەنجییـەوە رووی داوە، هەنـدێکیش وا دەزانن ئەو نەخۆشییەی لـە ئـەنجامی دەرمـانی STEROID کە زۆر بەکاریهێناوە و یان هەردووکیان هۆکاربوون.

*****

کوڵبوونی دوازدەگرێ

لـە رۆژی ٢٣ ی نۆڤمبـەری ١٩٤٣ لـە پشـکنینێکی پزیشـکییدا دەرکـەوێت کـەوا سـەرۆک کنیـدی تووشـی قورحـەی (کوڵبوون) دوازدە گـرێ بـووە، رەنگـە ئەوەشـی لـە ئـەنجامی بـەکارهێنانی دەرمانی ستیرویدەوە بووە، بەردەوامیش ژانە پشتیشـی هـەبوو، لە چەندین نەخۆشخانە پشکنینیان بۆ کردووە، لە نەخۆشـخانەی نیـــو ئەنگلانـــد لـــە رۆژی ٢٣ ی یونیـــۆی ســـاڵی ١٩٤٤ نەشـتەگەرییان بـۆ کـردووە، لـەوێ نەشـتەرگەرەکە بـۆی روون دەبێتـــەوە مەزندەکـــەیان راســـت دەرنـــەچووە و ئـــەو دیســـکی نـەبووە. لـە ئـەنجامی پشـکنینێکی وردا دەرکـەوت کنیـدی لاوازی لـە غضـروفی (کڕکڕاگـە) ریشـەیی هەیـە، رەنگـە ئـەوەش لـە ئـــەنجامی بـــەکارهێنانی دەرمـــانی ســـتیرویدەوە بـــووە، لـــە ئوکتۆبـەری سـاڵی ١٩٤٤ دەرزی پروکانییـان لـە دەمارەکـانی

لاچـــەپی پشـــتی کنیـــدی دابـــوو، ئـــەوەش ماوەیـــەک بـــووە و مەبەستیش لە کەمکردنەوەی ژانی پشتی بووە کە زۆر لەبەری دەینالاند.

زۆربـــەی دکتۆرەکـــان گەیشـــتنە ئـــەو رایـــەی کـــە زووتـــر دکتـــۆرێکی هێـــزی دەریـــاوانی پێشـــبینی کردبـــوو کـــەوا نەخۆشـــییەکەی ئـــەو کۆنـــە و لـــەمێژە ئـــەو نەخۆشـــییەی هەیـــە. ئەنجومـەنی تەندروسـتی هێزەکـانی دەریـاوانی لـە رۆژی ٢٧ ی دیسـمبەری سـاڵی ١٩٤٤ رایگەیانـدبوو، کـەوا کنیـدی تووشـی ژانەسک هاتووە لە ئەنجامی مانەوەی ٥٠ سەعات لەناو ئاو و ماوەی یەک هەفتەش ئاوی نەخواردیتەوە، بۆیەش ناوی کنیدی دانراوە کە لە ١ی مانگی مارسی ساڵی ١٩٤٥ خانەنشین بکرێت، چونکە رەوشی تەندروستی باش نییە. لە نێوان سالانی ١٩٤٥ تا ١٩٤٧ کنیـدی ژانـی گـەدە و پشـتی هـەبووە، زووتـر لـە سـاڵی ١٩٤٤ مەلاریای هەبووە پاشان مەلاریاکەی بۆ گەڕاوەتەوە، بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٤٧ تووشی نەخۆشی ئەدیسون بووە کە لەلایـــەن دکتـــۆر ســـیر (دانیـــال دیڤـــیس) ەوە نەخۆشـــییەکەی دۆزراوەتەوە، ئەودەمانە ئەو ئەندامی کۆنگریس بووە لە سـەر وڵایـەتی ماساتیوشـیش. پـێش ئـەوەی لـە سـاڵی ١٩٣٧ بچێتـە نەخۆشـخانەی لەنـدەن لینیک، دە سـاڵ بـوو جۆرەهـا نەخۆشـی هەبووە. لە ساڵی ١٩٤٧ ەوە نەخۆشییەکانی سەرسوڕان و تـاو مانـــدبوون و لاوازی و کـــەمی کـــێش و زەردبـــوونی پێســـتی

هـەبووە، لەبـەر هـەر هۆکارێـک بووبێت دەرمـانی کوریتسـولی وەرنەگرتووە.

****

یەک ساڵی تر ناژیت

کـە لـە لەنـدەن نەخۆشـییەکەی دەدۆزرێتـەوە، دکتۆرەکـان مەزندە دەکەن کەوا کنیدی لە یەک سـاڵی تـر زۆرتـر ناژیت، لـە گەشــتەکەیدا لــە لەندەنــەوە بــۆ وڵایەتــە یــەکگرتووەکان لــە ئوکتۆبــەری ســـاڵی ١٩٤٧ ژانـــی زۆر دەبێـــت، ژانەســـەر و هەوکردنی سینگ و گەدە و میزلدانی دەبێت، کە لە سـاڵی ١٩٥١ سەردانی ژاپۆن دەکات نیشانەی نەخۆشی ئەدیسۆنی لێ بـەدەر دەکـەوێت. لـە مـانگی یولیـۆی سـاڵی ١٩٥٣ لـە نەخۆشـخانەی زانکۆی واشـنتۆن دەمینێتـەوە و ژانەپشـتی زۆرتـر دەبێت. لـە ١٢ی سـپتەمبەری سـاڵی ١٩٥٣کنیـدی لەگـەڵ (جـاکلین بـوڤیر) پرۆســەی هاوســەرگیری دەکــات، لــە مــانگی ئــەپریلی ســاڵی ١٩٥٤ەوە لە لیهی کلینیک تیشکی پشتیان گرتبوو، لە وێنەکەدا دەرکەوتبوو، کەوا جوگمەی پێنجەمی خوارەوەی بڕبڕەی پشتی خوراوە، لە مانگی ئوکتۆبەری هـەمان سـاڵدا نەشتەرگەرییەکیان بـە سـێ سـەعات بـۆ کردبـوو، تێـدا پارچـە کانزایـەکیان بـۆ بەهێزکردنی پشتی دانابوو، سەرەتا شتەکان هەموو باش بوون، بـەڵام لـە ڕۆژی سـێیەمیدا هەسـتی بـە ژانێکـی دژوارکردبـوو،

ژانەکە کوشندە دەبێت هەتا دەرمانەکانی ئارامکردنەوەکانیش سوودیان نەبوو، بۆیە کنیدی دەبووریێتەوە و لە مانگی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٥٥ نەشتەرگەرییەکی تری بۆ دەکەن، تا پارچە کانزاکە و بورغییەکەی نەشتەرگەرییەکەی بۆ دەربهێنن، چونکە ئەوەیان ئازاری زۆری داوە و هەراسانی کردبوو، هاوڵاتیانی ماساتیوشیش دەیانزانی کنیدی نەشتەرگەری پشتی بۆ کراوە، بەڵام نەیاندەزانی کنیدی نەخۆشی ئەدیسۆنیشی هەیە.

*****

تاقیکردنەوەی ئازایەتی

ئەنجامدانی دوو نەشتەرگەری بۆ پشتی کنیدی، ئازایەتی و خۆراگری ئەوی دەگەیاند، بەرگری و ورەی بەرزی ئەو کەسانە بویتە ئەزموونێک بۆ سازکردنی کتێبێک لەسەر کەسایەتییە مێژووییەکان، کە لە ژیانیاندا ئازایەتیان نواندووە، ئەوەی تۆماری نەخۆشی و بوارەکانی چارەسەرییەکانی ئەو بزانێت، زۆرتر بە کنیدی سەرسام دەبێت. کە ئەمریکییەکان دەنگی بە کنیدی دابوو، هەر ئەوەندەیان دەزانی کەوا دەنگیان بە گەنجێکی تەندروستی باش و سەلامەت داوە. کە لە رۆژانی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا لە دیمانە تەلەڤزیۆنەکاندا رووبەڕووی ریتشارد نیکسۆن دەبێتەوە، ئەو وەک گەنجێکی فۆرم جوان و

به تەندروست و بەورە، لە رووی نیکسۆنی ماندوو و دەوەستا، کە بە ردێنی نیو تاشراو و ئارەقەی لێ دەتکا دەردەکەوت. لە ماوەی هەڵبژاردنە سەرەتاییەکانی حزبی دیموکراسی و هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی ساڵی ١٩٦٠، دۆست و هەڤاڵەکانی نکۆڵی ئەوەیان دەکرد کەوا کنیدی نەخۆشی ئەدیسۆنی هەیە، هۆکارەکەش روون و ئاشکرابوو کەوا کنیدی خۆی نکۆڵی لە نەخۆشییەکەی دەکرد.

لە نۆڤمبەری ساڵی ١٩٦٠ دا و لە پاش هەڵبژدنەکەی سەرۆکایەتی رۆبرت کنیدی رازی دەبێت تەنها کەمێک زانیاری لەسەر تەندروستی سەرۆکە هەڵبژێردراوەکە بدات. لە ژمارەی مانگی نۆڤمبەری گۆڤاری TODAYS HEALTH وتارێک لەلایەن (جانیت ترافیل) و (یوجین کۆهین) لەسەر نەخۆشی ئەدیسۆن بڵاودەبێتەوە، ئەوەش هێمایەک دەبێت بۆ نەخۆشییەکەی سەرۆک، بەڵام ئەو دوو نووسەرە دەبووایە چل ساڵ چاوەڕوانیان کردبووایە تا راستییەکانی تەندروستی سەرۆکیان بە هەموو وردەکارییەکانەوە بزانن. هێشتنەوەی نهێنییەکانی نەخۆشییەکەی ئەو تەنها بۆ هاوڵاتیانی ئەمریکی نەبووە و بەس، بەڵکو ئەوەندە نهێنی بووە کەسە نزیکەکانی، یاریدەرەکانیشی وردەکارییەکانی نەخۆشییەکەی ئەویان نەدەزانی، بازنەیەکی سنووردار لە دکتۆرەکان و هاوسەرەکەی و رۆبرتی برای و باوکی دەیزانی کەوا ئەو نەخۆشە و چۆن و

چ دەرمانێـک وەردەگرێـت. ژنێکـی دکتـۆر بـە نـاوی (تراڤیـل) دەچێتە ناو کۆشکی سپی و دەبێتـە دکتۆری تایبـەتی سـەرۆک، ئەو لە بیرەوەرییەکانییدا نووسیویەتی، کەوا رۆژێکیان سـەرۆک بە منی وتبوو، کـەوا نووسـەری پەیامـەکانم و کەسـە نزیکەکـەم (تید سورنسین) تاکە کەسە هەموو شتێک لەسەر نەخۆشییەکەم دەزانێـت. بۆیــەش ســەرۆک بــە دکتۆرەکــەی وتــووە، بــۆ پرسیارکردن لەسەر نەخۆشییەکەم دەکرێ پرسیار لەو کەسە بکرێت، تەنها ئەو هەموو وردەکارییەکانم دەزانێت.

دکتــۆر تراڤیــل دەڵێــت تــا مردنــی ســەرۆک هــەموو وردەکارییەکانی نەخۆشییەکەی بەنهێنی ماوەتەوە. دکتۆرەکەی دەرمانی پرۆکین PROCAINE بۆ دەنووسی، ئەو دەرمانەش کاردانەوەی نەگەتیڤی لە سەر تەرکیزکردن و سەنتەراڵکردن و ماندبوون و گۆڕانی مەزاج و دوودڵی و لاوازی و نیگەرانی و هیلاکبوون هەبوو، ئەوانەش هەموو لە رەوش و رۆژانەی سەرەتایی سەرۆکی لە کاتی بەڕێوەبردنەکە دیاربوون. سەرۆک بۆ کەمکردنەوەی ژانەپشتەکەی رۆژانە پێنج جار بە ئاوی گەرم خۆی دەشووشت و کورسییەکی تایبەتیشی بەکارهێناوە، بێجگە لەوانەش دەرزی PROCAINE رۆژانە سێ هەتا شەش لە خوارەوەی پشتی خۆی داوە. لە ناو تۆمارەکانی دکتۆر تراڤیلدا نووسراوە کەوا سەرۆک کێشە و ژانی لە گەدەو قۆلۆن و پروستات و تای زۆر و وشکبوونەوە Abscesses و

خەوزڕانـدن و بەرزبوونـەوەی کۆڵسـترۆلی خـوێن، ئەوانـە و ژانەپشتی زۆریش هەبووە. کنیدی بۆ چارەسەرییەکان دەرمانی زۆر وەرگرتـووە، دەکـرێ پرسـیاریش بکرێـت ئـەو دەرمانانـە رۆڵـی هـەبووە لەسـەر بڕیارەکـانی ئـەو لەسـەر قەیرانـەکی بەنـداوی بـەرازەکان...؟ بـۆ چارەسـەری ئـەو لـە نەخۆشـی ئەدیسـۆن ئـەو TESTOSTERONC دەرمـانی وەرگرتـووە، ئەوەش هەندێ جار سەرۆکی بەرەو توندکاری هەستی دژواری و دوژمنایەتی بردووە.

لەگەڵ نزیکبوونـەوەی کـاتی پەلامارەکـەی بەنداوەکـە، کنیـدی رەوشـی هـیلاک بـووە، رەوشـی ئەوەنـدە مانـدوو دەبێـت بۆیـە دکتۆرەکان ناتوانن بڕیار بدەن کەمێکی گونجاوی لە ستیروید و تستوسترۆن بدەنە نەخۆشـەکەیان. کنیـدی هـەر لـە سـاڵی ١٩٤٠ ەوە دەرمـانی بـۆ نەخۆشـی میزلـدانیش وەرگرتـووە. کـە بـە فەرمانەکـەی ئـەو پەلامارەکـەی کوبـا لـە رۆژانـی ١٧ و ١٨ ی ئـەپریلی سـاڵی ١٩٦١ دەکرێـت، دەبـێ شکسـتەکە چ کاریگـەری لەسەر تەندروستی هەبووبێت...؟

****

لێکهەڵوەشانەوەکە

بۆ وەڵامدانـەوەی پرسـیارەکەی سـەرەوەمان دەڵـێن، ئـەو لـە ئـەنجامی ئـەو رووداوە و هـەرەسـەکە، تووشـی رەشـانەوەیەکی زۆر و هـەوکردنی میزلـدان بـووە، لـە کـاتی رووداوەکـەش

سەرۆک دەرمانی زۆری وەرگرتووە. لە ڕۆژی دواتر وەزیر (شیستر باولز) بەشداری لە دانیشتنی حکومەت بە سەرۆکایەتی سەرۆک دەکات، لەوێ سەرۆکی دیوە کە بە یەکجاری لێکهەڵوەشاوەتەوە. ئەودەمانە ئەو قسەی هەموویانی بەبێ مانا دەبڕیوە، قسەی لەبەرخۆی کردووە، لە قەیرانەکە خەوی لێ نەکەوتووە و تەنگژەکەی زۆر مەزن بووە و دەکرێ بڵێن توندترین قەیران و نارەحەتیەکانی ئەو بووە، بەردەوامیش لەگەڵ باوکی بە تەلەفۆن قسەی کردووە، ئەوەشیان لە کەسێکی سەرکردەی باڵای هێزە چەکدارەکان نەدەوەشایەوە.

لە بەڵگەنامەکانی بنتاگۆندا دیارە کەوا سەرۆک کنیدی لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی ڕەزامەندی لەسەر هەنگاوە نهێنییەکانی ڤییتنام دەبڕیوە و بۆیەش هێزە تایبەتییەکان لە پاش چەند هەفتەیەک لە ڤییتنامی باشوور دەکشێنەوە، هەندێک ڕایان وایە لەودەمانەوە بڕیارە ترسناکەکە دەردەچێت و شەڕەکە لە ڤییتنام گەرم دەبێت. سەرۆک لە ڕۆژی پێشتر کاری سێکسیشی لەگەڵ یەکێک لە دۆستەکانی لە شیکاگۆ کردووە، ئەگەرچی ئەو لە رووی جەستەیی و عاتیفییەوە بە هیچ شێوەیەک ئامادەیی لەسەر بڕیارەکان نەبووە.

ئەو دکتۆرەی چارەسەری کنیدی دەکرد، مۆڵەتی کاری نەمابوو

له ماوەی مانگی مایۆی ساڵی ١٩٦١ دووباره کنیدی له لای دکتۆر (ماکس جاکویسون) چارەسەری وەردەگرێتەوە، که له ماوەی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا سەردانی دەکرد، ماکس دکتۆرێکی ئاسایی نەبوو، ناوبانگی بەوە دەرکردبوو که له کلینکی خۆی له نیویۆرک چارەسەری کەسە ناودارەکان و دەوڵەمەندەکانی دەکرد، ئەوانەی دەیانویست وزە و تاقەتی سێکسیان بزانن، تێبگەن هەر گەنج ماون یان پێویستیان بە داو و دەرمان هەیە...!

دکتۆرەکە بەپێی چەندین راپۆرت هەر له ساڵی ١٩٧٥ ەوە مۆڵەتەکەی لێ وەرگیراوەتەوە و بەوەش تاوانبارکراوە کە دەرزی قەدەغەکراوی له نەخۆشەکانی داوە، بەڵام ئەوەش ئاشکرا نەکراوە کە سەرۆک کنیدی تەنها له ساڵی ١٩٧٢ لەلای دکتۆر جاکوسون چارەسەر کراوە، ئەوەش له وتارێکی رۆژنامەی نیویۆرک تایمزەوە هاتووە. ئەگەرچی کەسە نزیکەکان له سەرۆک کنیدی نکۆڵی لەو هەواڵە دەکەن، بەڵام کە (رۆبرت والیک) له ساڵی ٢٠٠٣ ژیاننامەی ئەو بڵاودەکاتەوە، لەوێ ئەو نووسیویەتی، کەوا سەرۆک کنیدی لەلای ئەو دکتۆرە

دەرزی ئارامکردنـــەوەی لێـــدراوە، ئەوەشــــی لـــە نـــاو راپۆرتـــە نهێنییەکانی ناو تۆمارەکانی نەخۆشخانەکانەوە دەرهیناوە.

****

سەرۆک لە ماسولکەکانی ئاسوودەیە

لــــــەناو بیرەوەرییــــــەکانی دکتــــۆر جاکویســـــون، کــــە بڵاونەکراوەتــەوە بەشــێکی تەرخانــە بــۆ تەندروســتی ســەرۆک کنیدی، لەویَ دیارە کەوا دکتۆرەکە پێشـەنگی چارەسـەرییەکانی نیگـەران و هیلاکبـوونی ئـەو بـووە، لـە پـاش ئـەوەی کنیـدی بـۆ جاری یەکەم لە کلینکەکەی خۆیدا لـە مـانگی سپتەمبەری ساڵی ١٩٦٠ســەردانی ئـەو دکتـۆرە دەکـات، لـەویَ دکتۆرەکـە دڵنیـای دەکاتەوە کەوا ماسولکەکانی بەهێزن، بەوەش هەست بە خۆشی و کامەرانی دەکات کە دەزانێت ماسولکەکانی بـەهێز بوونەتـەوە. بـەڵام دکتۆرەکـە باسـی ئـەوە ناکـات چ جـۆرە دەرمـانێکی بـە ســــەرۆک کنیــــدی داوە، بــــەڵام دیــــارە کــــەوا ئــــەو دەرزی ئارامکردنەوەی بە نەخۆشەکانی داوە، بەتایبـەتی ئـەو دەرمانـەی بە دەستی خۆی سازی دەکردن، کە ناوی نابوو (ئێکس ئا ئێم) کـە بریتییـە لـە تێکەڵەیـەک لـە ئارامکردنـەوە و سـیترۆید. دکتـۆر جاکویسون نابێژێت کەوا ئەو جۆرە دەرمانـەی بـە کنیـدی داوە، ئەگەرچی ئەوەیان زۆر ئاساییە.

ئیف بی ئای دەرمانەکە دەدۆزێتەوە

سەرۆک کنیدی لە نێوان رۆژانی ١٦ تا ١٨ ی مایوی ساڵی ١٩٦١ سەردانی کەندای کردووە، کە بۆ چاندنی نەمامێک، زەوی کۆڵیوە و ژانەپشتی پێگەیوە، بەڵام ترافیل باسی ئەو ژانەی نەکردووە، تەنها ئاماژەی بەوە داوە کەوا سەرۆک ماندووە، رەنگە ئەو بۆ چارەسەریش دەرمانیشی وەرگرتبێت، بەڵام بە رەسمی لە بیرەوەرییەکانیدا ئاماژەی بەو چارەسەرییە نەداوە، ئەگەری ئەوە هەیە ئەو راپۆرتانە نەدۆزرابنەوە. دکتۆر جاکویسون نووسیویەتی کەوا ئەو هاوسەری سەرۆکیشی چارەسەکردووە و سەرۆکیش لە کەندا داری چاندووە ژانەپشتی بە ژانی گرتووە، بۆ کەمکردنەوەی ژانەکە و گونجانی هێز و وزەی لەگەڵ ماندبوون ئامۆژگاری و چارەسەری کردووە، بەوەش پێویستی بە دەرمانی ئارامکردنەوە و سیروید هەبووە، دەڵێن ئێف بی ئای پێنج شووشە دەرمانی لەناو کۆشکی سپی دۆزیوەتەوە، پاش ئەوەی شووشەکان شرۆڤەکراون دەرکەوتووە لەناو شووشەکاندا ئاوێتەی ئارامکەرەوە و ستیرویدیان تێدابووە. پاش ئەوەی لە مانگی مایۆی ساڵی ١٩٦١ سەرۆک کنیدی چارەسەرییەکان وەردەگرێت دەتوانێت بڕوات، بە قسەی دکتۆر جاکویسون سەرۆک وتبووی هەستدەکەم تەندروستیم باشە و داوای

لێکردووە لە هەفتەی داهاتوو بە یەکەوە سەفەرێکی ئەوروپی بکەن، لە راپۆرتەکانەوە دیارە کەوا کاتی روودانی پەلامارەکەی بەنداوی بەرازەکان ئەو هیچ جۆرە دەرمانێکی وەرنەگرتووە، بەڵام رەنگە لە کاتی کۆنگرە لووتکەییەکەی لەگەڵ خرۆشوف، یان پاش کۆنگرەکە، یان دوو هەفتە پێش قەیرانەکە دەرمانی وەرگرتبێت. ئەوەی شایانی باسە لە تێبینییەکانی ترافیلی تەندروستی، بە هیچ شێوەیەک ناوی ئەو دکتۆرە و دەرمانەکان ناوی نەهاتووە.

*****

نیگەرانییەکی زۆر

لە هاوینی ساڵی ١٩٦٢ ەوە رۆبرت کنیدی برای سەرۆک لە پەیوەندییەکەی کنیدی دکتۆر جاکویسون زۆر نیگەران دەبێت، بۆیە داوا لە ئێف بی ئای دەکات دەرمانەکانی کە لەلایەن ئەو دکتۆرەوە دەدرێتە براکەی تەحلیل بکەن، پاش ئەوەی دەرمانەکە تەحلیل دەکەن، رەزای دەبن تا پایزی ساڵی ١٩٦٢ ئەو دەرمانە وەرگرێت، بۆیە دکتۆرەکە دەرمانە ئارامکەرەوەکان و ستیرونی بە بەردەوامی بە کنیدی داوە، بەتایبەتی کە لە سەفەرەکەی ئەوروپا هاوشانی بووە لە پاریس و ڤیینا و لەندەن، ئەوەش ببووە جێگەی نیگەرانی و نارەزایی دکتۆرەکانی

ناو کۆشکی سپی. نارەزایی و نیگەرانییەکان سەبارەت بە چارەسەرییەکانی جاکویسون، بە هیچ شێوەیەک کاری لە کنیدی نەکردووە.

****

پرسیارێکی گرینگ

سەبارەت بە مەسەلەی پرسیارە گرینگەکەش ئەوەیە، ئایا ئەو چارەسەرییە سەرکەوتوو بوو...؟ هەموو نیشانە و بەڵگەکان ئەوە دەسەلمێنن کەوا دەرمانەکان بۆچوونەکانی کنیدی لە کۆبونەوەکەی لووتکەیی لەگەڵ خروشۆف، رۆڵی خراپیان هەبووە و شکستیان بەو داوە. تەنها یەک دکتۆر سەرپەرشتی رەوشی تەندروستی کنیدی نەکردووە. قسەیەک لەسەر کنیدی هەیە، کەوا سەرۆک کنیدی چەند شەیدای زۆری ژنان بووە، ئەوەندەش شەیدای زۆری دکتۆرەکانیش بووە، ئەگەر ئەو قسەیەش راست بێت. جاکویسۆن دەڵێت، بەیانییەکیان سەردانی سەرۆک کنیدیم دەکرد، کە چووم بینیم شووشەیەک دەرمانی دیمبرولی لە پێشە، کە ئەوەش جۆرێکە لە مۆرفین، ئەوەشم لە ناو گەرماوەکەی ئەو دۆزیوەتەوە، دیارە سەرۆک خۆی ئەو دەرزییەی لە خۆی داوە، دکتۆر جاکویسۆنیش زۆر دژی ئەوەبووە کە ئەو جۆرە دەرمانانە بەکاربهێنێت، بەڵام کەس زانیاری ئەوەی نییە کە سەرۆک چەند

خووی بە دەرمانی دیمبرول گرتبێت، یان دەرمانی تری لەو جۆرەی وەرگرتبێت.

دەڵێن سەرۆک کنیدی لەسەر داوای خۆی و پێش کۆبونەوەکەی لەگەڵ سەرۆکی سۆڤیەتی نیکیتا خروشۆف بۆ کەمکردنەوەی ژانەپشتی تا بکارێت چوار سەعات خۆی راگرێت، ئەو دەرمانەی وەرگرتووە، بۆیەش کنیدی داوای لە دکتۆر جاکویسۆن کردبوو لە کاتی ئامادەبوونی لە ئاهەنگێکی مۆزیکی لە نۆڤمبەری ساڵی ١٩٦١ لە کۆشکی سپی هەمان چارەسەرییەکەی ڤیینای بداتێ. کە لە کۆبونەوەکەی ڤیینا تەواو دەبێت یەکسەر کنیدی بەرەو لەندەن بەڕێ دەکەوێت تا لەوێ لەگەڵ سەرۆک وەزیران هارولد ماکمیلان کۆبیتەوە، لەوێش بە قسەی دکتۆر جاکویسۆن ئەو دەرمانەکەی پێش کۆبونەوەکە وەرگرتووە، لەوێ لە ماڵی مێردی خوشکی جاکی کنیدی ماوەتەوە کە دەکاتە شازادە ستانسلۆ رادزویل، بۆ بەیانییەکەی کنیدی بە فڕۆکەیەکی سەرۆکایەتی دەگەڕێتەوە واشنتۆن، دکتۆرەکە لە سەر پشتی فڕۆکەکەش دەرزییەک لەسەرۆک دەدات.

****

ئەو بەبێ ژن چۆن دەگوزەرێنێت...؟!

لە یەکەم دانیشتنی کۆبونەوەکەدا ماکمیلان هەستی کردبوو کنیدی ژانەپشتی هەیە و ماندوو دەبێت، بۆیە ماوەیەک کۆبونەوەکە رادەگرێت، لە ژوورێکی ئاساییەدا دەمینێتەوە و قسەی سادە و لاوەکی دەکەن، تا سەرۆک پشوویێک بدات، ئەوەش بۆ ئەوە بوو کەس هەست بەوە نەکەن کەوا میوانەکەیان نەساخە، بەیەکەوە لە سەعاتی یازدە و نیوی بەیانییەوە تا سەعات سێی نیوەشەو سەندەویش و ویسکی دەخۆنەوە، لەوێ کنیدی بە هاوڕێیەکەی وتبوو، کەوا سەرۆکی سۆڤیەتی چەند قسە لەرووە. ئەگەرچی ئەو دوو سەرکردەیە لە تەمەندا زۆر جیاوازبوون، هەڵوێستەکانیان لەیەکتریش جیاوازبوون، بەڵام کنیدی و ماکمیلان زۆر هاوڕێ بوون، باسی زۆر مەسەلەیان کردووە، تا گەیشتووتە بابەتی ژنیشەوە، بۆیە رۆژێکیان لە ماکمیلانی پرسیووە، من تێناگەم چۆن تۆ بێ ژن دەحەوێیتەوە، من ئەگەر سێ رۆژ بێ ژن بم ژانەسەر دەمگرێت. رۆژێکیان خروشۆف بە شێوە هۆڤیانەکەی خۆی وتبووی:

بەرلین بۆ خۆرئاوا وەک گوون وا بوو، هەر دەمێ خۆرئاواییەکان ویستیان هاوار بکەن، ئێمە دەیکوشین.

بەڵام لە بەڵگەنامەکاندا دیارە کەوا خروشۆف (١٧ ی ئەپریلی

١٨٩٤ _ ١١ ی سپتەمبەری ١٩٧١) مەبەستی شەر نەبووە و حەزی بە نائارامی نەکردووە، بەڵکو ئارامی ئەوروپای ویستوە تا دان بە کۆماری ئەڵمانیای خۆرهەڵات بکەن. کۆبونەوەی لووتکەیی نێوان کنیدی و خروشۆف لە ڤیینا خاڵێکی وەرچەرخان بوو بۆ سەرۆکی ئەمریکی، پاش قەیرانەکی بەنداوی بەرازەکان کنیدی گلەیی لە کەسانی تر دەکرد، بەڵام پاش ئەو کۆبونەوەیە ئەو هەستی کردبوو ئەو هەڵەی کردووە و کەسی تر دەستی لەو قەیران و تەنگژەیەدا نییە، خۆی تەنها بەرپرسە. کنیدی شکۆیی بەوە دەهات سرووش لە ئابراهام لینکۆلن وەرگرێت، کە وتوویەتی:

من دەزانم خودا هەیە و بەر لە زریان هەڵکردن من هەستی پێدەکەم، ئەگەر بوارێکم دەستکەوت من رووبەرووی دەبمەوە و بەربەرکانێی دەکەم.

بەڵام کنیدی نەیتوانی بەرووی ئەو باهۆزە بوەستێت کە لە هاوینی ساڵی ١٩٦١ هەڵکردبوو، لە رووی هۆش و جەستەش ئامادەیی تێدا نەبوو، کە دەرزییەکانی دکتۆر جاکویسۆنیشی وەردەگرت مەبەستی هەبووە.

❋❋❋❋

خوگرتن بە مادده سڕکەرەکان

کۆشکی سپی دانی بەوەدانابوو کەو کنیدی ژانەپشتی هەبووە، بۆیەش لە رۆژی ٨ ی یونیۆدا رایگەیاندبوو کەوا سەرۆک بۆ پشوودان و حەوانە دەچێتە پالم بیتش لە فلۆریدا، بەلام باسی ئەوەیان نەکردبوو چ جۆرە چارەسەرییەکی دەدەنێ، بۆیەش سەرۆک تا رۆژی ١٢ ی مانگی یونیۆ هیچ کارێکی رەسمی نەکردووە، لە رۆژی ١٦ ی مانگی یونیۆدا سەرۆک گەڕاوەتەوە کۆشکی سپی، بەلام بۆی نەدەکرا لەسەر پەیژەکاندا سەربکەوێت، تا بگاتە ناو نووسینگە هێلکەییەکە، سەرۆکیان بە بەرزکەرەوەیەکی چاککردنەوەی ماکینەی فڕۆکە بەرزکردیتەوە.

*****

خورانی قووڕگ

لە رۆژی ٢٠ ی یونیۆدا سەرۆک هەستی کردووە قووڕگی ژان دەکات، ترافیل لە رۆژی ٢٢ ی ئەو مانگە وتبووی رەوشی سەرۆک زۆر خراپ بوو، ئەو رۆژە لە رۆژە ناخۆشەکانی ئەو بوو لەناو کۆشکی سپییدا، پلەی گەرمایی جەستەی زۆر بەرز دەبێتەوە، بۆ چارەسەرییش چەند دەرزی پنسلینیان لێداوە و گەرماوێکی ساردیان بۆی کردووە.

ژان و خەواڵوو بوون

لە مانگی ئۆگستی ساڵی ١٩٦١ کنیدی هەست دەکات ژانی زۆرە و بەردەوام خەواڵوو دەبێت، بۆیە دکتۆر ترافیل دەرزی پرۆکینی لێداوە، رۆژانە پێنج تا شەش دەرزی وەرگرتووە، لەگەڵ ئەوەشدا دەرزی ئارامکردنەوەکەی دکتۆر جاکویسۆنیشی وەرگرتووە، ئەو وتبووی کەوا رۆژی ٢٨ ی ئۆگستی لە ماساشوشتس دەمینێتەوە و بەناچاریش دەگاتە سەرۆک لە شاری هایانیس، دەڵێ کە سەرۆکم بینی، هەستمکرد تووڕەییە و کە چارەسەرم کردووە ئارام بوویتەوە، بۆ جاری دووەمیش لە رۆژانی ١٨ و ١٩ ی مانگی سپتەمبەر ئەو دەچێتەوە نیویۆرک، لە رۆژی ٢٥ ی سپتەمبەردا پێش ئەوەی وتارەکەی لە نەتەوە یەکگرتووەکان پێشکەش بکات کنیدی هەست دەکات قووڕگی هەو دەکات.

****

حاڵەتێکی ترسناک

لە پایزی ساڵی ١٩٦١ رەوشت خراپ دەبێت، دکتۆرەکەی هێزە دەریاوانییەکان (جۆرج بیرکل)ی دەڵێت، زۆر ناخاینێت سەرۆک لە پێ دەکەوێت، بۆی ناکرێت ئەو بە پێیان بڕوات و ناچاریش دەبین کورسی بۆ دابنێنین، بەڵام ئەو رەوشە و

راستی هەواڵی تەندروستی سەرۆکی هەمووی لە چاوی میدیاکان دەشارنەوە. هەردوو دکتۆر بیرکلی و کۆهین دوا دەرفەتیان بۆ ترافیل دانابوو، کەوا چیتر دکتۆر هانس کراوسی پسپۆر لە نەخۆشییەکانی پشت پشکنین و چارەسەری نەکات، ئەوان خۆیان راستەوخۆ لەگەڵ سەرۆک قسە دەکەن، چونکە هەردووکیان هەستیان بەوە کردبوو کەوا تەندروستی سەرۆک بەرەو شپرزەیی دەڕوات، ئەگەر بەو شێوەیە بڕوات تەنها ئەوەی بۆ دەمینێتەوە بە دەرمانەکان بژیت و ژیانی سنووردار دەبێت.

****

تەنها میدیا نەبێت

سەرەتا ترافیل ویستبووی رێگا نەدات کراوس بانگ بکرێت، ئەو وتبووی سەرۆک ناخوازێت چیتر دکتۆری تر بهێنە ناو کۆشکی سپی، ئەو قسەیەش سەرنجی میدیای راکێشابوو، رەنگە کراوس هاتبووایە ئەو لەو کارە دوور دەخرایەوە، کە لە رۆژی ١٧ ی ئوکتۆبەر کراوس لەو نزیک کراوەتەوە، پێگەی ترافیل و کارەکەی شلۆق بووە و ناوی ئەو کەمتر هاتووە. پاش ئەو ژنە دکتۆرە لە ساڵی ١٩٦١ دکتۆر بیرکلی دەبێتە ئەندامێکی تیمی چارەسەری ئەو لە کۆشکی سپی، ئەگەرچی ئەو گۆڕانە سەرەتا باس نەکرا، بەڵام ترافیل وەک ئەندامێکی تیمی

تەندروستی سەرۆک دەمینێتەوە. کە لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٦١ دەرمــان و چارەســەرییەکانی کنیــدی کــەم دەکرێتــەوە هەست دەکرێت رەوشــی باشــتر دەبێت، باشــتر و وردتـر بیر دەکاتــەوە و بڕیارەکــانی بەئاراســتەتر دەبـن، دەبووایــە زووتـر دەرمانــەکانی ئــەو نەخۆشــە کــۆنترۆل بکرێــت، بەرنامــەی چارەسەرییەکەی سەرچاوەکانی یەک بخرێت، لە هـەمان مانگدا سەرۆک کۆرسێکی چارەسـەری ژانەپشت وەردەگرێت، کەواتـە ساڵێک پێش قەیرانەکـەی مووشـەکەکانی کوبـا، لـەو کۆرسـەدا سوودی زۆر دەبینێت.

****

ماسولکە لاوازەکان

کــە دکتۆرەکــان چارەســەری پشــتی ســەرۆکیان دەکــرد و ئــەنجامی باشــی لێدەکەوتــەوە و لــەکاتی قــەیرانی مووشــەکاندا بـاش بـوو، لـە رۆژی ١٧ی ئۆکتۆبـەردا دکتـۆر هـانس کـلاوس ســەرۆک دەپشــکنێت دەبینــێ ماســولکەکانی پشــتی ســەرۆک لاوازن، ماسولکەکانی هەردوو قاچەکانیشی لاوازن.

****

تارمایی ئیفیلجبوون

دکتۆرەکەی کنیدی بە روونی بە سەرۆک دەبێژێت ئەگەر هەفتانە و بەردەوام پێنج رۆژ راهێنانی سپۆرت نەکەیت ئەوە دووچاری ئیفلیجبوون دەبیتەوە، کە دکتۆرێکی نوێ دەگاتە ناو کۆشکی سپی، سەرۆک لەوە دەترسێت میدیاکان لە راستی نەخۆشییەکانی ئەو تێ بگەن. لەودەمانەش رێکدەکەون لەسەرئەوەی دکتۆر کراوس بۆ سەرپەرشتیکردنی راهێنانەکانی سەرۆک بێتە کۆشکی سپی، تا هیچ چرپە و پروپاگەندەش لە کۆشکەوە دەرنەچێت، رێورەسمی زۆر وریایانە دادەنێن تا قسەکانی ناو کۆشک دەرنەچێت، ناچار دەبن گوێ لە ئاخاوتنەکانی دکتۆرەکەش رابگرن، کۆشکی سپی زۆر گومان لە دەزگای ئێف بی ئای دەکات، کە بەردەوام دەیویست راستی رەوشی سەرۆک تێبگات. کراوس ٣٣ جار لە ماوەی چل هەفتە و لە نێوان رۆژی ١٧ ی ئوکتۆبەر و ٢٤ ی ینایری سالی ١٩٦٢دا سەردانی کۆشکی سپی کردووە، ئەو مەساجی بە پشتی سەرۆک کردووە و لەبەر رۆشنایی و ئاگاداری ترافیلەوە دەرمانیشی پێداوە و حوقنەی لێداوە، بەلام سەرۆک حوقنەکانی پێ خۆش نەبووە و بەباشی نەزانیوە. مەساجی بە ئاوی گەرم و راهێنانەکان دەرخستەی باشی هەبووە، بەلام کە سەرۆک لە شەوی جەژنەکانی میلادی سالی ١٩٦١ کە لە پالم بیتش بووە

ژانـی زۆری هـەبووە، دووبـارە ناکۆکییـەکانی نێـوان کـراوس و ترافیـل سـەر هەڵدەداتـەوە، کـە ترافیـل لـە دانیشـتنێکی دەسـتەی پزیشکەکان ئەوی بانگ نـەکردووە، بۆیـەش کـراوس راسـتەوخۆ قسەی لەگەڵ سـەرۆک کردووە، لـەوێ هەڕەشـە دەکات ئەگـەر ئەو ژنـە دکتـۆرە زۆر دەسـت لـە کاروبارەکانی وەربدات، ئـەوە ئەو دەسـت لـەکار دەکێشـێتەوە، سـەرۆکیش رەزامەندی لەسـەر داواکـەی ئـەو دەکـات. کـە ترافیـل حوقنەیـەکی ئارامکردنـەوە لـە سـەرۆک دەدات بــێ رەزامەنــدی و ئاگــاداری کــراوس، ئــەو یەکسـەر دەگاتە سەرۆک و هەڕەشەی دەسـت لەکارکێشـانەوەی لێ دەکات ئەگەر جارێکی تر ترافیل بەبێ ئاگاداری ئەو حوقنەی لێ بدات، سەرۆکیش بەڵێن دەدات ئەوە دووبارە نەکاتەوە.

****

مانگە خۆشەکان

لـە مـانگی ینـایری سـاڵی ١٩٦٢ تەندروسـتی کنیـدی بـەرەو چاکبوونـەوە دەچـوو، ئـەوە مانگـەی ژیـانی سـەرۆک باشـترین ماوەی ژیانی بوو، لە کۆتایی ئەو مانگە هەردوو دکتۆر کـراوس و کۆهین وتبوویان لەوەتی ئێمە هاتووینەتـە نـاو کۆشـکی سـپی، هەسـت دەکـەین ژیـانی کنیـدی هـەرگیز وا خـۆش نـەبووە، لـە مـانگی ئـەپریلیش وتووبیـان تەندروسـتی ئـەو نایابـە، لـە مـانگی

مارسی ساڵی ١٩٦٢ و پاش چەندین پشکنین دکتۆری ئێسک دکتۆر وید و کراوس وتبوویان ئەنجامەکان ئیجابین. لە گەڵ هاتنی مانگی مایۆی ساڵی ١٩٦٢دا دەیانویست دکتۆر ماکس جاکویسۆن لە سەرۆک دووربخەنەوە.

لە مانگی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٦١دا کۆهین نامەیەک بۆ سەرۆک دەنووسێت و هوشیاری دەکاتەوە کەوا دەرزییە ئارامکەرەوەکانی دکتۆر جاکویسۆن ترسناکە و بۆ تەندروستی خراپە، بەڵام کنیدی گوێ لەو قسانە راناگرێت، لەناو تۆماری سەردانەکانی کۆشکی سپییدا دیارە کەوا تا ئەو کاتەی لە مانگی یونیۆی ساڵی ١٩٦٢ سەردانەی جاکویسۆن رادەگیرێت، ئەو ٣٤ جار سەردانی کۆشکی سپی کردووە. جاکویسۆن دەبێژێت ئەو لە کاتی قەیرانەکەی مووشەکە کوبییەکان بەردەوام سەردانی سەرۆکی کردووە، دکتۆر کراوسیش سەرۆکی لە دەرزییەکانی جاکویسۆن ئاگاداردکردیتەوە. بەوەش دیارە کەوا سەرۆک بەردەوام رێنمایی و دەرمانەکانی جاکویسۆنی بەکارهێناوە، بەڵام بۆ کەس ئاشکرا نییە دەرمانەکان چەندن، بەڵام دەرکەوتووە کەوا سەرۆک کنیدی بە شێوەیەک لە شێوەکان هوشیارکردنەوەکانی کراوسی بە هەند وەرگرتووە.

****

بەختیاری

بەو شێوەیە سەردان و چارەسەرییەکانی جاکویسۆن تا ساڵی ١٩٦٣ بەردەووام بوو، لە وێنەیەکدا دیارە کەوا دکتۆر جاکویسۆن لە دیار سەرۆک کنیدی دانیشتووە کە لە فبرایری ساڵی ١٩٦٣ پالم بیتش گیراوە. ئەگەرچی ئەو دکتۆرە لە رۆژی ٣ ی نۆڤمبەری ساڵی ١٩٦٣ و لە یونیۆی هەمان ساڵدا سەرۆکی بینیووە، بەڵام بەڵگەیەک نییە کەوا سەرۆک دەرزی ئارامکەرکردنەوەی لێ درابێت، بەڵام کە سەرۆک ژانی زۆر دژواربووە ئەو دەرزیانەی وەرگرتووە. کە لە رۆژی ١٦ ی ئوکتۆبەر قەیرانەکەی مووشەکە کۆبییەکان پەیدا دەبێت، سەرۆک بەوە بەختیاربووە کەوا ژانەپشتی باش بووە و ئامادەیی بەرگری و رووبەڕووبونەوەی هەبووە، بەڵام وەنەبێت تەندروستی باش بووبێت و نەخۆشی تری نەبووبێت، وەک نەخۆشییەکانی میزلدان و ئەدیسۆنی هەر هەبووە، بۆیەش لەو ماوەیەش دەرمانی ئارامبوونەوەی وەرگرتووە. لە رۆژی دەی مانگی نۆڤمبەرەوە دەرمانی لەسەر پێشنیاری دکتۆرەکان لە کاتی پێویست وەرگرتووە، بەڵام کە حەساسیەی زۆرتربووە دەرمانەکانی گۆڕیوە، جا ئەو دەرمانانە لەلایەن دکتۆر جاکویسۆنەوە بووە یان دکتۆرەکانی ترەوە. لە کاتی قەیرانی مووشەکەکان رەوشی لە کاتی بەستنی کۆنگرەکە لەگەڵ

خرۆشۆف باشتربوو، دیارە کەوا تەندروستی وەک کاتی پەلاماردانەکەی بەنداوی بەرازەکان نەبووە، کە بریاری سەرکەش و خێرا و توندی زۆری دەرکردووە.

ئەگەر سەرکەشی کنیدی لە کاروبارە سیاسییەکانیشی دوور بخەینەوە، ئەوە لە رۆژانە و کارە تایبەتیەکانی دوور ناکرێتەوە، بەتایبەتی لە وەرگرتنی حەبی هەوس بۆ پەیوەندییە سێکسییەکانی، دیارە کەوا ئەو رەووشت و هەڵسوکەوتەی سەرۆکە ئەمریکییەکان و هەتا درۆکردنیش لەو رووەوە زۆر باندۆری لەسەر کەسایەتی سەرۆکی ئەمریکی نەبووە، وەک چۆن لە کۆتایی نۆهەدەکان سەرۆکی ئەمریکی بیل کلینتۆن لە پێش کۆنگریس کردبووی.

ناکرێ پەیوەندییەکانی کنیدی بە ژنانەوە پشتگوێ بخرێت، بەتایبەتی لەگەڵ (مارلین مۆنرو) و (جودیت کامیل)، کە دەزانرا ئەویان هاورِێ و دۆستی سەرکردەی مافیا (سام گیانکانا) یش بووە، ئەوەش بە هەڵەیەکی سیاسی کوشندەش دەزانرێت.

کە ئیدارەی کنیدی کۆششی دەکرد تاوانی رێکخراو بنبرِ بکات، بەرێوەبەری دەزگای ئێف بی ئای (ئادگار هۆڤەر) سەرۆکی لەسەر پەیوەندی بە کامیل ئاگادار دەکاتەوە، بەڵام ئەو پەیوەندییەکەی بەو ژنە تا مانگی ئۆگستی ساڵی ١٩٦٢ نابرِیت.

لە مانگی یولیۆی ساڵی ١٩٦٣ بەرێوەبەرایەتی دەزگای ئێف

بی ئای سەرۆک ئاگادار دەکاتەوە لەو ژنە دوور بکەویتەوە کە ناوی (ئالین رومستیش) بوو، چونکە ئەو لە ئەڵمانیای خۆرهەڵات گەورەبووە، بۆیە گومانی جاسووسی لەو ژنە دەکرا. بەڵام ئەو ژنە چەند جاریک هاتووتە ناو کۆشکی سپی و لە چەندین ئاهەنگی رووتبونەوەش بەشداربووە و لەگەڵ کنیدیش سێکسیشی کردووە. کنیدی ئەو ژنەی بە هۆی کەسێکەوە ناسیبوو کە بەردەوام ژنی بۆ ئەندامانی کۆنگرس بۆ کاری سێکسی هێناوە، کە ناوی (بوبی بیکر) بووە. ئەگەرچی پەیوەندی کنیدی بەو ژنانەوە کاریگەری لەسەر کەسایەتی خۆی هەبوو، لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکی باندۆری خراپ و ترسناکیشی هەبوو. هۆڤەر لەلای رۆبرتی کنیدی برای سەرۆک لەسەر پەیوەندییەکانی سەرۆک بە ژنانەوە گلەیی و قسەی کردبوو کەوا پەیوەندییەکانی ئەو لەگەڵ رومسیتش بووە، بۆیەش هەموولایەک کار بۆ ئەوە دەکەن، ئەو ژنە لە ٢١ی ئۆگستی بۆ ئەڵمانیای خۆرئاوا دووربخرێتەوە.

ژنەکەش وتبووی من نە جاسووسم و نە سەردانی کۆشکی سپییشم کردووە، ئەو درۆیەش بۆ ئەوە کراوە تا سەرۆک کنیدی لە پۆستەکەی بمینێتەوە. پرسیاریش ئەوەیە ئایا بەکارهێنانی زۆری دەرمانەکان رۆڵی هەبووە کەوا کەسایەتی ئەو پیاوە بەرەو ژنان ببات، لەو بوارەدا سەرکێشی بکات، وەڵامەکەش رەنگە لە هەموو شتەکان تێکەڵە.

نموونەی پێنجەم

جۆرج بۆش و تۆنی بلێر

بۆش و بلێر لوتیان بەرزبوو

لووتبەرزی و نەزانی جۆرج بۆشیان بەرەو گیانبازی دەبرد تا کێشە و قەیرانی زۆر گەورە لەو جیهانەدا بنێتەوە، کە ناکرێ بەروویان بوەستینەوە.

ستیڤن گروبارد

❋❋❋❋

تۆنی بلێر لە پەیکەرێک دەچێت، نیوەی یولیوس قەیسەرە و نیوەکەی تری بەرێز مەسیحە، بلێریش وەک لوید جۆرج و مارگریت تاتشری سیاسییەکانی پیش خۆی تێگەیشتبوو کەوا رۆڵی ناپلیۆن بگێڕێت هیچ سوودی نییە.

لۆرد مورگان.

❋❋❋❋

بلێر و بۆش

ئەو شەڕەی هەردوو سەرۆکی ئەمریکی جۆرج بۆش و سەرۆک وەزیرانی بریتانی هەڵیانگیرساند و شێوازی مامەڵەکردنیان لەگەڵ رەوشەکە، هێمای لووتبەرزیان دەگەیێنێت. ئەو زانیاریانەی لەو مەسەلانە بۆ هاوڵاتیان ئاشکراکراوە و زانراوە هەموو وردەکاری بڕیارەکانی تێدا نییە، کە لەوێ چۆن ئەوان مامەڵەیان کردووە، بەتایبەتی هەڵسوکەوتی تایبەتی بلێر لەنێوان ساڵانی ١٩٩٨ تا ٢٠٠٣.

هەڵوێست و دژە هەڵوێستەکان

ئەگەرچی شەڕەکەی عیراق بە ئیمتیازەوە بڕیارێکی ئەمریکی بوو، وەنەبێ لە سەر ئەو پێشهاتە بۆچوونەکانی بلێر وەرنەگیرابێت، چونکە ئەو لە مانگی مایۆی ساڵی ١٩٩٧ ەوە دەسەڵاتداربووە، واتە سێ ساڵ پێش سەرۆک بۆش. کە بلێر سەرۆکی ئۆپۆزسیۆن بوو لە رۆژی ١٥ ی یولیۆی ساڵی ١٩٩٦ لەگەڵ ئەودا یەکەمین دەمەتەقێی زۆر گەرممان بە یەکەوە لە ماڵەکەی ئەودا بووە، بە یەکەوە قسەمان لە سەر مەسەلە هەنووکەییەکانی بەردەم حزبی کرێکارانی نوێی بریتانی بوو. یەکەم دانوستانمان لەسەر عیراق لە رۆژی ١٥ ی یولیۆی ساڵی ١٩٩٨ لە داونیگ ستریت بوو، لەو دیمانەیەدا کتێبەکەی نووسەر (جوناثان راندال) م پێشکەش کرد، کە لەسەر ژان و چەرمەسەری کوردەکانی بە ناوی (تراژیدیای کوردان) نووسیبووی، نووسەرەکەی ژوورنالیستە لە رۆژنامەی واشنتۆن پۆست، ئەو یەکێک بوو لەوانەی لەگەڵ رووخانی رژێمی سەدام حوسێن بوو. من ئەو هەڵوێستەی خۆم لە نامەیەکدا بۆ بلێر دەربڕیبوو لە رۆژی ١٢ی نۆڤمبەر بۆم رەوانەکردبوو، ئەو لە وەڵامدا بۆی نووسیبوم:

ئێمە کۆشش بۆ رووخانی رژێمی سەدام دەکەین، ئیشی ئێمەش نییە پاشان کێ حکومی عیراق دەکات، ئەگەرچی ئێمە ئەوە بە باش دەزانین حکومەتێکی تر حکومی عیراق بکەن.

تاقیکردنەوەیەکی دەوڵی

ئەگەر ماوەیەکی کەمێکیش بووبیت ئەوا شەڕەکەی کۆسۆفۆ باندۆری لەسەر بلێر، لەسەر ئاستی خۆهەڵدان و بڕوابوون بەخۆبوون و مەزنبوونی هەستەکانی (من) و دەسەڵاتی تاکە کەسی لەسەر بڕیارەکان هەبوو، ئەوەش نیشانەی هەژموونی بلێرە لەسەر سیاسەتەکانی دەرەوەدا، کۆسۆفۆ یەکەم تاقیکردنەوەی دەوڵی بوو بۆ بلێر، لەوێیەوە نیشانەکانی لووتبەرزی تێدا دیار دەکەوێت، ئەوەش لە ئاکاری و بە چاو دەبینرا. کە سەردانی ئوردوگای پەنابەرانی کردبوو وەک پاڵەوانێک پێشوازی کرابوو، بۆیەش کلینتۆن رۆژێکیان بە بلێری وتبوو، واز بێنە و چیتر ئەو نمایشانە مەکە.

بلێر زۆر شانازی لە هەڵسوکەوتەکانی دەردەکەوت، بۆیەش یاریدەرەکانی کلینتۆن گاڵتەیان پێ دەهات، کە کۆششی دەکرد لاسایی رەووشت و هەڵسوکەوت و قسە و کارەکانی تشرشلی دەکردەوە. بلێر شۆخی بەوە دەهات کە لە دەسەڵاتدا شێوازی تاتشری پێوە دیارە، بەڵام ئەوەیان راست نەبوو، چونکە لەوەیاندا هەڵەبوو چونکە ئەو لە هەموو لایەکەوە هەر لە بوونی فەلسەفەیەکی سیاسی و هەبوونی ئەزموون لە پێش وەرگرتنی پۆستەکە و بایەخدان بە وردەکارییەکان هیچی لەو نەدەکرد، چونکە بلێر پێش وەرگرتنی ئەو پۆستە لە هەموو سەرۆکەکانی تری بریتانی لە پاش رامزی ماکدونالد لە ساڵی ١٩٢٤ بێ

ئەزموون تربوو، کەمی ئەزموونەکەشی بوو تۆمارەکانی تۆنی بلێری رووخاندبوو.

*****

دەسەڵاتی بەرپرس یان دەسەڵاتی دەزگاکان...؟!

تاتشــــر بــــە بــــەهێزکردنی دەزگاکــــان و وەزیرەکــــانی دەسـەڵاتەکەی بەهێزکردبوو، بـەڵام بلێر دەسـەڵاتەکەی لەسـەر حیسابی وەزیرەکان بوو، سکرتێرەکەی (ئەلیستر کامیل) لە هـەر یـەک لـە وەزیرەکـانی حکومەتەکـەی دەسـەڵاتدارتر بـوو، بلێـر دەسـەڵاتی حکومەتـە گشـتکارەکەی لاواز کردبـوو، لـە ئاهـەنگی دووەم بردنــەوەی دەســەڵات و بــەبێ ئاگــاداری پەرلــەمان حکومەتەکەی لە ناو بازنـەی دەرەوە و بـەرگری چڕ دەکاتـەوە، ئـەو سیاسـەتەش لـە رۆژانـی شـەڕی یەکـەمی جیهـان رەنگـی داوەتـەوە، کـە دوور لـە دەراسـەتێکی بابەتیانـە بـاوی نامینێـت. ئـەوەش بـە هـیچ شـێوەیک دادوەری تێـدا نییـە و جۆرەکـە لـە لووتبەرزی، بەرپرسی یەکـەمیش لـەوەدا بۆ سیاسـەتەکەی بلێر دەگەڕێتەوە.

****

جۆرج بۆش

جـۆرج بوشـی کـوڕ لـە ینـایری سـاڵی ٢٠٠١ بـەبێ ئـەوەی زووتـر هـیچ دەسـەڵاتی هـەبووبێت باڵاترین دەسـەڵاتی حکومی لەسەر ئاستی نەتەوەیی وەردەگرێت، راستە ئەو زووتـر حـاکمی وڵایەتی تکساس بوە، بەڵام حاکمی ئەو وڵایەتە تـەنها دەسـەڵاتی تەنفیزی هەیە، کە دەسەڵاتەکەش لە هـەموو دەسـەڵاتەکانی تـری وڵایەتـەکانی تـری ئـەمریکی کـەمترە. کـە بـۆش دەسـەڵاتەکە وەردەگرێـت بـەڵێن دەدات دەسـەڵاتەکان بداتـە دەسـت کەسـانی لێـزان و کارامــە و بـۆ دەزگاکـانی دارایـیش لەسـەر بنچینـەی ئەنجامـەکان حیسـاب بکـات. ئەوەشـیان دوورە لـە لووتبـەرزی، بـەڵێنی دابـوو سیاسـەتی دەرەوە لەسـەر ئاسـتی هـەموو جیهـان بەهێز بکات، بەهێز، بەڵام بەرێز. بـەڵام لـە رۆژی ١٦ ی مـانگی فبرایـری سـاڵی ٢٠٠١ رەزامەنـدی دەربڕیـوە هاوکـار لەگـەڵ بریتانیـا سـەنتەرێکی رادار و سـەرکردایەتی هێزەکـانی عیراقـی بۆردومان بکات، هەر لە رۆژی ١٠ ی ئۆگستی چەندین مۆڵگەی سەربازی عیراقی بۆردومانکردووە.

ئەوەش مێژوو بڕیار دەدات ئەگەر ئـەمریکا لـە بن دەسـەڵاتی بـۆش لەسـەر ئاسـتی دەرەوەدا بـەرێزبووە، بـەڵام بـۆ هـیچ سەرۆکێکیش پاش هێرشەکەی یازدەی سپتەمبەر ئاسان نەبووە ئـەوە نـەکات، بـۆش خـۆی وەک Decider (بڕیـاردەر) ێـک لێکردبـوو، پاشـان ئـەو دەبێتـە (سـەرۆکی کـاتی شـەڕەکە). لـەو

پێشــهاتەدا ئــەو وای دەزانــی کــاری یەکــەمی ئــەو ئەوەیــە هەڤاڵبەندییەک پەیدا بکات بۆ هێرشێکی سەربازی، بۆیە شەڕ دژی تیرۆرەکــەی زۆر وردبینیانــە نــەبوو، بــەڵکو مەبەســتی هــەبوو، بــەڵام ئــەوەی بــاس دەکــرا کــەوا شــەڕەکە دژ بــە ڕێکخستنەکانی ڕێکخراوی (القاعدة) یە. گرفتەکەش ئەوەبوو کەوا ڕەووشتی (من) لە ناو خودی سەرۆک زل دەبوو، بۆیەش بەڵێن دەدات، ئەوان (بنبڕ بکات) و (وایان لێدەکات لە ترسانا رابکەن) و هەروەها بەڵێنی دابوو (جیهان لەو بەدکارانە پاک بکاتەوە)، ئەوانەش نەک تەنها قسەی سەر زارەکی بوون و بــەس، بــەڵکو کارەکــان بەپێچەوانــەی ڕێبازەکــە دەکەوتــەوە، شەڕەکە بووە شەڕێکی چەکداری وەک شەڕەکانی یەکەم و دووەمی جیهان.

****

که ڕێکخراوێکی تیرۆریستی توانی لە دوو شاری گەورەی ئەمریکی زەبری کوشندە و خوێناوی بوەشێنێت، بۆش و بلێر ناچــاربوون بانگهێشــتی ئــەوە بکــەن کــەوا لــە مێــژوودا ڕووبەڕووبونەوەی وا ترسناک نەبوونەتەوە و ئاسایشی جیهان لە مەترسییدایە، بۆیەش هەموو لێدوانەکانی پاش پەلامارەکەی یــازدەی ســپتەمبەر بــۆنی تونــدیی و تووڕەییــان پێوەبــوو. داگیرکردنــی ئەفغانســتان بیــانووی گونجــاوی هــەبوو، بــەڵام

لووتبەرزی بۆش و بلێر پەیدابوونی نیگەرانییەک بوو بۆ سەرهەڵدانی هەڵمەتێکی سەربازی لە ئەفغانستان. زۆر ئامۆژگاری بلێر و بۆش کرا، کەوا شەڕکردنی تیرۆر بەو شێوەیە نابێت، بەتایبەتی مامەڵەکردنی گیراوەکان، ئەوانە هەموو قەیرانەکەیان ئاڵۆزتر دەکرد، ئەوانەش بە جۆرێک لە جۆرەکانی دیاردەی لووتبەرزییەکەیانی دەگەیاند.

*****

هێمای مەترسییەکان

یەکێک لە مەترسییەکان ئەوە بوو کە سەرۆک بلێر لووتبەرزی بیگرێت، چونکە ئەو وتارەی لە کۆنگرەی حزبی کرێکاران لە پاش پەلاماردانەکەی یازدەی سپتەمبەر پیشکەشی کردبوو، لەوێیدا بەڵێنی بە گەلی ئەمریکی دابوو، کەوا ئێمە لە سەرەتاوە لەگەڵتان بووین، بەردەوامیش لەگەڵتان دەبین. کە ئەو زۆرتر هاوکاری لە یاریدەرەکانی دەخواست، بۆیەش بڕیارەکانی دووربوون لە لایەنی بابەتیانە و لێپرسینەوە و دەستەبەندی، ئەوەش حیساباتەکانی بلێری بەرەو هەڵەکاری و وەرنەگرتن و هەرس نەکردنی دەرئەنجامەکانی داگیرکردنی ئەفغانستان و عیراق لێکەوتەوە. لە مێژوودا زۆر سەرکردە هەبووە لە کارنامەی خۆییدا شکستی خواردووە، بەڵام شکستەکەی بلێر شێوازێکی تر بوو، وەک شکستەکەی بۆش،

کە ڕێک سێ ئاکاری پێوە بووە، وەک زۆر بڕوابوون بە کەسایەتی خۆی، نیگەران و دوودڵی بەردەوام، بایەخ نەدانیش بە باسکردنی وردەکارییەکان. بڕوابوونی سەرکردە زۆر بە خودی خۆی، ئەوەش وا دەکات بڕیارەکانی بە تەنها دەربکات، بۆیەش گوێ لە ئامۆژگارییەکانیش ناگرێت.

****

پفکردنی ڕاگەیاندن

بلێر و بۆش زۆر شانازییان بە سیاسەتەکەی خۆیان هەبوو، بەرنامەیان لەسەر بەرجەستەکردنی (وێنە گەورەکە) بوو، ئەوان نەک تەنها لە بازنەی ئەفغانستان و عیراق بەڵکو لەسەر ئاستی هەموو جیهان نیگاکانیان لە بینینێکی نوێ و بنەماکانی بنچینەیی ترەوە رووماڵکردبوو. ئەو دوو سەرۆکە چەندین ساڵ وتارە سیاسییەکانیان دژ بە دوژمنەکانیان پف دەکرد و بەردەوام حکومەتی بریتانی دەستەواژەی شەڕی دژە تیرۆری تا ئەپریلی ساڵی ٢٠٠٧ دەوتەوە. هەردوو حاکمەکە بایەخیان بە وردەکارییەکانی مەسەلەکان نەدەدا و ڕێزی ڕاستییەکانیان نەدەگرت، بایەخی سیاسی بلێریش ئەوەبوو بڕوا و مەبەستەکانی بۆشی پاش شەڕەکەی ئەفغانستان پەیڕەو کردووە و سازکاربووە بۆ شەری دژ بە عیراق، ئەو دوو ئەڤینێکی شێتانەیان لەنێواندا هەبووە، بەوەش یەکتریان توند دەبەستایەوە.

چەقی رووداوەکە

یـەکێک لـە سـیماکانی لووتبـەرزی بلێـر ئـەوەبوو، ئـەو بـە لێدوانـەکانی بـەردەوام خـۆی دەخسـتە چـەقی رووداوەکـان، ئـەو پەیامێکی لـە سـاڵی ۲۰۰۰ پێشـکەش کردبوو کـە تێدا ئاراسـتەی دەسـتەی کارمەنـدەکانی کردبـوو، ئـەو چەنـد بڕگانـەی لـە وتارەکەیـدا زانرابـوو تێـدا هانیـان دەدات، کۆشـش بکـەن تـا سـەرنجراکێش و بـاڵکێش بـن، ئێـوە بـەردەوام پەیوەنـدییم پێـوە بکـەن، ئەگـەر یارمـەتی و ڕێنماییتـان گـەرەک بـوو، نووسـەری بیرەوەرییەکانی سەرۆک وەزیرانی پێشووتر (رامس ماکدونالد) بەو شێوەیە باس لە بلێر دەکات:

کێشـەی سـەرەکی بلێر لەوەدایـە کـەوا ئـەویش کەوتووتـە نـاو کێژاوە کولتوورییەکە، کە لەو رۆژانە بوویتە کولتوورێکی میللی ناشیرین. رەنگە (نمایشکردن) یش دیارترین رووکار بێت، ئـەو ئارەزووی بریقـەداری زۆرە و حـەزیش دەکـات زوو زوو بڵێت، بریتانیـــای نوێمـــان و حزبـــی کرێکـــاری نـــوێ و وڵاتـــە گەشـاوەکەمان، هـەروەها ڕێزنـەگرتنی حیکمـەتی پسـپۆرەکان، ئەوانەش هەموو سیمای لووتبەرزییەکەی بلێرە.

*****

پاش پەلامارە تیرۆریستیەکەی یازدەی سپتەمبەر بوار بۆ بلێر ساز دەبێت بەرنامەرێژی بکات و بۆ پیادەکردنی بەرنامەکانی، ٥٤ دیمانەی لەگەڵ سەرکردەی بێگانەکان هەبووە، ماوەی ٦٠ هەزار کیلۆمەتر فڕیوە و ٣١ گەشتی لە سەرانسەری جیهانی کردووە، بەڵام لەوماوەیەدا بۆش ئارامتربووە زۆرتر خۆی راگرتووە و ماوەیەکی باشیشی بۆ نووستن داناوە، لە لێدوانەکانیدا ئارامتر و نەرمتربووە.

بلێر تا خۆی وا دەربخات کەوا کەسێکی زۆر کاریگەرە و رۆڵی دیاری لە شەڕەکەی ئەفغانستان هەیە، لە سەرەتای مانگی ینایری ساڵی ٢٠٠٢ دا و هەشت هەفتە لە پاش شکستی تاڵیبانەکان بە زەبری هێزەکانی هەڤاڵبەندی باکوور دەگاتە کابۆل. بە درێژایی ساڵی ٢٠٠٢ و چەند مانگێک لە ساڵی ٢٠٠٣ دا بەرنامەی وا بووە و بڕیاری داوە لە ناو چەقی رووداوەکان بێت، ئەوەشی بۆ میدیای بریتانی دەرخستووە و ئەوانیش رووماڵێکی بەرچاویان بۆ کردووە، رای گشتی ئەمریکییش ئەو رەووشت و نمایشانەی ئەویان بە ئاسان و لێزان وەسفکردووە، بۆیەش بۆ سەرۆک بۆش گرینگ بوو لە مەسەلەکەی عیراقیش رۆڵی بلێر وا بەرجەستە بکات. لە کۆنگرەی هەشت وڵاتانی پیشەسازییەکە، کە لە شاری پترسبۆرگ لە ساڵی ٢٠٠٦ بەسترابوو بلێر و بۆش بەیەکەوە بوون، بەبێ ئەوەی ئاگاداربن مایکرۆفۆنەکەیان بن کە کراوەتەوە بەیەکەوە و لەسەرخۆ قسە

دەکەن، لە قسەکانیاندا دەردەکەوێت کەوا بلێر زۆر گوێرایەڵی بۆشە و فەرمانەکانی ئەوی قبوولە، ئەوەش بێگومان بە کەماسیی بۆ پۆستی سەرۆک وەزیرانی بریتانی دەگەڕێتەوە.

پاش پەلاماردانەکەی ئەفغانستان بۆش بیری لەوە کردیتەوە رژێمی سەدام بروخێنێت، بۆیەش لە رۆژی ٢١ ی نۆڤمبەری ساڵی ٢٠٠١ بۆش داوا لە وەزیری بەرگرییەکەی دۆنالد رامسفیلد دەکات هاوکار لەگەڵ سەرۆکی هەئیەی ئەرکانی هاوبەش تۆمی فرانکس بەرنامەرێژی بکەن. ئیدارەی بۆش کار دەکات رژێمی عیراق بە رێکخراوی القاعدة ببەستێتەوە و رووی ئەمریکاش وا دەردەخات کەوا حکومەتێکە هەموو کارێکی لە دەست دێ، کۆشش دەکات لەگەڵ یاسای نیودەوڵەتی مامەڵە بکات، بۆش و تشینی و رامسفلید بەو رێبازەوە کەوتوونەتە بەرنامەرێژی.

*****

پاول پرسیبووی کەسی مەعقول هەیە بەدیلی سەدام بێت...؟

جۆرج بۆش دوو هاوڕێی خاوەن ئەزموونی لەگەڵدابوو، هەردووکیان لەسەردەمی باوکیدا کە سەدام حوسێن کوێتی داگیر کردبوو، ئەوان وەزیربوون، کۆلن پاول و دیک تشینی، ئەو دوو وەزیرە یارمەتی زۆری بۆشیان دەدا. سەدام کە

کوێتی گرت، مەبەستی سەرەکی ئەوە بوو قەرزەکانی کوێتی کە دەگەیشتە ٣٠ ملیار دۆلار لە کۆڵ خۆی بکاتەوە، ئەو لە جیاتی ئــەوەی کێڵگــە نەوتییەکــەی رومیلــەی داگیــر بکــات، هــەموو وڵاتەکەی داگیرکرد، بەوەش نەوەستا هەڕەشەی لە خوارەوەش دەکــرد و ترســی دژواریــش گەیشــتە مەملەکــەتی عــەرەبی سەعوودییە. لەسەرەتادا و لە کۆبونەوەی دووەمی ئەنجومەنی ئاسایشی نیشتیمانی لە رۆژی ٣ ی ئۆگستی ساڵی ١٩٩٠ لەگەڵ سەرۆکدا باس لە رەوشی تایبەتی سەدام کرابوو، ئەودەمانە پاول پۆستی سەرۆکی هەیئەی ئەرکانی هێزە هاوبەشەکانی هەبوو، لەوێ ئەو پرسیبووی:

لەو شەڕەدا رۆڵی تایبەتی سەدام حوسێن وەک تاکێک چ دەبێت...؟ ئەگەر سەدام نەما، کەس هەیە ببێتە بەدیلی ئەو.

وەڵامــی ئــەو پرســیارە لەلایــەن (برنــت ســکوکروفت) ی راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی دەدرێتەوەو دەڵێت:

وڵاتی عیراق پارچە پارچە دەبێت.

راوێژکاری سیاسی دەرەوە (ریتشارد هاس) وتبووی:

من بڕوا ناکەم کەس لە خۆپەرستی بگاتە سەدام.

تــا ســەرۆک دەســتی بــە ســەر هەموویانــدا بشــکێت، دانوستانەکان لەو پێشهاتەدا بەردەوام و کراوەبوو، ئەوەش دەستپێکی هەڵمەتەکەی گەردەلوولی بیابان بوو لە ساڵی ١٩٩١

دا، واته وەردەرهێنانی هێزەکانی عیراقی لە کوێت، بەبێ ئەوەی پایتەختەکەی عیراق داگیربکەن.

****

هەنگاوێکی هەڵە

جۆرج بۆشی باوک هێزێکی فرە رەگەزی لە چەندین وڵات پێکەوەنابوو، هێزەکە بە ژمارە و بە چەکسازی فرە مەزن بوو، بەشی گەورە و دیاری هێزە بەشداربووەکەش بریتانیا و فەرەنسا و سەعوودیە و میسربوون. ماوەی شەش هەفتەی بەردەوام لە ئاسمانەوە بۆردومانی هێزە عیراقییەکانیان لە کوێت کردبوو، ئەوەش بوو سەرکەوتنی سەربازی مەیسەرکردبوو، پاش ئەو بۆردمانە لە رۆژی ٢٤ ی فبرایردا هێرشێکی بەلەز و فراوانیان بە دبابەی زۆر نوێ و پێشکەوتوو و بە فڕۆکەی هیلکۆپتەری گەورە کردبوو، بە رازیبوونی هەر یەک لە پاول و تشینی شەڕەکە راگیرا، بەڵام پاش ئەو شەڕ وەستانە بە بۆچوونی تشینی هەنگاوێکی هەڵەبوو، ئەو وتبووی دەبووایە هەر لەو هێرشەدا سەدامیش بروخێنین. لەبەر رۆشنایی ئەو بۆچوونەدا مەسەلەی رووخانی سەدام پاش دوازدە ساڵ باسکراوە، بۆیەش دەبووایە ئەوەیان لە ناو هزری جۆرج بۆشی کوڕی هەبووایە، چونکە رەنگە ئەوان بیریان لەوە کردبێتەوە ئەگەر سەدام بروخێنن، ئەگەری ئەوە هەیە چەند

کێشەی گچکەیان بێتە پێش، بۆیەش بۆش و بلێر مەسەلەکەیان بە سادەیی و بە ئاسان وەرگرتبوو، وەک چۆن ژەنراڵ (تۆمی فرانکس) وتبووی:

من دەزانم ئەو سەرهەڵدانەی پاش شەڕەکەی کوێت بەرپابوو، بەرنامە و پلانی سەدام حوسێن خۆی بووە، ئەوەشیان بە دروستی وەرگرتبوو.

*****

بژارەکانی بۆش

یەکێک لەو بژارانەی لەپاش ساڵی ۲۰۰۳ لە پێش جۆرج بۆشدا بوو، کەوا پاش داگیرکردنی بەغدا، سەفقەیەکی سیاسی بکات و دەسەڵاتەکە رادەستی عیراقییەکان بکاتەوە، بەوەش هێزەکانی ئەمریکی بەلەز لە عیراق بکشێنەوە، یان پرۆسەی داگیرکردن پەیڕەو بکەن، بەرنامەی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراقییش دابرێژن، دیارە ئەوەش هێزەکانی ئەمریکی زۆرتر لە ناو عیراق دەهێڵێتەوە تا کار و بەرنامەکە جێبەجێ دەکەن. دەبووایە هەر یەک لە بۆش و بلێر یەکێک لەو بژارانە هەڵبژێرن، لەوەشدا لە ناو راوێژکارەکانیدا دوو نیگا هەبوون، بۆیەش بڕیاردان لەسەر پەیڕەوکردنی کام لەو بژارانە تا دوای پرۆسەکە دواخرا، بلێر بەوەیان رازی دەبێت، پێش داگیرکردنەکەی عیراق و لەبەر رۆشنایی کارنامەکەیان لە

ئەفغانســـتان، تشـــینی و رامســـفیلد لەگـــەڵ ئـــەوەدا نـــەبوون دەوڵەتەکـە دامەزرێنـەوە و خۆیـان تووشـی ئـەو کێشـە ئـاڵۆزە بکەن.

دەستە باڵادەستەکان لـە نـاو دەسـتەی پارێزگارەکـان لەوانـە جێگری وەزیری بـەرگری (پۆل وولفوفیتش) و هاوڕێیەکـەی لـە وەزارەتـی بـەرگری (دۆگـلاس فایـث) لەگـەڵ ئـەوەدا نـەبوون وڵایەتــە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا پــاش داگیرکردنــی عیــراق ئیـدارەی ئـەو وڵاتـە بکـەن. بەرنامەکـەش ئـەوە بـوو وڵاتەکـە لـــە لایـــەن عیراقییـــەکانی دەرەوە و دوورخراوەکـــان لەوانـــە کۆنگرەی نیشتیمانی عیراقی ئیدارە بکرێت، بە زووتـرین کـاتیش هێزەکانی ئەمریکی لەناو عیراق بچنە دەرەوە. لە بریتانیاش لـەو دیکۆمێنتە رەسمیانەی نەخشەسازی بریتانی پاش داگیرکردنەکە نیشـانی تۆنی بلێـر دراوە، دیـارە کـەوا ئـەو و بەرپرسـەکان لـە زۆر بۆچوونەکانـدا ئاگادارنـەبوون. ئـەوەی پەرۆشـی زانینـی بڕیارە هەڵەکان و جێبەجێکردنی نادروستی سیاسەتی بریتانییە، دیکۆمنێتـــەکان زۆر بـــە ئاشـــکرا دیـــاربوون کـــە هـــەموویان گەنجینەیەکن لە زانیاری زۆر بەسوود.

لە مانگی ئەپریلدا بلێر بۆ دیمانەی بۆش دەچێتە کرافۆرد لـە ولایەتی تکساس، لەوێ بەیەکەوە باس لەو بەرنامەیە دەکـەن لـە مێشکی ئەو دایە، سەبارەت ئەو شەڕەی بەنیازن بیکـەن. جـاک سترۆی وەزیری دەرەوە لە رۆژی ٢٥ ی مارس وتبووی:

دەبێ ئێمەش وەڵامی ئەو پرسیارە سەبارەت بەو مەسەلەیە بدەینەوە...؟ دیارە لەوەیاندا لارییەکی گەورە هەیە. زۆربەی ئەو شرۆڤانەی لە ئەمریکاوە دەگەیشتن، لەگەڵ ئەوەدا بوون کەوا رژێمەکە بە بیانووی چەکە کۆمەڵکوژییەکە بگۆڕن، چونکە ئەوەیان هەڕەشە دەنێتەوە. بەڵام بوار و بژارەکانی گۆڕینی رژێمەکە دڵخۆشکەر نەبوون، چونکە دەبووایە ئەوە بزانن کەوا بەدیلەکەی ئەو رژێمە لەوەیان باشترە.

****

راپۆرتێکی رەسمی

لە رۆژی ٢١ ی یولیۆدا راپۆرتێکی رەسمی سەبارەت بە رەوشی عیراق، بە ناوی (مەرجەکانی کارە سەربازییەکان) دەدرێتە وەزیرەکان. من لەوێدا ئاگادارم کردنەوە، کەوا بواری سازکردنی ئەگەری سیاسی بۆ پرۆسە سەربازییەکە کەم کراوەتەوە، یان ئەوەش لەخۆ ناگرێت کەوا لەودەمانە و پاشانیش بۆ دامەزراندنەوەکە چ بکرێت. کە بلێر لەگەڵ جۆرج بۆش لە کرافۆرد لە مانگی ئەپریل قسەیان کردووە، لەوێ بلێر وتبووی:

بریتانیا پشتیوانی لە کردەوە سەربازییەکە دەکات بۆ گۆڕینی رژێمەکە، چەند مەرجێکیش هەبوو تا جێبەجێیان بکات، بۆیەش کۆشش زۆر کرابوو بۆ سازکردنی هەڤاڵبەندییەک، بۆ

پەیــداکردنی کەشــێکی گونجــاو بــۆ رای گشــتی پشــتیوان و ئارامکردنــەوەی قەیرانەکــەی ئیســرائیلی فەڵەســتینی. چ بکرێت چەکــە کۆمەڵکوژییــەکان بــە رێگــای پشــکێنەرانی چەکــە کۆمەڵکوژییەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان کە سوودیان نــەمابوو دامــاڵن. داگیرکردنــی وڵاتێکــی وەک عیــراق و دامەزراندنەوەکەی ماوەیەکی زۆری دەویست، زۆریش گران لە سەریان دەکەوت، ئەوەش زوو زانرا کەوا بەرنامە جەنگییەکانی ئەمریکی لەو خاڵەدا بێدەنگ بوون.

پاش تێپەڕبوونی دوو رۆژ بلێر ئاگادار کراوەتەوە کەوا زانیارییە هەواڵگرییەکانی واشنتۆن جیاوازییان تێدایە، پاش ئاگردانەکەوە لە مانگی مارسدا دووبارە وەزیر سترۆ سەرۆک وەزیران هوشدار دەکاتەوە، پاش دوو ساڵ لە داگیرکردنەکەی عیراق راپۆرتێک لە بەرواری ٢٣ ی یولیۆی ساڵی ٢٠٠٢ لە شەڕەکەی عیراق لە میدیاکان بڵاودەبێتەوە، لە راپۆرتەکەدا نووسراوە کەوا سێ ئەندامی ئەنجومەنی وەزیران، لەوانە سەرۆک وەزیران و وەزیری دەرەوەو وەزیری بەرگری و جێگری گشتی بەشدار دەبن، کە تێدا وەزیری دارایی (گۆردون براون) ی تێدا نەبووە، کە تێدا سەرۆکی مەڵبەندی زانیارییە هاوبەشەکان (جۆن سکاریت) و سەرۆکی هەواڵگری دەرەوە سیر (ریتشارد دیرلوف) باسی دانوستانەکانی واشنتۆنیان

گێڕاوەتـــەوە. ســـەبارەت بـــە پرۆســـە ســـەربازییەکە دیرلـــوف وتبووی:

ئێستا ئەوەیان وەک کارێکی حەتمی سەیری دەکرێت، بۆش بـە بیـانووی چەکـە کۆمەڵکوژییـەکان و کـارە تیرۆریسـتەکان دەیـــەوێت ســـەدام حوســـێن لـــەناو ببـــات، بـــەڵام راپۆرتـــە هەواڵگرییـەکان و راسـتییەکان شـتەکان بـە پێچەوانـە نیشـان دەدات، دووریشـە لـەو سیاسـەتە، لـە واشـنتۆن لەسـەر کـردەوە سەربازییەکان کەمترین باس و دانوستان هەیە.

****

گوێ پێ نەدان

بەپێی ئەو زانیارییانەی دەربازبوون ماکینەکەی حکومـەت لـە پاش مـانگی یولیۆی سـاڵی ٢٠٠٧ دا، قبـووڵی ئـەوەیان بـوو کـە دامەزرانـدنی دەوڵـەتی عیراقـی کـاتێکی زۆری دەوێـت. ئـەوەی شایانی باسە دەزگاکانی هەواڵگری و هێزەکانی چەکدار بێزارن لەوەی زانیارییەکانیان سەبارەت بە قۆناخی دوای شـەڕەکە لـە واشنتۆن کەم دەگاتە دەست.

بلێـــر گـــوێی نەدەدایـــە ئـــەو ئاگاداریانـــەی کـــە جێگـــر و راوێژکارەکـانی پێشکەشـیان دەکـرد، بـۆ بەیانییەکـەی لەسـەر خوانی ئێوارەدا، بلێر ئاماژەی بە هەبوونی کێشە و هیچ گرفتێک نەکردبوو، ئەو وتبووی:

هـەموو مەسـەلەکان بـە باشـی دەڕوات، هـەموو گرفتـەکان چارەســـــەرکراوە. ئـــــەوەش نیشـــــانەی بـــیٚ ئـــــەزموونی ئەوی دەگەیاند، کەوا ئەو کەسیٚ لەخۆباییە و لووتبەرزییشی پێوە بووە، وەڵام و بیانووی ئامادەشی بۆ هەموو ئەگەر و کێشەکان سازکردبوو. لەوانەی روونکردنەوە و هۆکارەکانی لە بلێر ویستبوو، ئەو لە وەڵامدا وتبووی:

تـۆ (نیڤیـل تشـامبریل) یـت، منـیش وینسـتۆن تشرشـلم، سـەدامیش هیتلـەرە. بۆیـەش ئاسـان نییـە لەگـەڵ ئـەو جـۆرە سـەرکردەیە کـە بـەو شـێوەیە سـۆزدارییە سـادەیە بیـر بکاتـەوە گفتوگۆ بکەیت.

****

نایەویٚ گویٚ لە هیچ رابگرێت

بلێـر رەوشـی بیرکردنـەوەی بـەو شـێوە بـوو، کـە لەگـەڵ راوێژکارەکانی مامەڵـەی دەکـرد، ئـەو دڵـی بـە قسـەکانی بـۆش دەکرایـەوە و هیـوای زۆر بـوو کـە هەڵمەتـە خاچپەرستییەکەیان بۆ بنبڕکردنی شەڕخواز و خراپەکارەکانە و جیهان لەوانە پاک دەکەنـەوە. ئـەوانـەی داکۆکی لـە بڕیارەکانی بلێر سـەبارەت بـە شـەڕەکەی عیراق دەکـەن، هـەموو گلەییـەکان دەخەنـە ئەسـتۆی ئەمریکییەکان، بـەڵام ئـەوەیان جێگـەی بڕواکردن نـەبوو، چونکـە بریتانییەکان زۆرتر و باشتر شارەزای ئەو وڵاتە بوون، چونکە

بریتانیا چەند ساڵێکی دوورودرێژی سەدەی رابردوو لە عیراق بوون، هەردوو وەزیری دەرەوە و بەرگرییان زانیاری زۆریان هەبووە، کە چۆن و بە باشترین بوار مامەڵە بکەن، بەتایبەتی لەو هەڵانەی پاش شەڕەکەی ساڵی ١٩٩١ روویاندا. بەڵام سیاسەتەکە خزمەتی بلێری نەدەکرد. لە وەزارەتی دەرەوەدا لێکۆڵینەوەیەکی ستراتیژی هەبوو، وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکی کۆششی دەکرد چەنگی بکەوێت، بەڵام بنتاگۆن سۆراخی نەدەکرد و گوێی لێ نەبوو، بۆیەش لێکۆڵینەوەکەیان نەگەیشتە دەست. لەبەرئەوەی بارەگای سەرۆکایەتی وەزیرەکان بەرپرسی سیاسەتەکەی سەبارەت عیراق بوو، بۆیەش هەموو کۆششەکانی وەزارەتی دەرەوە لەگەڵ ئەمریکییەکان هیچ ئەنجامی نەبوو. دەرئەنجامەکە ئەوەبوو کە سەرۆک بلێر خۆی ئیدارەی هەموو بەرنامەکانی سازگارییەکانی شەڕەکەی دەکرد، پرسی بە وەزارەتی دەرەوەش نەکردووە، بایەخیشی بەو گلەیی و تەحەداکانی وەزارەتی سوپا و دەزگاکانی هەواڵگری نەدەدا. لەو رەوشە ترسناک و چارەنووسسازەکە دەبێ دانوستان و بەرنامەرێژی وردیش لەسەر بابەتە بنچینەکانیش لەنێوان سەرۆک بۆش و سەرۆک بلێر هەبوو، بەتایبەتی باسە گەرمەکانی پاش شەڕەکە و پلانی دواتری. رامسفیلدیان لە رۆژی ٢٠ ی ینایر راسپاردبوو بۆ پلانی پاش شەڕەکە،

ئەگەرچی دەبووایە ئەو بەرنامەیە پێش ئەو بەرواره و لەسەر ئەو بابەتە لە واشنتۆن و لەندەن هاوکار کرابووایە.

****

سوپا دەشکێت

هەردوو سەرۆک لە رۆژی ٣١ ی ینایری ساڵی ٢٠٠٣ بەیەکەوە بۆ شرۆڤە و بەرنامەرێژییەکە دانیشتبوون، پاشان ناوەرۆکی ئەو دیمانەیە لە رۆژنامەی نیویۆرک تایمز بڵاودەکرێتەوە، کە تێدا راپۆرتێک بڵاوکراوەیە کە لە کۆبونەوەکەدا باس کرابوو، کە یەکێک لە راوێژکارانی سەرۆک وەزیران (دیڤیدماننگ) نووسیبووی:

لەوێیدا ئاگاداری بلێر دەکرێتەوە کەوا بۆردومانەکە رێک لە رۆژی ١٠ ی مارسی ساڵی ٢٠٠٣ دەکریت.

دیارە نە بۆش و نە بلێریش نەیاندەزانی دوارۆژی وڵاتەکە بە چ دەگات، سەرۆکی ئەمریکی زووتر لە کۆبونەوەکەی کە پێشتر ئاماژەمان پێداوە، سەبارەت بە سوپای عیراق وتبووی (زوو دەرووخێت). نووسەری کتێبی (متمانە تەواوەکە) نووسیبووی:

ئەو سیاسەتەی بڕیاربوو سوپاکە بپارێزێت، جێبەجێ نەکرا.

بەڵام نووسەرەکە نەینووسیوە ئەگەر ئەو سیاسەتە سەبارەت بە دوارۆژی سوپای عیراق جێبەجێ نەکرا، چ روو دەدات کاردانەوەی ئەو سیاسەتە چ دەبێت. بەڵام یەکێک لە

سیاسەتمەدارە ناودارەکانی دەستەی پارێزگارانی ئەودەمانە بە منی وتبوو، کەوا سوپای عیراقی هەمووی دەچێتە پاڵ هێزە هاوپەیمانەکان، ئەوەش یاسا و ئارامی پاش داگیرکردنەکە دەپارێزێت. لە کۆبونەوە لووتکەییەکەی نێوان بۆش و بلێر ئەوەی کۆتایی پێ هاتبوو کەوا سەرکەوتنەکە لە عیراق زۆر بەلەزە و بەیەکەوە چەند هزرو بۆچوونیان گۆڕیوەتەوە و باسی حکومەتی پاش شەڕەکەیان کردبوو، لەوێدا بلێر وتبووی:

خەڵکەکە زۆر سەرسام و نیگەران دەبن، ئەگەر ئێمە دووبارە دەسەڵاتەکەی عیراق رادەستی دیکتاتۆرێکی تر بکەینەوە.

****

بیانوویەکان

لەبەرئەوەی هەردوو سەرۆکی ئەمریکی و سەرۆک وەزیرانی بریتانی هیچ راوێژکاریان لە وەزارەتی دەرەوە و بەرگری نەبووە و پرسییان بە کەس نەکردووە، بۆیە لووتبەرزییەکە بەردەوام بووە و لە کۆبونەوەکەی مانگی ینایر بەو بەرنامەیە پلانەکەیان دارشتووە، لەو کۆبونەوەیەدا تەنها راوێژکارە تایبەتییەکانی کۆشکی سپی و داونگ ستریتیان لەگەڵدا بووە و بەس، ئەو دەستە لەزگەیەش بەردەوام چەپڵەیان بۆ گەورەکانیان لێداوە و بڕوایان بە سیاسەتەکانیان

دووپاتکردیتەوە. ئەو دیاردەیەش زۆر ترسناکە و ئاگادارەکان ناویان لەو دەستە راوێژکارانە ناوە، بیرکردنەوەی گردبوونەوە، شیکردنەوەی تێ نەگەیشتنە سەربازییەکە زووتر چوار بیانووی دووبارەکراوە و زانراویان هەبووە، لەوانە بە هەدەردانی وزە و توانای مرۆیی، بڕوابوونە تەژییەکان، کەمکردنەوەی ئاستی دوژمن و ئاگادارنەبوون لە راپۆرتە هەواڵگرییەکان.

❊❊❊❊

لووتبەرزییەکەی بۆش پاش داگیرکردنەکە

لە رۆژی یەکەمی مانگی مایۆی ساڵی ٢٠٠٣ دا جۆرج بۆش بە بەدلە پەڕەشووتیە جەنگییەکەی وەک ئەکتەرێکی هۆلیۆد، کە لە هیلکۆپتەرێکەوە لەسەر فڕۆکەهەڵگری ئابراهام لینکۆلن لە بەرامبەر کەناری ولایەتی کالیفۆرنیا لەسەر سەکۆی ئاهەنگی سەرکەوتنەوە دادەبەزێت، لەوێ بە ئامادەبووان دەڵێت: (نەبەردییەکە کۆتایی هات.!).

ئەو دەرچوون و دەرکەوتنە پلەیەکی بەرزی لووتبەرزی پێوە دیاربوو، ئەوەش بۆ سوپا شەڕکەرکەیان لە مەیدانەکە زێدەڕۆیی پێوە بوو ئەگەر بە مەبەستیش نەبوو بێت، هەروەها جۆرێکیش بوو لە دروشم گووتنەوە و خۆدەرهێنان.

دونالـد رامسـفيلد ويسـتبووی سـەرۆک بـۆش ئيقنـاع بكـات لــەودەمــەدا ئــەو دەســتەواژە بەكارنــەهێنێت، كــە بــوش لــە وتارەكەيدا وتبووی:

لە شەڕەكەماندا لە عيراق ولايەتەكە يەكگرتووەكانی ئەمريكا و هاوپەيمانەكانی سەركەوتن. بەڵام بلێر وەک بۆش ئاوا دوور نەرۆيشتبوون، قسەكانيان بۆنی سەركەوتنی پێوەبوو.

*****

فشــارە بەهێزەكــەی رەوشــی عيـراق بلێـری دووچــاری نەخۆشی دڵ كردبوو

ئــەو ئاســتە نزمــەی پــاش داگيركردنەكــەی عيـراق لەلايــەن ئەمريكييەكانــەوە پــەيڕەو كــرا، لــە داهــاتوو دەبێتــە بــاس و لــێ پێچينەوەی مێژوونووسان، بەوەش سەرسام دەبن. سەيرە كەوا چـۆن ئەمريكييــەكان لــە بـواری سياسـی و سـەربازی ئاسـتی رێكخستنيان ئەوەندە لاواز و كاڵفام بوون...؟

يەكێک لە سيماكانی لووتبەرزييش ئەوەيە كەوا وەڵامـەكانيان كورتە و بايەخ بە وردەكاری بۆ بەرامبەرەكانيان نادەن، ئەوەش زۆر لــە رەووشــتی بــۆش رەچــاو دەكــرا، وەزيــری خەزانــەی پێشـوو (بـۆل ئونيـل) كـە مـاوەی نێـوان سـاڵانی ٢٠٠٠ تـا ٢٠٠٢ وەزير بووە، لە سەرەتاوە لەسـەر بۆش ئەو قسـەيەی هـەبووە، ئــەو رەچــاوی ئايدلۆژييــەكی نــەگۆڕی كــردووە، كــە بــاش و

وردیش شرۆڤەی نەدەکرد، ئەو جۆرە ئایدلۆژیانە حیساب بۆ بیرکردنەوە ناکات، دوا ئەگەریشە ئەو جۆرە کەسانەی رەچاوی بکەن.

*****

نەهێشتنی حزبی بەعس

پێش داگیرکردنەکەی عیراق، بۆش لەگەڵ ئەنجومەنی شەڕەکە، لە رۆژی ١٠ ی مارسدا قسەیان لەسەر نەهێشتنی حزبی بەعس کردبوو، ئەگەرچی دانوستانی زۆریان کردبوو، بەڵام نەگەیشتوونەتە ئەنجامێکی دیاریکراو، یەکێک لەوانەی بەشداری ئەو دانوستانە بووە وتبووی:

تێڕوانینەکە ئاشکرا و روون بوو، ئەوان مەبەستیان بوو لەگەڵ بەعسییەکان هاوکار بن و مامەڵەی لێبووردەییان لەگەڵدا بکەن. دەڵێن ئەو بەڵگەنامەی ناونرابوو نەهێشتنی بەعس، کە لەلایەن (پۆل برێمەر) دەرچووبوو، پرس بە کۆندرالیسا رایس و کۆلن پاول نەکرابوو، کە سیاسەتەکەی لە نووسینگەی دۆگلاس فایث داڕێژرابوو، کە چارەسەری هاوسەنگ و چارەسەرە مامناوەندییەکەی ئەنجومەنی ئیدارەی شەڕی پشتگوێ خستبوو. یەکێک لەو هەڵانەی لە سەردەمی رایس راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی روویاندا هەڵەی مەزن بوون، کە تێدا بڕیار دەدرێت ئەو جۆرە بەڵگەنامانە راستەوخۆ لە بنتاگۆنەوە دەربچێت، بەبێ

ئەوەی لە نووسینگەکەی ئەو راوێژی لەسەر بکرێت. وەزیری بەرگری بریتانی (جیف هۆن) لە مانگی مایۆی ساڵی ٢٠٠٧ دا وتبووی بەرنامە و پلانی نەهێشتنی بەعس هەڵە بووە.

****

مەندوبی سامی

بڕیارەکەی برێمەر لە هەڵسوکەوتدا لە سەردەمی مەندوبی سامی پاشایەتی دەچوو، ئیدارەی کاتی بڕیاری ژمارە ١٢ پاش یازدە رۆژ لە گەیشتنیان بە بەغدا دەرکردبوو، بەپێی ئەو بڕیارە حاکمی عیراق برێمەر، هەموو هێزەکانی ئاسمانی و دەریاوانی و وەزارەتی بەرگری و دەزگاکانی هەواڵگری هەڵدەوەشێنێتەوە. بۆش و ئەنجومەنی ئیدارەی شەڕەکە لە رۆژی ١٢ ی مانگی مارس رەزامەندی لەسەر بڕیارەکەی هەڵوەشانەوەی سوپای کۆماری دەردەبڕن، بەڵام رازی دەبن هێزە ئاساییەکانی سوپا وەک خۆی بمینێتەوە، دیارە کەوا برێمەر لەو کارەدا پرسی بە وەزارەتی دەرەوە و ئاژانسی موخابەراتی ئەمریکی نەکردووە، یان لەسەر بەندەکانی ئەو بڕیارە پرسی بە (رایس) یش نەکردووە، هەروەها بۆچوونی سیاسەتمەدارانی عیراقییش نەکردبوو، دیارە کەوا راوێژکارەکانیشی ئاگادار نەبوون، ئەو باش دەیزانی بڕیارەکەی هەڵەیەکی مەزن بوو، بەڵام رازیش نەبوو بڕیارەکە هەڵوەشێنێتەوە و لە بڕگەکانی پەشیمان

ببێتــەوە، کــە راوێژیشــیان بــۆ کــردووە، هیچــی بــە هەنــد وەرنەگرتووە، لەو بڕیارەش پرسیشی بە راوێژکار و پسپۆرە ئەمریکییــەکانی نــاو بەغــدا نــەکردووە، بۆیــەش ســەرۆکی نووســینگەی ئاژانســی موخابــەراتی ئــەمریکی لــە بەغــدا بــە بریمەری وتووە:

تۆ بەو کارەتان، شەوانە ٣٠ تا هەزار کۆنە بەعسی، بۆ چالاکییەکانی دژ بە ئێمە دەنێریتە ژێرزەمین و ناچارن کاری نهێنی دەکەن. کە دیمانەیەکمان لەگەڵ بلێر کردبوو، ئەو سەبارەت بەو دۆسییە وتبووی:

من وادەزانم بە کارکردن دەتوانین سوپایەکی عیراقی نوێ لە خاڵی سفەرەوە دامەزرێنینەوە.

*****

پاش شەڕەکە

بەپێی قسەکانی کۆلۆنیل (لۆرنس ویلکرسۆن) سەرۆکی فەرمانبەرەکانی نووسینگەیە کۆلن پاولی پێشوو، سەبارەت بە کێشەکەی عیراق، بۆش بۆ دوارۆژی عیراق لە پاش کۆتایی شەڕەکە، بایەخێکی زۆری پێ نەداوە و هیچ بەرنامە و پلانێکی وردی دانەناوە. دەسەڵاتدارەکانیشی لە وردەکارییەکانی خۆیان دوور رادەگرن، بۆش وەک بەردی شەترنجێک بەکاری هێناون، کە بەرنامەسازییەکەش دەکات هەندێ جاریش رەوشەکەی

سـەر تەختـەی شـەترەنجەکەش نازانێـت، بەدەگمـەن ئەگـەرنا پرسـی بە پاولیش ناکات، بـەڵام هەنـدێ جار ئامۆژگارییـەکانی تشـینی و رامسـفلید بـە هەنـد وەردەگرێـت، ئـەو تـەنها خـۆی بڕیاری لەسەر هەموو هەنگاوەکان دەدا.

❊❊❊❊

هەڵەکانی سوپا

بـۆش پرسـی بـە کەسـایەتی ژەنـراڵ (تـۆمی فـرانکس) سـەرکردەی هەرێمایـەتی ئەفغانسـتان و عیـراق کـردووە و بـەردەوام مامەڵـەی لەگەڵـدا هـەبووە، ئـەویش هاوڵاتییـەکی تکساسـییە. پـەیامێنری پێشـووی بنتـاگۆن (تۆمـاس ریکـس) لـە رۆژنامەی وۆل ستریت ژوورناڵ و پەیامنێری بنتاگۆنی ئێستایە بـۆ رۆژنامـەی واشـنتۆن پۆسـت، ئـەو وتبـووی، هەڵـەکان رەنگدانـەوەی لەسـەر دامـەزراوەکان هـەبووە و سـوپاش لـە شـەڕەکەی عیـراق زۆر لووتبـەرزی پێوەبووە. بـە ئامـادەبوونی هەردوو هاوسەرەکانیانەوە، لە رۆژی ٢٤ ی سپتەمبەری ساڵی ٢٠٠٣ بۆش و برێمەر لەسەر خوانێکی ئێواراندا لـە واشـنتۆن بە یەکەوە دانیشتوون. کە بۆش سەیری کارنامەی ئەو دەکات، کە بـە هـۆی بیسـت راوێژکـارەوە دەگەیشـتنە دەسـتی، لـەوێ بـۆش وتبووی:

من دەزانم تۆ کارگێڕیت خوێندووە، منیش کارگێڕییم خۆێندووە، بەڵام دیارە تۆ ژمارەیەکی زۆری راپۆرتت دەگاتە دەست.!

که لەگەڵ بۆش بە یەکەوە برێمەر لە کلوپی سپۆرتی کۆشکی سپی پیاسەی دەکرد، لەویٚ بۆش لەو دەپرسێت، ئایا رامسفیلد لە کاری رۆژانەی خۆیدا، چاودێری و سەرپەرشتی راستەوخۆی کارەکانی تۆی لە نووسینگەکە دەکات، ئاگاداری هەموو شتەکانە، کە برێمەر وەڵام دەداتەوە و دەڵێت، گرینگ نییە سەرۆک بۆش سەرسام دەبێت. دیارە کەوا بۆش و ژمارەیەکی کەم لە واشنتۆن دەیانزانی ئەوەیان رەووشتێکی رامسفیلدە و لەو دەوەشێتەوە.

****

گۆڕانی کاروانەکە

لە رووی سیاسییەوە کە بڕیار دەدەن کەوا لەبەر دژواری بەرگری و بەرهەڵستی زۆرەوە ناتوانن خۆراگرن، ئەوە دەبێتە مایەی نیگەرانی و بۆچوونی چاوەڕون نەکراو. پاش دە رۆژ لە سەرکەوتنی دووجاری بۆش بۆ سەرۆکایەتی ولایەتێکی ترەوە، رێک پاش دووەم پلان بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ رەوشی شاری فەلووجە، کۆلن پاول هەر یەک لە بۆش و بلێر لە رۆژی ١٢ی

نۆڤمبەری ساڵی ٢٠٠٤ لە کۆشکی سپی دەبینێت، لەوێ پاول وتبوو:

هێزەکانمان ژمارەیان کەمە و ناتوانین کۆنترۆلی سەرزەمینەکە بکەین. ئەو بۆچوونەی کۆلن پاول هاوسۆزی بۆچوونەکانی بریمەر دەبێت. بۆش و بلێر لەگەڵ ئەوەدا بوون ڕێڕەوی کاروانەکەیان بگۆڕن، بڕیارێک بدەن هێزەکانیان زۆرترو چڕتر بڵاوە بکەن، ئەوەش پاشەڕۆژی باش نەبوو، بەڵام هەردووکیان دەستەوەستان بوون، دەسەڵاتیان نەبوو بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی واقیعەکە. لەبەرئەوەی هەردوو سەرۆک تووشی لووتبەرزی هاتبوون، بۆیە ئاسان نەبوو بڕیار و کارنامەیان بە ئاسانی بگۆڕن، چونکە بەوەیان دانیان بە هەڵەکانیان دەنا و شکستیان لەسەر دەبووە ماڵ. بلێر شانازی بەوە دەهات کەوا ئەو جوولەیە پاشەکشەی تێدا نییە. بلێر ئەو قسەیەی لە بەردەم کۆنگرەی حزبی کرێکاران کردووە، ناکرێ بانگێشەی زۆرتر لە عەبەسییەت لەوە زۆرتر بکات. بۆش بەوە ناسراوە کەوا عینادییەکەی ئەستوورە، گاڵتەشی بەوە دەهات هاوکار و پشتیوانی زۆر بێت، تا شەڕە ناوخۆییەکە لەناو عیراق گەرم و گەورە نەبێت، ئەو هەر بە شانازییەوە دەستەواژەی (سەرکەوتن) ی دەوتەوە. بەڵام کە لە هەڵبژاردنە تەواوکەرەکەی ساڵی ٢٠٠٦ شکست دەخوات، رازی دەبێت ٢١ هەزار سەرباز رەوانەی بەغدا بکات، لەودەمانەش بلێر زۆر

تەنگاو کرابوو، بۆیە بە باندۆری ئەو هەژموونە پێگەکەی لە ١٠ دواننگ ستریت چۆڵ دەکات، بڕیاریش نادات هێزەکانی لە عیراق زۆرتر بکات، یان بڕیار بدات لە شاری بەسرای خوارووی عیراق هێزەکانی بکێشێتەوە.

****

لووتبەرزییەکەی پاش داگیرکردنەکە

سەبارەت بە بۆچوون و ئاگایی بلێر لە رەوشی پاش داگیرکردنەکەی عیراق بێئاگایی بووە، ئەو بەرنامەرێژیی نەکردبوو، ئەوەش باش لە لێدوانەکەی جۆرج بۆش دیار دەکەوێت کە لە پێش ئامادەبووەکانیدا لە رۆژی ١١ ی مایۆی ساڵی ٢٠٠٣ دا و دە رۆژ پاش رووداوەکان وتبووی:

نەبەردییەکە کۆتایی هات.

بلێر کۆنە سەفیری خۆیانی لە میسر (جۆن ساورز) بۆ کارێکی بایەخدار ناردبووە بەغدا، کە پێشتر لە بارەگای سەرۆک وەزیران کاری کردبوو، ئەو لەوێ بە نووسینی راپۆرتێک بە ناوی (عیراق و چۆنیەتی ئەو هەڵانەی کە روویاندا). لەوێ بە کورتی بەو شێوەیە باس لە تیمە ئەمریکییەکە دەکات، کە پاش داگیرکردنەکە بە سەرۆکایەتی ژەنراڵ (گای گارنر) کە کورتکراوەکەی بەو شێوەیە بوو، (لە نەبەردییەکەدا

سەرکردایەتییەک نەبوو، ستراتیژییەک نەبوو، لەگەڵ یەکدا هاوئاهەنگی نەبوو، لەگەڵ هاوڵاتیە ئاساییە عیراقییەکانیش هاوکاری نەبوو).

ئەوەی لە بۆچوونەکانی ساورز دەخوێندرێتەوە، کەوا ئەوان پێویستیان بە ژمارەیەکی زۆری هێزی تر هەبووە، بۆیە پێشنیار دەکات:

بیر لەوە بکرێتەوە کەوا هێزو چالاکییە بریتانییەکان بچنە ناو شاری بەغداش، ئەگەرچی کێشەی زۆری سیاسییش لە ئارادا بوو، چونکە بڵاوبونەوەی کەتیبەیەکی ئێمە لە شەقامەکاندا باندۆری باشی دەبێت.

یەکێک لە پلەدارە سەربازییە ئەمریکییەکان ژەنراڵ (ئەلبیرت ویتلی)، کە پلەدارێکی بەرزی سوپابوو، هاوسۆزی ئەو بۆچوونەی کردبوو، ئەو لە بارەگای سەرکردایەتی ئەمریکییەکان ژەنراڵ (دیڤید ماکیرنان) کاری کردووە، مەسەلەکەش ئەوە بوو کەوا پێویستە تیمی هێرشبەری ئاسمانی ١٦ لە عیراق ئاراستە بکرێت بۆ کارکردن لەناو بەغدا، کە بڕیاربوو ئەو تیمە بگەڕێتەوە وڵات. راپۆرتەکەی ساورز بۆ سەرۆک وەزیران زۆر جدی بووە، کەوا ئەوان هەزارەها سەربازیان لە بەسرا هەیە و مەترسییان لەسەرەو رەوشیان ترسناکە، چونکە ئەگەر مەترسییەکان لەسەر بەغدا بەردەوام بێت و گوشارەکە هەر هەبێت، کاریگەری لەسەر بەسراش

دەبێت، بۆیە پرسیارەکەش ئەوەبوو ئایا راپۆرتەکەی ساورز چ کاریگەرییەکی لە داوننگ ستریت دانابوو...؟

ئەوەی (ئەنتونی سیلدۆن) دەگێڕێتەوە:

کە بلێر گوێی لەو بەرنامەیە دەبێت، بە هەموو شێوەیەک دژایەتی دەکات، بەڵام هیچ روو نادات، لەلایەن (مایکل وۆکر) ەوە کە لە پاش ئەدمیرال سیر (مایکل بویس) کرابووە سەرۆکی هەیئەتی ئەرکان، بە توندی دژایەتی کراوە. ئەنجومەنی ئیدارەی شەڕەکە دەیتوانی چاو بە بەرنامەی بڵاوەی هێزەکاندا بخشێنێتەوە، ئەگەر ئەوەشیان کردبووایە بە هیچ شێوەیەک سەرۆک بۆش موستەحیل بوو دژایەتی بکات.

ئەوەی پرسیارە و جێگای سەرسوڕمانە بۆچی هێزەکانی بریتانی پاش داگیرکردنی عیراق و ئەفغانستان ژمارەی هێزەکانیان کەمە، ئەوەش بەپێچەوانەی کاتی هێرش و شەڕەکان بووە کە ژمارەیان زۆرتربوو، ئەوەش لە رووی سەربازییەوە بەنهێنی ماوەتەوە. مەسەلەکەش بە شێوەیەکی زۆر پەیوەندی بە میزانیە و ئاستی ژمارەی هێزەکانی دوارۆژ هەیە لەو ناوچەیەدا، ئەوەش بەندە بە هەڵسەنگاندنی پیشەیی بۆ زانینی پێویستییەکان لەو جۆرە هەنگاو و شوێنانەدا. لە مانگی دیسمبەری ساڵی ٢٠٠٦ ژمارەی سەربازانی ئەمریکی کە لە عیراقدا لە ژێر خزمەتدا بن دەگەیشتە ١٤١ هەزار سەرباز، هاوشانی ئەوانەش ژمارەی سەربازانی هێزە فرە رەگەزەکانیش

١٦٥٠٠ سـەربازبوون، کـە لـە ٢٧ وڵاتـەوە هـاتبوون، لەوانـەدا سـوپاکەی بریتـانی لـە هـەموویان زۆرتربـوو، کـە ژمارەکـەیان ٧٢٠٠ سەربازبوو. کە لـە مـانگی ئۆگستی ساڵی ٢٠٠٧ ژمـارەی سـەربازانی نـاو عیـراق زیـاد دەکـات، ژمـارەی سـەربازە ئەمریکییەکان دەگاتە ١٦٠ هـەزار سـەرباز، ئـەوەش نەدەگەیشتە ئـەو ژمارەیـەی کـە ژەنـراڵ شینسـکی پێشـنیاری کردبـوو، کـە ژمارەیان بگاتە ٢٠٠ هەزار سەرباز.

بـە کۆتـایی هـاتنی پلانـی داگیرکردنەکـە ژمـارەی سـەربازە بریتانییـەکان لـە سـاڵی ٢٠٠٣ لـە ٣٠ هـەزار سـەرباز کـەم دەکرێتەوە بۆ ١٨ هەزار سەرباز، لە ماوەی تـەنها یـەک ساڵیش ژمارەکە هەر کەم دەکرێتەوە تا دەبێتە ٨٦٠٠ سەرباز، بەڵام لـە کۆتایی مانگی ئۆگستی ساڵی ٢٠٠٧ دا ژمارەکە دەگاتە ٥٥٠٠ لە نێوان فڕۆکەخانـە و کۆشـکی بەسـرادا دەمینێنـەوە و ژمارەیـان زۆر نـاکرێن. لـە سـەردەمی بلێر ژمارەکان بەرامبەر هێزەکانی ئەمریکی کەم دەکرێتەوە، تا دەگاتە ئـەو ئاستـەی ژمارەکـە وەک ژمارەیـەکی رەمـزی هاوشـانی ئەمریکییـەکان دەمینێتـەوە، وەک چۆن بلێر بەڵێنی دابوو.

*****

بۆش و بلێر لە نەفامییەوە لووتبەرزبوون

تێوەگلانێکی مەترسیدار

لە ساڵی ٢٠٠٧ بە ئاشکرا روون دەبێتەوە کەوا هێزەکان لە ئەفغانستان ژمارەیان کەمە، بۆیەش ئارامکردنەوەی ناوچەکە کاتێکی زۆری گەرەکە، هەروەها هەمان رەوشیش لە عیراق رەچاو دەکرا، ئەگەر ئارامیش دابین بکرێت، ئەوا پارێزگاریی کردن لەو ئاشتی و ئارامییەش ئاسان نییە، لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٦ تالیبابانەکان لە خوارووی وڵات کەوتنەوە جموجۆل و چالاکی. بریتانیا لەناو چوارچێوەی هێزەکانی ناتۆ داواکاربوو ژمارەی سەربازەکان و هێزەکانی زۆرتر بکات، حکومەتیش نەیدەویست لە مەترسییەکانی دوارۆژی ئەو کارە هاوڵاتیانی ئاگادار بکاتەوە، لەودەمانەدا وەزیری بەرگری حکومەتەکەی بلێر، (جۆن رید) ئاماژەی بەوە کردبوو کەوا هێزە بریتانییەکان بە سەلامەتی و بەبێ ئەوەی یەک تەقەش بکەن، پاش سێ ساڵی تر دەگەڕێنەوە وڵات. بریتانیا مێژووییەکی دووری هەیە لە دەستێوەردان لە وڵاتی ئەفغانستان، لە گەرمەی هێز و دەسەلاتدا هێزەکانی ئیمراتۆریەت شکانێکی مەزنی بەسەرهاتووە. لە ساڵی ٢٠٠٦ دا لە شەڕێکی دژوار و بەدرێژایی وەرزی هاویندا هەبوو، لە خوارووی ئەو وڵاتەدا

شکاون، لەوەشدا دیارە کەوا هێزەکانی ناتۆ پێویستی بە هێزی زۆرتر هەبووە، بۆیەش ناتۆ لە شاری ریگا لە کۆتایی مانگی نۆڤمبەری ساڵی ٢٠٠٦ کۆبونەوەیەک دەبەستن، بەڵام لەوێدا ناگەنە دەرئەنجامێک کە هێزەکانیان زۆرتر بکەن.

❊❊❊❊

کەلەنێک ... بۆ تێکدەرو تاوانبارەکان

جیرمی گربینستۆک سەفیری پێشووی بریتانیا لە نەتەوە یەکگرتووەکان، ئەوەی لە ساڵی ٢٠٠٣ دا رەوانەی بەغدا کرابوو، سەبارەت بە بۆچوونەکانی ساورز وتبووی:

دیارە سەرەتا کەس بۆ ئارامکردنەوەی رەوشی بەغدا ئاراستە نەکرابوو، کار بۆ ئەوە نەکرابوو ئارامی و یاسا لەو شارەدا بپارێزرێت، دیارە کەوا سوپایەکی ئامادە و پۆلیسی سازکار نەبوو، تەنها سوپا سەرکەوتووە داگیرەکە هەبووە. لەو رەوشە ناڵەبارەدا ژەنراڵێکی ئەمریکی بوونی نەبوو، کار بۆ سەقامگیری ئارامی و هێمنی بکات، کەس ئەوەی بە ئەرکی خۆی نەدەزانی، لە سەرەتا و هەستکراوە کەلەنێک هەیە و لەو بۆشاییەدا زوو تاوانبارەکان، تێکدەرەکان، یاخیبووەکان کەوتنەخۆ و زیانی زۆریان بە رەوشەکە گەیاند.

خاڵی وەچەرخان

لە رۆژی ٢٩ ی ئۆگستی ساڵی ٢٠٠٣ لەناو مزگەوتی ئیمام عەلی لە نەجفی پیرۆز دەستدرێژی کرایە سەر ئایەتولا باقر ئەلحەکیم و کوژرا، ئەو پیاوە سەرکردەیەکی دەسەڵاتداری میانرەوی شیعەکان بوو، بۆیەش بلێر هیوای بەوە نەما کەوا رەوشی عیراق لە کۆتایی ئەو ساڵەدا ئارام دەبێتەوە، لە رۆژی ١٩ ی ئوکتۆبەر لەبەر ئازاری دڵی، بە خێرایی بلێر دەگەێندرێتە نەخۆشخانە. ئەوانەی لە نزیکەوە ئاگاداری رەوش و بەرنامە و ژیانی تایبەتی بلێر بوون، دەیانزانی ئەو لە ساڵانی ٢٠٠٣ و ٢٠٠٤ زۆر ماندوو و پەریشان دەبێت، بۆیەش زۆر بڕوای بە خۆی نامینێت. لە ئاهەنگی ساڵانەی دبلۆماسی کۆشکی باکنگهام لە رۆژی ٤ ی نۆڤمبەری ساڵی ٢٠٠٣ دا ماوەیەکی کورتم بۆ سازبوو، کەمێک بە یەکەوە باسی عیراق بکەین، بۆیەش ئەو سووربوو لەسەرئەوەی لە هۆڵی ئاهەنگێڕانەکە من لە تەنیشتی دانیشم، تا زۆر بە جدی باس لەو مەسەلەیە بکەین، لەبەر گەرمی باسەکە ئەو ئاگای لە کەسە دبلۆماسە بێگانەکانیش نەمابوو.

من لەگەڵ تۆنی بلێر لەسەر ئێوارە خوانێک لە مانگی یولیۆ بە یەکەوە بووین، لەوێ هەستم دەکرد من لەگەڵ سەرکردەیەک دڵسۆز دانیشتووم، بەڵام لەو دیمانەیەدا هەستم دەکرد ئەو

کەسایەتیەی جارانی نەماوە و کەمتر بڕوای بە خۆی ماوە. دیارە کەوا ڕووداوەکان کاریان لەو کردبوو، بەتایبەتی کە لە عیراق هیچ جۆرە چەکی کۆمەڵکوژییان نەدۆزیەوە، ئەوەیان زۆری هەژاندبوو. من لەویێ خەمم بۆی خوارد و هاوسۆزییم لەگەڵیدا نیشاندا، من ویستم کەمێک ئازارەکانی سووک بکەمەوە و دڵی خۆش بکەم، بەڵام دەترسام هەڵەیەک روو بدات، چونکە تێگەیشتم ئەو کەسێکی بێ ئەزموونە بەوەیان تووڕە ببووم، بۆیە خۆم لەو مەسەلەیە دوور ڕاگرت.

****

دڵتەنگی و وازهێنان

لە ساڵی ٢٠٠٤ گەیشتمە ئەو قەناعەتەی کەوا بلێر دەسەڵاتی لە دەست داوەو مەسداقیەتی نەماوە، بۆیە وا باش بوو بە زووترین کات و نزیکترین وێستگەش دەست لەکار بکێشێتەوە و واز بهێنێت، کارێکی تر بۆ ئەو باشتر و گونجاوترە. لە رۆژنامەی سەندای تایمزدا لە رۆژی ٤ ی مانگی ینایردا وتارێکم لە ژێر ناونیشانی (دەسەڵاتە خۆییەکەی، قەیرانی ئەلسویس بۆ بلێر بە میرات دەهێنێتەوە)، من ئێستا و ئەودەمانەش لەگەڵ روخانی دەسەڵاتی سەدام حوسێن بووم، ئەو پرۆسەیەشم بە شەرعی زانیوە، بەڵام من پێشنیارم کرد بلێر دەست لەکار بکێشێتەوە و پێش کاتی هەڵبژاردنی گشتی

ساڵی ٢٠٠٥ و لە پۆستی سەرۆک وەزیران دوور بکەوێتەوە. بلێر نەیدەتوانی بڕوای هاوڵاتیان و پەرلەمان دووبارە وەربگرێتەوە، کە سەربازەکانی لە گۆڕەپانی جەنگدا دەکەوتن، دەبووایە ئەو بڕوایەی پێ هەبووایە. ئێمە هەموولایەک باشمان دەزانی لە پاش جەژنی پاک (فەسح) ساڵی ٢٠٠٤ دا سەرۆک وەزیران، فشاریکی توندی لەسەرە، ئەوانەش هەموو لە ئەنجامی مەسەلە ناوخۆییەکانی ناو عیراق هاتنە پەیدابوون، ئەو وەک سەرۆک وەزیران لەو قەیرانەدا کەمتەرخەم بوو، ئەرکی خۆی وەک سەرۆک وەزیران رانەدەپەڕاند. هەموو رۆژنامەکان لە ئاستێکی باڵاوە بێدەنگ بوون، زۆر بە دیسپلین بوون، لەوەشدا لەسەر حەق بوون، مەسەلەکەیان وەک بابەتێکی یەک خێزانی تایبەتی وەرگرتبوو.

بلێر بەراستی لە کۆتایی مانگی مایۆ و سەرەتای مانگی یونیۆی ساڵی ٢٠٠٤ دەسبەرداری پۆستەکەی دەبێت، بەڵام نازانم ئەوەیان لەبەر ئەوەبوو کەوا لە پۆستەکەیدا فەشەلی هێنابوو، یان ماندوو ببوو، یان دڵتەنگ و بێزاربوو، رەنگە هەموو ئەگەرەکانی وازهێنانەکەی ئەو لەو پۆستەدا راست بێت. هەندێ لە برادەرەکانی دەڵێن دڵتەنگی و بێزارییەکانیشی رەنگدانەوەی روودانی هەڵەکانی بووبێت.

پاش ئەوەی جاک سترۆ هانی بلێر دەدات، لەناکاو بەبێ ئەوەی پرس بە وەزیرەکانیشی بکات، پاش جەژنی پاک بڕیار

دەدات ریفراندۆم لەسەر ریکەوتنامەی یەکێتی ئەوروپی بکرێت. چەند برادەرێکی خۆی هانی دەدەن ئیستقاڵە نەدات، لەوانەی لە ئەنجومەنی وەزیران لەو نزیک بوون، بەڵام وەزیری دارایی گۆردن براون حەزی دەکرد ئەو واز لە پۆستەکەی بهێنێت تا شوێنەکەی ئەو بگرێتەوە، بەڵام دوایی رازی دەکات دەست لە کار بکێشێتەوە، چونکە بۆ وڵاتەکەیان و حزبی کرێکارانی بریتانی وا باشترە ئەو لە وەرزی پایزی داهاتوو کە دەکاتە پێش بەستنی ساڵانەی کۆنگرەی حزب وازبهێنێت.

لە مانگی ئوکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٣ بلێر کێشەی دڵی بۆ پەیدا بووە، کە لەگەڵ هاوسەرەکەی سەردانی دوورگەی سردیینایان کردووە، دووبارە کێشەکەی دڵی سەری هەڵداوەتەوە، کە لە ماڵی سەرۆک وەزیرانی ئیتاڵی (سیلڤیو بیرلسکۆنی) ماوەتەوە. هاوڕێی بنەماڵەکەی بلێر لۆرد (میلفین براگ)، پاش ماوەیەک ئەو هەواڵە رادەگەیێنێت. ئەو هاوینە بلێر فشارێکی زۆری لەسەر بووە، لە مانگی دیسمبەری ساڵی ٢٠٠٤ وتبووی:

فشارەکانی ناو خێزانەکەیان و کێشە تایبەتییەکان بلێری تەنگاو کردبوو. لەو ماوەیەدا بلێر کە وەک سەرۆک وەزیران لە پێش پەرلەماندا لە ساڵی ٢٠٠٤ لێپرسینەوەیان لەگەڵ کردبوو، دوو جار لێدانی دڵی زۆر ببوو.

کە کاتی بەستنی کۆنگرەکەی حزب نزیک دەبێتەوە بلێر بە هاوڕێیەکانی لە ئەنجومەنی وەزیران سەبارەت بە وازهێنانەکەی

دەبێژێت، ئەو تا کاتی هەڵبژاردنەکانی داهاتوو پێشرەوییان دەکات، ئەوەشی لە رۆژی ٣٠ ی مانگی سپتەمبەری ساڵی ٢٠٠٤ راگەیاندبوو. بەڵام هەر لەو بۆنەیەدا وتبووی بەشداریمان لەو هەڵبژاردنەدا دوا پرۆسەی کارکردنمە، ئەوەشی وەک لێدوانێک نەوتبوو، بەڵکو دەرئەنجامی بیرکردنەوە و سازکردن بووە، چونکە لەودەمانەدا لە لەندەن خانوویەکی بۆ بەسەربردنی کاتی خانەنشینەکەی کڕیبوو. ئەو لێدوانەشی بۆ وەڵامدانەوەی ئەو قسانە بوو کە لەسەر تەندروستی و نەخۆشییەکانی ئەو دەکرا. بەڵام بۆ بەیانی کە لێدانی دڵی ئاسایی نەبوون سەردانی کلینکلی نەخۆشخانەیەکی کردبوو، لەوێدا دکتۆرەکان پێیان وتبوو، دڵت لاوازی لە لێدانی گوێچکەکانییدا هەیە، لەودەمانەش ئەو لە هەموو دەمێک زۆرتر لە تەنگژەی عیراق و سیاسەتەکانی نوێ بیرکردنەوە و کاری گەرمی ویستبوو. دووبارە بریتانیا دووچاری سەرۆک وەزیرانێک دەبێتەوە کەوا نەخۆشی هەیە و لە خەڵکەکەی دەشارێتەوە، بەئاشکرا ئەو رەوشەی تەندروستی دەشارێتەوەو خۆی وا دەردەخات کەوا تەندروستی و فۆرمی جەستەیی زۆر سەلامەتە.

هەرچەند دەزانرا تەندروستی بلێر بەرەو باشی نییە و قسەی لەسەر دەکرا، دەنگۆی ئیتسقاڵەکردنەکەی دەهاتەوە باسکردن. بەڵام ئەوانەی دووچاری دیاردەی لووتبەرزی دەبن، وا دەزانن

کەس نییە جێگەیان بگرێتەوە و پۆستەکەیان تەنها لەوان دەوەشێتەوە، کەواتە ناکرێ دەسبەرداریان بن. لە ڕۆژی ١٤ ی یولیۆ و بە ئیمزای بتلەر راپۆرتێکی هەواڵگری بڵاودەکاتەوە، تێدا هاتبوو کەوا زانیارییە هەواڵگرییەکانمان پیش داگیرکردنەکە شکستی هێنابوو. ئەگەرچی خۆی بنیچینەکانی ئەو راپۆرتەی دارشتبوو، کە دەزانێت نمایشەکە هیچ گۆڕانێک دروست ناکات، تووشی شۆک دەبێت. کە وەزیرێکی کۆنی وەک لۆرد بتلر بۆ لێکۆڵینەوەکە دادەنێن، سەرۆک وەزیرانیش وەزیرێکی هاوڕێی خۆی لە لیژنەکە دادەنێن، بلێر دەزانێت کەوا رۆژەڤی لێکۆڵینەوەکە بەرەو ئەوە ناچێت، داوا لەو بکەن ئیستقالە بدات. بەڵام راپۆرتەکەی بتلەر سەبارەت بە لاری لایەنی هەواڵگری پێش شەڕەکە زۆر لایەن باس دەکات. بەو شێوەیە کارنامەی تۆنی بلێر هەڵدەسنگێنێت، بەتایبەتی لە نەرم نواندی لە بڕیارە گرینگەکان:

کە هەستمان کردبوو سیمایەکی نارەسمی و بێ سنوور لە چالاکییەکانی حکومەتدا هەیە و مەترسییەکانیش کێشەکان ئاسان دیار دەدا، دیارە کەوا کۆی ئەحکامە سیاسییەکان، پابەندبوون بوو لەسەر لیستێک لە زانیاری، ئەوانە هەموو بێزاری کردبووین. راپۆرتەکە ورد دارێژرابوو، کاریگەریشی زۆری دەبوو ئەگەر ماکینەی راگەیاندنی بلێر شوێنەوارەکانی سارد نەکردبووایەوە.

پــێش وادەی هەڵبژاردەنەکــە بلێــر ویســتبووی هەڵمــەتی هەڵبژاردنەکە بە تەنها بکات، رۆڵی گۆردن براون کەم بکاتەوە، بەڵام ئەو سیاسەتە لەلایەن رای گشتییەوە هەرەسی هێنابوو، بەتایبەتی لەلای هەوادارانی حزبی کرێکارانەوە، بۆیە بە پەلە و بە هێزەوە گۆردن رۆڵی سەرەکی لە هەڵمەتی هەڵبژاردنەکە دەگرێتەوە ئەستۆ، بەوەش حزبی کرێکاران لە هەڵبژاردنەکە دەباتەوە، بەڵام زۆرینەکەی کەمێک کەم دەکاتەوە، کە تێدا ٣٦% لە کۆی دەنگەکان بەدەست دەهێنێت، بەوەش حزبی کرێکاران کە تەنها ٩،٦ ملیۆن دەنگ دەهێنن و دەسەڵات بەدەست دەهێنن، کە پیشتر لە ساڵی ٢٠٠١ دا ١٠،٧ ملیۆن و لە ساڵی١٩٩٧ دا ١٣،٥ دەنگیان هەبووە، بۆیەش بەنهێنی هەستی کردبوو ئەوەیان هەرەسێکی گەورەیە بۆ حزبەکەیان، دیارە کەوا شەڕەکەیان لە عیراق یەکێکە لە هۆکارەکانی شکستەکەیان.
سەرەڕای ئەو شکستەش بلێر خۆی بە پۆستەکەی شۆر دەکاتەوە و واز ناهێنێت، ئەگەرچی دەنگەکان، کورسیەکانیش کەم دەبێتەوە، بەڵام ئەو بڕوای زۆری بە خۆی دەبێت، هەرگیز باس لەوە ناکات بۆچی وڵاتەکەی مەسەلەی عیراقی لە کۆڵ نابێتەوە، دووبارە لە ساڵی ٢٠٠٥ دیاردەی لووتبەرزییەکەی دەگرێتەوە، بەڵام وەک ساڵانی ٢٠٠١ و ٢٠٠٣ نەبوو. ئەو کە لە بارەگەکەی خۆییدا لە ١٠ داوننگ ستریتەوە وای دەزانی تەنها ئەو دەتوانێت بەرنامەکانی حکومەتەکەی کە بڕگەکانی بریتیە لە

چاکسازی پەروەردە و تەندروستی جێبەجێ بکات، وەک چۆن لە کاروبارە سەربازییەکان دەستی دەرەکییەکان بوارەکەی لار کردبوو، بەوەش خزمەتگوزارییەکان و گیانی کارکردنی کارکەرەکانی لاواز کردبوو، بۆیەش قازانجی سامانە تایبەتییەکان ئەو بوارە دادەشکێندرێت و زۆریش کەم دەکاتەوە. پێش ساڵی ٢٠٠١ بەرپرسەکانی هەڵبژاردنەکانی وای دەزانی کەوا بلێر زۆرتر لە ئەنجامی بڕیارەکانی رادەگەیاند، جا چ لە سەرەتای جڤینەکە بوایە یان لە کۆتاییەکەیدا. یەکێک لە وەزیرە کۆنەکان کە لە دیسمبەری ساڵی ٢٠٠٤ کێشەیەکی لەگەڵ ئەودا هەبوو وتبووی:

لەو حکومەتەدا ئەو دەسەڵاتی مەرکزی کاری زۆر بۆ دەکرا، کەمیش دانوستانی لۆژیکی لەسەر هەموو ئاستەکان لەبار بوو. ئەنجومەنی وەزیرانی ئەو رۆژەش وا دەزانم خراپ نییە، بڕیاریش دەر ناکات، ئەوانەش هەموو نیشانەی ناڵەباری حکومەتەکەیە لەو وڵاتەدا. بلێر هەر لە ساڵی ٢٠٠٣ ەوە دەسەڵاتەکانی لە بن دەستی خۆیدا بووە، کەم گوێ لە ئامۆژگارییەکان راگرتووە و پرسی بە وەزیرەکان نەکردووە، تا گەیشتووتە ئەو رادەیەی بایەخی بە بۆچوونەکانی هەردوو وەزیری دەرەوە و بەرگریش نەداوە، ئەوەش لەوەدا رەنگی دایەوە کەوا نەیتوانی لە نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاری دووەم وەرگرێت. دەڵێن گوایە کە جاک سترۆ کە لە دوورگەی ئازور

لـە رۆژی ١٦ی مارسـی ٢٠٠٣ گەڕاوەتـەوە و رۆژەڤەکـەی بـە سـەرۆک وەزیـران نیشـانداوە، سـترۆ لـەو کاتـەدا و لـە گەرمـەی شەڕەکەدا نیازی بوو بە بلێر بسلمێنێت هێزە بریتانییەکانی ناو عیـراق کـە بەغـدا گیـرا تـەنها کـار بـۆ ئاشـتی بکـەن، پشـتیوانی سیاسـی و مەعنـەوی تـەواوی داگیرکردنەکـە بکـەن و بـەس. دۆنالد رامسفیلد بەئاشکرا و بەروونی وتبووی:

ئێمە بەتەنهاش بین، دەچینە ناو عیراق، سوپاکەمان ئامادەیە ئـەو وڵاتـە بگرێـت، هـیچ پێویسـتمان بـە یارمـەتی و کۆمـەکی بریتانییەکانیش نییە.

بلێر ئامۆژگاری و راسپاردەی سترۆ بە هەند وەرنـەگرتووە، بۆیەش لەودەمانەدا سترۆ دەست لـەکار دەکێشـێتەوە و ئـەوەش کاردانـەوەی نـەگتیڤی لەسـەر کارنامـەی بلێـر هـەبووە، لەسـەر ئاستی ناو و پێگەی بریتانیا بەرامبەر ئـەمریکا و وەستانیان لە رووی قـەیران و پێشـهاتەکان لاوازیـش بـوو. یـەکێک لـەو رەووشـتەی بلێـر هـەیبوو کەسـەکانی بەرامبـەری بـە نـزمبینین سـەیر دەکرد، کەسێکی ئاگادار لە بارەگای سـەرۆک وەزیرانـەوە دەگێڕێتـەوە، کـە وەزیـری دەرەوە و سـەرۆک وەزیـران پـاش دەرچـوونی ریفراندۆمەکـەی فەرەنسـا لەسـەر دەسـتوورەکەی یـەکێتی ئـەورووپی، کـە ئەنجامەکـەی نـەخێریان بـۆ دەسـتوورەکە دابوو، بەیەکەوە قسـەیان کردبوو، بلێر بـە نزمبینینـەوە سـەیری کـردووە. سـترۆ لەگـەڵ نـا بـوو بـۆ دەسـتوورەکە کـە لـە سـاڵی

١٩٧٥ رای گشــتی لــه ریفراندۆمێکــەوە دەنگیــان بــۆی دابــوو، بۆیەش ئەو دەرئەنجامەکەی فەرەنسای پێ خۆش بووە، دەڵێن کە بەیەکەوە لەسەر ئەو ئەنجامە قسەیان کردووە، بە نزمبینین و بە رقەوە وتوویەتی (قەحپە)، کە قسەکە بڵاودەبێتەوە و زوو بە نادروست و دوور لە راستی بە رەسمی وەڵامی دراوەتەوە، بــەڵام چیرۆکەکــە و قســەکە زۆر و خێـرا بڵاودەبێتـەوە. سـترۆ ئەگـەری لێـدانی سـەربازی پێشـوەختی مەڵبەنـدە ناوەکییەکـەی ئێران بە (شێتی) پێناسە کردبوو. لەسەر ئەو بۆچوونانە بلێر پێگەی جاک سترۆ دادەبەزێنیت، لە مانگی مایۆی ساڵی ٢٠٠٦ (مارگرێت بیکیت) ی ناشارەزا لە بواری دەرەوە لە پۆستەی ئەو دادەنێت، هەروەها بۆ وەزارەتی بەرگریش وەزیرێکی نوێ دەسنیشان دەکات، جیف هۆن ئەو وەزیرەی لە کاتی شەڕەکاندا پشتیوانی بلێری کردووە دەیگۆڕیت.

****

قەیرانەکەی لوبنان

لەگەڵ پەیدابوون و سەرهەڵدانی قەیرانەکەی لوبنان لە ساڵی ٢٠٠٦ دا، پەلاماردانەکەی ئیسرائیل بۆ سەر لوبنان، بلێر دوو وەزیری دەرەوە و بەرگری لاواز و کەوم ئەزموونی هەبووە، هەردووکیان نەیانتوانی بەرگری رووبەڕووبونەوەکەی بۆش و بلێر بگرن بۆ شەڕ راگرتنەکە، چونکە هێرشە ئاسمانییەکانی

ئیسـرائیل بـۆ سـەر پێگـەکانی حزبـی ئەللـە بـەردەوام و دژوار بـوون، لـە هـەموو لایـەکیش رەخنـەیان ئاراسـتە دەکـرا. ئـەو بوردمانە دژوارە لەسەر ژێرخانی لوبنانی هیچ کاریگەری نەبوو لەسـەر راگرتنـی مووشـکەکانی ئـەو حزبـە لەسـەر ئیسـرائیل و توانـا سـەربازییەکەی لاواز و شکسـت نـەکردبوو. بلێـرو بـۆش بەیەکەوە ئیمزای بەیانی لووتکەی هەشت وڵاتە گەورەکەیان لـە سـانت پترسـبۆرگ کردبـوو، بـۆ نـاردنی خێـرای هێـز و فرەرەگـەزەکان بـۆ ناوچەکـە تـا بـە زووتـرین کـات شـەڕەکە راگیرێت.

****

هەڵوێستێکی بەدرەوشتانە

لە نمایشـی پرێس کۆنفراسێک کە لـە رۆژی ٢٨ ی یولیۆ لـە واشنتۆن بەسترا، هەردووکیان رازی نەبوون فشاری دبلۆماسی بکرێت بۆ ئاگربەسـەکە. تـەنها ئـەو دوو سـەرکردەیە لـە هـەموو جیهـان وایانـدەزانی بـە پێکـانی پێگـەکانی لوبنـان و بۆردومـانی باڵەخانـەکان لـە ناوچـە نیشـتەجێییەکان حزبـی ئەللـەی لوبنـانی دەشـکێنن. لـەناو ئیسـرائیلیش رەخنـە لەسـەر سـتراتیژیەتی ئیسـرائیل دەبیسـترا، بۆیـە قسـەکانی ئـەوان لەسـەر بـەهاکان بـە ڤاڵایی دەمایەوە و سەدای نەبوو، نەدەکرا لەسەر هەڵوێستەکانی بلێر لە رووی ئەخلاقییەوە بەرگری لێ بکرێت، ئەو هەڵوێستە لە

سەرەتاوە شکستی سەربازی دەگەیاند. ئەو لە لوس ئەنجلوس وتبووی:

کەوانەی توندڕەوی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەرین دەبێتەوە.

لەگەڵ بۆش خۆیان لە شکستەکەی ناو عیراق دوور دەگرت، بەوەش زیاتر ناوچەکەیان گڕدارتر کرد، ئەوەی جێگای رامانە لوبنان نابێتە عیراق، بۆیەش پەرلەمانتارە میانڕەوەکانی حزبی کرێکارانی بریتانی لە پەرلەماندا هاواریان لێ هەڵسا و وتیان (بەسە...!)، بلێریان ناچارکرد بەئاشکرا لە مانگی سپتەمبەری ساڵی ٢٠٠٦ دا بڵێت من ئەوە دوا جارە لە کۆنگرەی حزب بەشدار دەبم.

*****

شوێنەوارە کارەساتبارەکە

کە گۆڤاری لانسیتی پزیشکی لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٦ لێکۆڵینەوەیەکی زانکۆی جۆنز هۆبکر بڵاودەکاتەوە و دەنووسێت کەوا ٦٥٠ هەزار کەسی سڤیلی عیراقی لە مانگی مارسی ساڵی ٢٠٠٣ دا لەناوچوون، ئەوەش شوێنەوارێکی ترسناک و کارەساتباری لەسەر بلێر دروستکردبوو. لەسەر ئەو ئامارەش وەک هەموو کارێکی ئاساییان قسەکەرێک بە ناوی بلێر ئەو ژمارەیەی بە نادروست وەسفکردبوو. بەڵام ئێستا

بۆمـــان روون دەبێتـــەوە کـــەوا راوێژکـــارە زانســـتکارەکان لـــە وەزارەتـــی بـــەرگری ئـــەو لێکۆڵینـــەوەیان بـــە (دروســـت) و (هاوسـەنگ) پێناسـە کردبـوو، داواش کرابـوو بەئاشـکرا رەخنـە لـــەو لێکۆڵینـــەوە نـــەگرن و لەوەیانـــدا ئاگـــادار و هوشـــیاربن. بەرپرسێک لە وەزارەتی دەرەوە وتبووی پێویستە حکومـەت لـە بایـەخی لانسـیت کـەم نەکەنـەوە، کـە حزبەکـەی جـۆرج بـۆش دەســـەڵاتی لـــە ئەنجومـــەنی نوێنـــەران و پیرەکـــان لـــە مـــانگی نۆڤمبـەری سـاڵی ٢٠٠٦ لەدەسـت دەدات، هەسـت دەکـات دەبێ بەشـێک لـە سیاسـەتەکانی بگۆڕێـت، کـە جـاران زۆر بـە لاملـی کاری پێوە دەکرد، بۆیەش دونالد رامسفیلد لە پۆستی وەزارەتی دەرەوە دوور دەخاتـەوە و لـە شـوێنەکەی ئـەو کەسـێکی عـاقلی وەک (رۆبـرت گیـتس) دادەنێـت. هـەر لـەو پلانـەدا دەسـەڵاتی جیگـری سـەرۆک دیـک تشـینی لـە ئاسـت وەزیـری دەرەوە کوندالیسـا رایـس کـەم دەکاتـەوە. کوندالیسـا بـۆش بـەوە رازی دەکـات کـەوا دانوسـتان لەگـەڵ هـەردوو وڵاتـی سـوریا و ئێـران سـاز بکـات، بـەڵام تـەنها لـە بـواری ئـەو کـۆنگرە لۆکالییـە هەرێمایەتیـەدا کـە سـەرۆک وەزیرانـی هـەڵبژێردراوی عیـراق نوری ئەلمالیکی داوای سازکردنیان دەکات. لە مانگی ئەپریلی ساڵی ٢٠٠٧ دا بۆش لـە هـەنگاوێکی دواکەوتوو ژمارەی هێزە ئەمریکییەکان لە بەغدا زۆرتـر دەکـات، بەڵام بریتانیا هێزەکانی لە چواردەورەی بەسرا کەم دەکاتەوە.

ساڵی کۆتایی

ساڵی ٢٠٠٧ بۆ تۆنی بلێر ساڵی کۆتایی بوو، ئەو بە دەنگی زۆرینەی ١٧٩ کورسی پەرلەمان گەیشتبووە ئەو پۆستە، وا دەسەڵاتەکەی جێدەهێڵێت پاش ئەوەی لە هەڵبژاردنەکەی مایۆی ساڵی ٢٠٠٧ دا لە سکوتلندا و ویلز و لە هەڵبژاردنە لۆکالییەکانی ئینگلترا شکستی زۆری بەردەکەوێت، ئەگەرچی لە هەڵبژاردنە تەواوکەرەکاندا سیما و دەنگی باشتری دەبێت، بەڵام بلێر دەڕوات و میراتێکی وایان بۆ جێدەهێڵێت کە زیان بە هەموولایەکیان دەگەیێنێت. بۆیەش بە کۆتاییەکی ناخۆش دوماهی بە دەسەڵاتی بلێر دێت، لە رۆژی ٢٧ ی یونیۆی ساڵی ٢٠٠٧ بلێر دەست لە پۆستەکەی دەکێشێتەوە، لە ئەنجامدا گۆردون براون ئەوەی لە پاش ئەو دێت دەکەوێتە مانگی هەنگوینی زۆر خۆش، بۆیە لەو خۆشییەدا داوا دەکات لە مانگی سپتەمبەردا هەڵبژاردنی پێشوەخت ساز بکرێت. لەودەمانەدا جەماوەرەکە وا هەستدەکەن کەوا قەیرانەکەی عیراق کۆتایی هاتووە و ئەو کێشانەی لە سەردەمی بلێر هەبوون نەمان. لە ناو عیراقیش هێزە بریتانیاییەکان لە بەسرا دەکشێنەوە و براونیش لە سازکردنی هەڵبژاردنی پێشوەختیش پەشیمان دەبێتەوە، پاش ئەوەی هەستدەکات لە ریفراندۆم و راپرسییەکاندا پێشکەوتنی گەورە بەدەست هاتوون.

بۆش و بلێر لەرووی سیاسییەوە گەمە بەکارتی ئایین دەکەن

نووسەری کتێبی (ئیمپراتۆریەتی لووتبەرزی) کە بابەتێکە لەسەر عیراق، لەلایەن سەرۆکی یەکەی بن لادن لە وەکالەتی هەواڵگری ئەمریکی (مایکل شیور) ەوە نووسراوە، نووسەرەکەی دەڵێت:

(لووتبەرزی رووخسارێکی زۆر خراپ نییە لەوی بۆ ئەمریکا کە دیموکراسی فەوری بنیات دەنێت، خراپییەکە لەوەدایە کە لووتبەرزییەکە لە نەزانینەوە سەرچاوەی گرتبێت).

یەکێک لە رۆژنامەنووسەکانی هەر نزیکەکانی بلێر، فیلیپ ستیفنز کە لە رۆژنامەی فایننشال تایمز لە رۆژی ١٤ی یولیۆی ساڵی ٢٠٠٦ دا وتاریکی لەژێر ناونیشانی (لووتبەرز ئەو داوەیە کە هەموو گرفتەکانی بلێری پێوە بەستراوەتەوە) نووسیبو. ئەزموونەکەی منیش لەگەڵ بلێر هەر لە ساڵی ١٩٩٩ ەوە دەست پێدەکات، ئەویش لە کاتی قەیرانەکەی کۆسۆفۆ، لە قەیرانەکەی سیرالیۆنیش زۆرتر دەبێت، لە هەڵبژاردنە گشتییەکەی ساڵی ٢٠٠١ تا هێرشە تیرۆریستییەکەی ١١ی سپتەمبەر زۆرتر دیار دەکەوێت. سەبارەت بە جۆرج بۆشیش دیارە کەوا دیاردەی لووتبەرزییەکەی پاش هێرشەکەی ١١ی سپتەمبەر زۆر بە خێرایی زیاد دەکات، لە ماوەی بەشداریکردنەکەی لە

هەڵبژاردنەکـــەی ســـەرۆکایەتییدا لـــە ئامانجـــە سیاســـییەکانی دەرەوەدا گەشە دەکات، ملی لەوە دەنێت بەرەو تەنهایی بڕوات، نەک دەستێوەردان.

*****

بۆ ئەوانە لووتبەرزی دەیانگرێت

پرسیارەکەمان ئەوەیە، بۆچی هەندێ لە سەرکردەکان ئەو نەخۆشییە دەگرن، هەموویان ئەو دیاردەیە ناگرن...؟

من وا دەزانـم فاکتەرەکـە دەگەڕێتـەوە سـەر چەنـد رەوشـی دەرەکـی تایبـەتی و تایبـەتی نـاوەوەش بـۆ هـەموو تاکێـک، سـەبارەت بـە لووتبەرزییەکـەی بـۆش و بلێـر هـەردوو فاکتـەرە بەیەکەوە هۆکاری ئەو دیاردەیە. سـەبارەت بـە بوونی فاکتـەری دەرەکی بۆ لووتبەرزی سەرکردەکان زانای کۆمەڵناسی (دانیال بیل) وا دەزانێت ئەو دیاردەیە پابەندە بەو سـەردەمە، بۆیـە ئـەو وتوویەتی:

لووتبـەرزی ئـەو سـەردەمە هـەموو کـۆت و ئیلتزامـەکان بـە بەردەوام و گەیشتنەکان رەفز دەکاتەوە. جیهانی نوێش مەزندە دەکات چارەنووسەکە دەکەوێتە سەر ئەوەی (لە پاشان دێت). ئەوەی لە پاش ئەخلاق و لە پاش کارەسات و لە پاش کولتوور. جـا ئەگـەر ئەودەمانـە مەزاجەکـە وا بووێـت ئـەوا زەحمەتـە سـەرکردەش خـۆی لەبـەر ئـەو مەزاجـە راگرێـت، بـەڵام مـن

وادەزانم بۆچوونەکەی بیل لەسەر ئەمریکا زۆرتر دەبێتە ماڵ، نەک لە بریتانیا. دیارە کەوا چەمکی (لە پاشاندا) بەردەوام لەگەڵ ئەمریکییەکان تەریب بووە، ئەوەش بۆ ئەو سەردەمانە دەگەڕێتەوە کە سنوورەکان لە ولایەتە یەکگرتووەکان بەرەو خۆرئاوای کیشوەرەکە دەرباز دەبوون. کە فراوانبوونەکە بەرجەستە بووە سنوورە نوێیەکە کە بۆی دەرباز دەبوون، دەبێتە فەزایە دەرەکییەکە. لە کولتووری میللی ئەمریکییدا بیری هەبوونی دەسەڵات بۆ ئەنجامدانی هەموو شتێک هەیە و دەبێ ئەوەش بمینێت، ناکرێ رەخنەشی بکرێت، ئەوەش پێگەیەکی ناوەندی لە کولتووری ئەمریکییدا هەیە. پاڵەوان دەتوانێت جیهان لە هەموو بەدکارەکان پاک بکاتەوە، ئامادەشە بۆ نەبەردییەکە هێزی ئاگرین پەیڕەو بکات، ئەوەش لە زۆر لە فیلمەکانی هولیوود و لە زۆربەی زنجیرە تەلەڤزیۆنییەکاندا بوون و ئامادەیی هەیە، هەر لەو بوارەدا ئەوەیان لەناو کولتووری گەنجەکانیاندا هەیە، کێشەکەش لەوەدایە کە مەسەلەکە بەرەو لووتبەرزی بڕوات.

*****

شانۆ و ئەکتەر

لەبەرئــەوەی بریتانیــا کولتــووری ئــەمریکی وەردەگرێــت و پێشوازی دەکات، بۆیـە زۆر ئاسـاییە بەشێک لـەو کولتووره بـە خۆشـییەوە بقۆزێتـەوە، دیـاره ئـەو کولتـوورەش لـە بریتانیـا لـە چاو ئەمریکا کەمترە، دیـاره کـەوا کولتـووری بریتـانی کۆنتره و زۆرتر ئـەورووپی تره، ویسـت و پاوانخوازییـە ئیمپراپالییـەکانیان بوویتـە بەشـێک لـە مێـژوو. فاکتـەری زۆر روونـی ئـەوەی کـەوا روو لـە دیـاردەی لووتبـەرزی دەکرێـت ئەوەیـە کـەوا ئـەو دوو وڵاتـە بـڕوا دەکـەن، ئەوانـە هێـزی گـەورەن و دەکـارن کـار بـۆ بەرژەوەندی هەموو جیهان بکـەن، ئـەوەش تـەنها بـەوان ئـەنجام دەدرێت، ئـەوەش وا دەکـات سـەرکردەی لووتبـەرز و هەوابـەرز ببێتە کەسێکی موجاهید و دەتوانێت بە بازو و هێزەکـەی جیهـان لـە هـەموو گرفتـەکان پـاک بکاتـەوە. سـیماکانی بلێـر زۆر لـەوە دەوەشـێتەوە کـەوا ئـەو کەسـێکە ئامـادەیی تێدایـە کـە کەسـێکی لووتبەرز بێت.

یەکــەم، وەک لــە هــەموو ئــەو نووســینانەی لەســەر ئــەو نووسـراون، تێـدا دیـاره ئـەو لـە سـەرەتای ژیانیـدا ئـارەزووی ئەنجامی کاری هونەری هەبووە نەک سیاسـەت، کە لە قوتابخانە بووە و لەکاتی ئەوەی لە قۆناخی زانکۆی ئۆکسفۆرد بووە، ئـەو زۆر شـەیدای شـانۆ بـووە و نمایشـی هونـەری بـەرز بـووە وەک ئەکتــەر و ئەنــدامێکی تیپێکــی مۆزیکــای رۆک کارکــەربووە.

بــەوەش دیــارە کــەوا ئینتیمــای سیاســی ئــەو بــە قەناعــەتێکی ئایدلۆژی نەبووە. کە لە قوتابخانە بووە لەگەڵ پارێزگارەکاندا بووە، ئەو نەیتوانیوە فەلسەفەیەکی سیاسی دیاری هەبێت، دیار نییە ئەو رەگی قووڵی لە ناو حزبی کرێکاراندا نەبووە، ئەو لە ناو سیاسەتدا بواری بۆ رەخساوە شانۆیەکی گەورەی بۆ ساز ببێت تا نمایشەکانی تێدا بەرجەستە بکات، لەوێ دەردەکەوێت کەوا بلێر توانای نمایشی زیرەکانەی بەرزی وەک سیاسییەکی هەمەجۆر تێدایە.

کە سیاسەتمەداران بایەخیان بە وردەکارییەکان نەدا، دیارە کــەوا مــەیلی نرجســیەتیان هەیــە، ئەگــەر ئەکتــەری سیاســی کەسێکی نرجسی بوو، سەنتەر و بڕیارەکەی دەبێتە ئاوێنەی سیاسییەکەشی، لەسەر شانۆش رەنگ دەداتەوە، بۆیەش هەموو چاوەکان روو لەو دەکەن. بلێر ئارەزوویەتی زانیارییەکان تەنها لــە یــەک یــان لــە دوو لاپــەڕە وەرگرێــت، زۆر جــار زانیارییــە ســەرەکییەکان ناخوێنێتــەوە، کــە بــاس لــە رووی پشــتەوەی بابەتەکــە دەکــات، بۆیــەش ســەیر نییــە ئــەگــەر ئــەو جــۆرە سیاســەتمەدارانە ئوســلوبی نمــایش و بــەڕێکردنی راگەیانــدن بایــەخی گرینگیــان هــەبێت. نرجسیــەت بــۆ ئەکتــەری سیاســی ئەوەیە کەوا وەرگرتن و گێڕانی رۆڵی پاڵەوان قسەی لەسەر نییە.

درۆ بوویتە عادەت

سیمای دووەم لە کەسایەتی بلێر لەسەر رامانەکانی خۆیەتی، ئەو بەردەوام وا دەزانی ئەو دەکارێت رۆڵی باش بلەیزێت، نووسەر و رۆژنامەنووس جیفری ویتکروفت دەڵێ من ئەو خەسڵەتە بە روونی لە کەسایەتی بلێردا دەبینم، ئەویش بە رەووشتی ئەو مەزهەبە دەچێت کەوا لە سەدەی شازدەهەم پەیدابوون کە دەیانووت، (بۆ تاکە خاوێنەکان هەموو شتێک خاوێنە)، واتە ئەوەی ئەوانە دەیکەن پاک و بێگەردە. ئەوەی هەستدەکات، یان وا بیر دەکاتەوە کەوا هەرگیز هەڵە ناکات، ئەوە کۆنترۆڵی لەسەر رەووشتی نامینێت، ئەوانەی وا دەزانن درۆ ناکەن و بەردەوام راستی دەبێژن، ئەوە راستییەکان زۆر بەئاسانی و بەسادەیی دەشارنەوە. لە ساڵی ۲۰۰۳ دا بلێر زۆر بە شانازی و بە شکۆوە وتبووی:

توانیمان چوار زۆردار و دیکتاتۆر لە وڵاتانی کۆسۆفو و سیرالیۆن و ئەفغانستان و عیراق لەناو بەرین.

ئەوەی شایانی باسە کەوا پرۆسەکەی کۆسۆفۆ لە ساڵی ۱۹۹۹ ەوە لەلایەن هێزەکانی پەیمانی ناتۆوە بووە، لەو پرۆسەیەشدا پشتیوانی دبلۆماسی رووسیشیان هەبووە، بەڵام بلێر تەنها لە سیرالیۆندا رۆڵی زۆر کاریگەر و سەرکەوتووی هەبووە، هێزەکانی بریتانی بە بەرنامە لەگەڵ هێزەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کارکەر بووە، سەبارەت بە ئەفغانستانیش

پرۆسەکە لەلایەن هێزەکانی موخابەراتی ئەمریکییەوە بووە کە لە ساڵی ٢٠٠١ بە هاوکاری هێزە تایبەتییەکانی ئەمریکی ئەنجامیاندا. سەبارەت بە عیراقیش دەسەڵاتەکە ئەمریکی بووە، ئەگەرچی بریتانییەکان وەک هاوبەشێکی گەورەی سەربازی بەشداربوون، لەو شەڕەدا بلێر رووبەڕووی بۆش بوویتەوە بە توندی قسەی لەگەڵدا کردووە و ئەو نەرمی کێشاوە و پاشگەز بوویتەوە. ژەنراڵ کۆلن پاول کە ئاگاداری نزیکی پەیوەندی نێوان بۆش و بلێر بوو، ئەو بە (ئەنتۆنی سیلدون) ی وتووە، ئەوەی کتێبێکی یاداشتنامەی دۆستانەی لەسەر بلێر نووسیوە دەڵێت:

من نازانم بۆچی لە کۆتایی هەموو کارنامەکاندا بلێر پشتیوانی لە بۆش کردووە، من ئەوە بە کارێکی شۆک دەزانم، ئێستاش تێ ناگەم بۆچی ئەو لە هەموو شتەکانی بۆش هاوسۆز و هاوکارە.

ئەگەر سەیری رووداوەکانیش بکەیت ئەوا میللەتی بریتانی وەک ئەمریکییەکان لە رۆژی ١١ ی سپتەمبەر هێرشی تیرۆریستی نەکراوەتە سەر، نازانم ئەو دوو کەسە چۆن گەیشتنە ئەو قەناعەتە کەوا سەدام حوسێن مەترسی لەسەر ئارامی جیهاندا هەیە...؟ بلێر مەترسی هەبوو، بەڵام هەرگیز کاردانەوەی نەبووە، من و جاک سترۆ دەمانویست ئەو پیاوە

بورووژێنین، بەڵام ئەو بە قسەی ئێمە دەجوولا و ئامادە دەبوو، بەڵام کە سەرۆکی دەبینی ئەو وزەیەی نەدەما، سارد دەبۆوە.

****

کارتی ئایین

کە بیر لەو کارە دەکرێتەوە هەستدەکەین لاوازییەک هەیە، بەڵام رەنگە مەسەلەکە هەر ئەوەندە بێت کەوا ئەو دوو کەسە لەسەر بەرنامەیەک حەماسیان هەیە و گەرمن لەسەر کارەکە و بە گرینگیشی دەزانن، دەیانەوێت لایەنە ئاسانەکانی ببینن و چاو لە ئاڵۆزییەکانی بپۆشن. بلێر باوەڕە ئایینەکانی بەو پەیوەندییە دەبەستێتەوە و بوونی خالیقیش لەلای ئەو رۆڵی هەیە، بلێر کەسێکی کریستیانی بە باوەڕە و بایەخی زۆریش بە ئیمامە کاسۆلیکیەکەی دادەنێت، بەڵام ئەوەیان لە رووکاردا بە سووکی نیشان دەدات، چونکە ئەگەر هەر سیاسەتمەدارێک بە کارتی ئایین گەمەی بکات و ئەو کارتە نیشان بدات، ئەوە ئەستەمە لە خولی تری هەڵبژادندا بباتەوە، دیارە ئەوەش لە ئەمریکادا هەیە.

لە رۆژی ٤ ی مارسی ساڵی ٢٠٠٦ دا لە دیمانەیەکی تەلەڤزیۆنییدا، رەنگە دڵنیابووە لەوەی کەوا لە پۆستەکەی وەک سەرۆک وەزیران نامینێتەوە، لەوێدا بلێر لە بڕوا ئایینەکانیدا بە پارێز نەبوو، سەبارەت بە عیراق وتبووی:

ئەگــەر بــڕوات بــەو جــۆرە کارانــە هــەبێت، دەبــێ بزانیــت ئەحکامەکان سەرچاوەیان خەڵکەکەیە، ئەگەر بڕواشت بە خودا هەیە، ئەوە سەرچاوەکە هەر خودایە.

ماناکـــەش ئەوەیـــە کـــە لێپرســـینەوە و ئیعتبارەکـــەش ســەرچاوەکەی دەنگــدەرەکان نییــە، بــەڵکو خالیقــە. ئــەو جــۆرە بڕوایەش هەستکردن بە لووتبەرزی کۆتدار ناکات، بەڵکو بەرز و زۆرتری دەکاتەوە.

ســەبارەت بــە حاڵــەتی ئیــدمان لــەلای بــۆش وەک لایــەنی کەسایەتییە ئایینەکەی گرینگ و پڕ بایەخە. ئەو لە ساڵی ١٩٨٦ دا کــە لەگــەڵ قەشــەی موبەشــر (بیلــی گراهــام) لــە خــانووە هاوینەکــەی بنەماڵەکــەیان لــە ولایــەتی مــین کــە بــاوکی جێگــری سەرۆک بووە کۆبویتەوە، لەوێ لەسەر دەستی ئەو پەیمانی بە کریستیانیەت داوە.

بۆشــی کــوڕ وا دەزانێــت کــەوا خــالیق نــەک تــەنها هێزێکــە و لەگــەڵ هــەموو هــەنگاوەکان دایــە و بــەس، بــەڵکو هێزێکــە بــەرەو پێشەوەشمان دەبات، من هیچ گومانم نییە کەوا هێرشــەکەی ١١ ی ســپتەمبەر دەبووایــە ڕوو بــدات، چونکــە وڵاتەکــەی ئــەو پێویســتی بــەو ئەزموونــە هــەبووە. جارێکیــان بــە وەزیرێکــی فەڵەستینی وتبوو:

من لەلایەن خالیقەوە پشتیوانی دەکریم، ئەو بە منی وتووە، جۆرج برۆ بەرەو عیراق تا ئامێرەکەی زوڵم و زۆرداری نەهێڵیت، منیش دروست وام کردووە.

جیفری بیریت، مێژوونوسی ژیاننامەی چەند سەرۆکێکی ئەمریکی وتوویەتی:

ئەو زمانە هیچ کام لە سەرۆکە ئەمریکییەکان لە مێژووی ئەمریکادا بەکاریان نەهێناوە. لە جیهانی بۆش و بلێر خالیق هێزێکە پاڵەوانەکان بەرەو رووبەڕبوونەوەی واقیعیان دەبات. لووتبەرزی مەسەلەیەکە ناکرێ بایەخی پی بدرێت، دوژمن کەسێکی بێ بەختە و بۆیەش پاڵەوانەکە دەبێ لە قۆناخێک لە قۆناخەکاندا، رووبەرووی ببێتەوە. ئەوانە وا هەست دەکەن جەزای ئەو کارەیان خودا لە بەهەشت پاداشتیان دەداتەوە.

****

رەوشی تەندروستی

بۆش و بلێر رای گشتیان سەبارەت بە حاڵەتی تەندروستییان چەواشە کردووە، هەموو دەمێک ئەو دوو سەرۆکە وا دیاربوو کەوا فۆرمیان جوانە و تەندروستیان باشە، بەڵام ناتوانین ورد و باش بزانین ئەوانە چ و چەند جۆرە دەرمانیان بەکارهێناوە، ئەوەش نازانین ئەو دەرمانانە چەند رۆڵیان هەبوو ئەوانە لووتبەرز بکات، خۆیان بە مەزن بزانن. لە هیچ لیست و

تۆمارێکدا دیار نییە کەوا ئەو دوو سەرکردەیە خەمۆکیان هەبووە، خۆ ئەگەر لووتبەرزیشیان هەبووبێت ئەوا لە جۆرە بێگەردەکە بووە، کە لە پۆستە ناسک و گەورەکاندا دەردەکەوێت. ئێمە زۆر بە وردی باسی تەندروستیمان کردن، ئێستا پێویست دەکات سەیری وردەکارییەکان بکەین تا دڵنیابین ئەوانە نەخۆشی لووتبەرزی و خۆبەزلزانینان هەبووە.

❊❊❊❊

تەندروستی بلێر

لە رۆژی ١٩ ی ئۆکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٣ دا هەواڵێک بڵاودەکرێتەوە کەوا بلێر دەچێتە نەخۆشخانەی (ستۆک ماندیفیل) ی نزیک بارەگەکەی لە تشیکرز بۆ بەسەربردنی پشوودانی کۆتایی هەفتە. پاشان لەلایەن حکومەتەوە ئەو هەواڵە پشتراست دەکرێتەوە، پاشان بلێر دەگوازرێتەوە نەخۆشخانەی (هەمەر سمیث)ی لە خۆرئاوای لەندەن بۆ وەرگرتنی چارەسەری دڵ، چونکە حاڵەتی لێدانی دڵی زۆرتر بووە. کە بلێر هەر ئەو شەوە گەڕاوەتەوە دوینگ ستریت، لەوێ پێیان وتووە رەوشی زۆر باش بووە و هیچ سیمای ئەوەی دیار نەبووە کەوا نەخۆشی دڵی هەیە، بەڵام رایانگەیاندبوو کەوا ئەو لە نەخۆشخانەی هەمەر سمیث چارەسەری دڵی کرابوو، لەو پرۆسەیەش زاراوەیەکی پزیشکی نادیار و نەزانراو

بــەکارهاتووە، بۆیــەش گومــان لــەوە دەکرێــت کــەوا بلێــر نەخۆشییەکی ترسناکی هەیە، ئەوەش لەوەدا دەردەکەوێت کە بیل کلینتۆن وتبووی:

که ئەوەم زانی یەکسەر بۆ دڵنیابوو لە رەوشی تەندروستی پەیوەندییم بە بلێر کردبوو، دیارە سەلامەتە و رەوشی جێگیرە، کە قسەشمان بە یەکەوە کرد، دەرکەوت رەوشی باشە، من زووتر و لەمێژە دەزانم و ئاگاداربووم کەوا ئەو کێشەیەکی هەیە، خۆی چەند ساڵێک دەبێت پێ وتووم.

لە دیمانەیەکدا لەگەڵ کلینتۆن ئەو بە منی وتبوو:

بلێر دەیووت من ئەو حاڵەتەم لە نەنووستن و زۆر کارکردن و بەکارهێنانی ئاستی زۆری کافیین تووشم بووە. ئەوەش گومانەکەی زۆرتر کردبوو کەوا بلێر نەخۆشە.

لە رۆژی ٢٧ ی ئۆکتۆبەر پەیڤدارێک لە بارەگای سەرۆک وەزیرانەوە لەسەر قسەکانی کلینتۆن وەڵامی داوەتەوە و وتوویەتی:

سەرۆک وەزیران کێشەی دڵی نییە، لە رۆژانەش تووشی هیچ گرفت نەبووە. هەروەها بلێر خۆشی بەو شێوەیە لە دیمانەیەک لەگەڵ ئیستگەی بی بی سی وەڵامی کلینتۆنی داوەتەوە:

ئەوە یەکەم جارە من تووشی ئەوەیان ببم، منیش وتبووم، ئەوەیان ئاساییە و چارەسەرکردنی نۆرماڵە و هەموو کەس

تووشـی ئـەو حاڵەتـە دەبێـت. لـە بیرەوەرییـەکانی وەزیرێکـی پێشووی حکومەتەکەی (دیڤید بلونکیت)ەوە دیارە کە وتوویەتی:

پـاش دوو رۆژ لـە پرۆسـەی چارەسـەرکردنەکە تـۆنی بـە تەلـەفۆن بـە منـی راگەیانـدبوو کـەوا ئـەو گرفتـی هەیـە، لـەو ماوەیەش هەستدەکەم ژانەکەم زۆرە، من ئەوە پازدە ساڵ ئەو گرفتەم لـە دڵدا هەیە، دیارە کـەوا ئـەو جارە ناچاربووە بچێتـە نەخۆشخانە، ئینجا من بەراستی زانیم ئەو نەخۆشی دڵی هەیە.

من لە رۆژی ٤ ی نۆڤمبەر لە ئاهەنگی پێشوازی دبلۆماسییدا قسـەم لەگەڵدا کردبـوو، لـەوێ هەسـتم کردبـوو ئـەو نیگەرانـە، دیارە بە تەمەنیش گەورە بووە و گەورەبوونەکەی پێوە دیـارە، لـەو رۆژەدا دیـاربوو دەموچـاوی گۆڕابـوو، هـەروەها کێشیشـی کـەمی کردبـوو، بۆیـەش مـن دەپرسـم دەبێ نەخۆشـی دڵەکـەی پەیوەندی بە زۆربوونی جوولەی غودەی دەرقیەی هـەبوو بێت، چونکە لە کەمبوونی کێشـەکەی و لە جوولـە کەوتنەکـەی ئـەوەی نیشان دەدا.

****

دکتۆرێک لەسەر پاسکیلەوە

لە مانگی دیسەمبەردا هەواڵێک بڵاودەبێتەوە کەوا دکتۆرێک زۆر بە پەلە و ماتۆرسیکلێکەوە گەیشتووتە بارەگەکەی سەرۆک وەزیران، دیارە کەوا رەوشی خراپی بلێرە ئەوی بە پەلە گەیاندووتە بارەگەکە، وتیان گوایە بلێر ژانە گەدەی هەبووە و دکتۆرەکەی چارەسەری کردووە، بە بۆچوونی رۆژنامەکان، گوایە ئەو تووشی هەوکردنی ریخۆڵە کوێرە بووە. دکتۆرەکانی دڵیش لە رەوشی دڵی بلێر ئاسوودە نەبوون، هەستیان بە نیگەرانی کردبوو، چونکە ئەو دووچاری رەوشێکی زۆر نائاسایی ببوو، بەڵام بەوە بەختیاربوون کەوا لێدانی گوێچکەکانی دڵ ژانە سک پەیدا دەکات، بەڵام بەوەش بەختیاربوون کە ئەوەشی نەبووە. هەر لەو رۆژەی رۆژنامەی دیلی میرور لە ٢٠ ی مانگی نۆڤمبەری ساڵی ٢٠٠٣ دا راپۆرتێکی لەسەر تەندروستی بلێر بڵاودەکاتەوە، مەسەلەی دڵی ئەو بەنهێنی ماوەتەوە، کەم باس دەکرێت، بەڵام شاژن ئیلیزابێث ئاگاداری نەخۆشییەکەی ئەو بووە و بۆیە ئەو وتبووی:

ئەو بە منی وتبوو، کەوا ئەو لەمێژە لە دەست ئەو نەخۆشییە دەناڵێنێت. ئەوەش لەلایەن بیل کلینتۆنەوە باس کرابوو. پەیڤدارێک لە نووسینگەی سەرۆک وەزیرانەوە رادەگەیێنێت کەوا

بلێر هیچ کێشەی تەندروستی نییە و دڵی زۆر باشە، پێشتریش کێشەی نەبووە، بۆ دڵنیابوون ئەوەش دووبارە بڵاودەکەینەوە.

بەڵام لە ڕۆژی یەکەمی مانگی ئوکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٤ ڕاگەیاندرا کەوا سەرۆک وەزیران دەبنە نەخۆشخانەی هەمەر سمیث، دکتۆرەکەش وتبووی هاتنەکەی ئەو تەنها لە ناڕێکی لێدانی دڵی بووە. بەڵام لە نەخۆشخانەکەوە وتبوویان کەوا حاڵەتەکە دڵەکوتەی گوێچکەکانی دڵی بووە. چەند ساڵە قسەیەک هەیە و دەگوترێت کەوا بلێر بۆ هاوسەنگی و ڕاگرتنی دڵی دەرمان وەردەگرێت، من لە یەکێک لەو زانایانەم پرسی کە زانیارییان لەسەر ئەو دەرمانە هەیە، ئایا ئەو دەرمانە باندۆر لاوەکی لەسەر بلێر هەیە، ئەو دەرمانەی تووشی لووتبەرزی و خۆبەگەورەزانین بکات. ئەو وتبووی هەمان داوام لەسەر ئەو دەرمانە و کاریگەرییەکانی لە وەزارەتی دەرەوە لەسەر سەدام حوسێن لێکرابوو، بەڵام هەندێ کەس قسەی وا دەگێڕنەوە کەوا ئەو دەرمانە باندۆری لەسەر ئەو ڕەوشە هەیە. یەکێک لە دکتۆرەکان نامەیەکی بۆ نووسیبوم کەوا ئەو گومانی لەسەر دەرمانەکان هەبوو، بۆیە بەردەوام لە تەلەڤزیۆنەوە چاودێری سەرۆک وەزیرانم کردبوو، ئەو بۆی دەرکەوتبوو کەوا پێشەوەی قژی لە پێشتەوە هاتبوونە پێشتر، کە زانراوە چارەسەری دڵی بۆ دەکەن، هەستکراوە قژەکەی دووبارە گەڕاوەتەوە پشتەوە. بۆیەش دکتۆرەکە پرسیبووی ڕەنگە بلێر

دەرمانی (ریغین) وەردەگرێت کە یارمەتی نمای قژ دەدات، کە باندۆری لاوەکی پێوە دیارە وەک خێرایی لێدانی دڵ یان دڵەکووتەکە. کە دکتۆرەکان زانیوویانە ئەو دەرمانی ریغین وەردەگرێت، زوو و بە پەلە پێیان وتووە، دەرمانەکە راگرە و چیتر بەکاری مەهێنە. بەڵام ئەوەی گرینگە کەوا راستی کەسایەتی بلێر سەبارەت بە لووتبەرزییەکەی پەیوەندی بە نەخۆشی دڵەوە نییە. بلێر بەردەوام رەوشی تەندروستی خۆی لە دەنگدەرەکان شاردیتەوە، بۆیەش رۆژنامەنووسێک ئەوەیان بە فێڵ و هەڵخەڵەتاندن دەزانێت. بلێر یەکەم سەرۆک حکومەت نییە، رەنگە دوا سەرۆکیش نەبێت ئەوە بکات، بەڵام ئەو لەو ماوەیەی لەو پۆستەدا بووە ئەوەی کردووە، ئەوەش بەشێکە لە لووتبەرزی و لەو رێگایەشدا فێڵی لە هاووڵاتیان کردووە.

*****

دەڵێن گوایە سەرۆک بۆش گەڕاوەتەوە سەر مەستی مەشروب

لە هەفتەی یەکەمی هەڵمەتی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی بۆ یەکەم جار لە ساڵی ٢٠٠٠ دا رۆژنامەکان نووسیبویان گوایە جۆرج بۆش لە تەمەنی سی ساڵییدا بە سەرخۆشی گیراوە کە ئوتومبێلی لێ خوڕیوە. تا ئەو هەواڵە بڵاونەبێتەوە و

کاردانـەوەی خراپی لەسـەر رەوشـی هەڵبژاردنەکـە نـەبێت، زوو وتیـان بـۆش هـەر لـە سـاڵی ١٩٩٩ دەزانـرا کـەوا ئـەو لـە کـاتی گەنجییـدا مەشـروبی خواردیتـەوە، بـەوەش مەسـەلەکەیان تێـدا بزرکـردووە و مەسـەلەکە ئاسـایی بوویتـەوە. بـەڵام هـەر لەسـەر ئەو مەسەلەیە روون بوویتەوە کەوا بۆش بەردەوام مەشروبی خواردیتـەوە، ئـەوەش تـا پێـوەی دیـار نـەبێت بـاش چـاودێری کـراوە و سەرپەرشـتی کـراوە و مەشـروبەکەی زۆر بـەنهێنی خواردیتەوە و بەردەوامیش ئینکاری کردووە.

بۆش دەڵێت من لـە سـاڵی ١٩٨٧ ەوە کحولم نەخواردیتـەوە، بەڵام بە قسەی رۆژنامەکان دیارە قسەکە بە پێچەوانەیە، ئەو لە رۆژی ١٣ ی ینایری ساڵی ٢٠٠٢ بە سەرخۆشی و بە مەستی بینراوە کە سەیری گێمێکی یاری فوتبۆلی ئەمریکی کردووە، کە لـە ئاکامـدا بـەر بوویتـەوە و سـەری بـە ئـەرز کـەوتووە، لـە بەربوونەوەکەیدا ئێسکێکی زامداربووە و لا نیوچـەوانی چـەپی پڕووشـاوە، ئـەوەش لـە رۆژانـی داهـاتوودا تەندروسـتی ئاڵۆزکردووە، بۆیە بە شێوەیەکی نادروست پسکوێتی سوێری خواردووە، بەڵام دکتۆرێکی بریتانی کە سەردانی زانکۆی جۆنز هوبکنزی کردبوو، پەیوەندی بە من کردبوو، بە منی وتبوو کە ئـەو پەیوەنـدی بـە دەسـتەیەک دکتـۆری گـەنج کردبـوو، ئـەوان وتبوویـان ئەگـەرچی سـەرۆک رەوانـەی نەخۆشـخانەی (والتـر رید) کرابوو، بـەڵام نموونـەی خوێنیان رەوانـەی نەخۆشـخانەی

(جۆنز هوبکنز) کرابوو، لەویٚ دەرکەوتبوو کەوا ریٚژەی کحول لە خوێنیدا گەیشتبووە ٢٠٠ ملگم، بەڵام ئەو جۆرە قسانە لەلایەن کۆشکی سپییەوە نکۆڵی لێکراوە و هیچ نیشانەیەکیان نەدۆزیوەتەوە کەوا سەرۆک گەڕابێتەوە سەر مەشروب خواردنەوە.

*****

ئەو ناخوێنیتەوە و کەسێکی رۆشنبیریش نییە

جاران وا دەزانرا کەسایەتی تاک رۆڵی هەیە لە تووشبوون بە خولیابوون بە کحول، بەڵام ئێستا دەڵێن ئەو کەسایەتییە رۆڵی کەمترە لە فاکتەرەکانی تری ئارەزووکردنی خولیابوون بە کحول.

ئەوەی روون و ئاشکرایە کەوا کەسایەتی هەندیٚ کەس، بەشێکی دانەبڕاوە لە عادەتی ئیدمان، ئەگەر بتوانن لەسەر ئەو خووە زاڵ بن. بۆش نکۆڵی لەوەدا ناکات کەوا کەم دەخوێنێتەوە و وتوویەتی من کەسێکی رۆشنبیریش نیم، ئەوەش مانای ئەوە نییە وەک هەندیٚ کەس دەبێژن ئەو کەسێکی دەبەنگە. ئەگەرچی ئەو خوێندکاربووە و خوێندوویەتی، بەڵام دەڵێنماڵەوە و دەسەڵاتی بنەماڵەکەیان رۆڵی هەبووە بگاتە زانکۆی بیل. ئەو لە کۆلێژی یاسای زانکۆی بیل دەرچووە و خوێندنی ئابووریشی لە زانکۆی هارفارد تەواو کردووە، دیارە تەواوکردنی ئەو دوو بوارەش لە خوێندن بەبیٚ بەشێک لە زیرەکیش ئەنجام نەدراوە.

ئاستی زیرەکی

ئەوانەی دیمانەیان لەگەڵ جۆرج بۆشدا بووە، دەڵێن ئێمە بە ئاستی کەمی زیرەکییەکەی ئەو سەرسام بووین، دیارە ئەوەش لەوە سەرچاوەی گرتووە کەوا ئەو زوو زوو بیری دەڕوات و تەرکیزی نامینێت و سرووشتی زۆرتر وەرگرتنی نییە، لە دەربڕیندا زۆر باش ناتوانێت مەبەستەکەی بپێکێت و بیگەیێنێت، بە کورتی ئەوانەش هەموو هێمای ئەوەن مێشکی ئەو ئەرکەکانی بە شێوەیەکی ئاسایی جێبەجێ ناکات.

فاکتەری سەرەکی سەرکەوتنی جۆرج بۆش لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ٢٠٠٤ بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەوا دەنگدەرەکان وا دەزانن کەوا ئەو خۆی وەک کەسێکی ئاسایی نیشان دەدات، ئەو وێنەیەی ئەو ڕۆڵی زۆری هەبووە لە سەرکەوتنەکانی، چونکە ئەو زۆر دەڵێ من کەسێکی ئاساییم. جارێکیان ژوورنالیستێک لە بۆش دەپرسێت، تۆ دەتوانی بە زمانی فەرەنسی قسە بکەیت، ئەو لە وەڵامدا وتبووی: نەخێر.. نا... من بە زەحمەت دەتوانم بە زمانی ئینگلیزی قسە بکەم.

ڕووخۆشییەکەی بۆش و گاڵتەکردنی بەردەوامی بۆشی لە زۆر هەڵە و زمان کەوتن ڕزگارکردووە، هەر ئەوەش ڕۆڵی هەبوو هاوڵاتیانی لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ٢٠٠٤ دەنگی پێ بدەن.

یەک جار دواکەوتووە

لەوەتەی بۆش پۆستی سەرۆکایەتی ئەمریکای وەرگرتووە، سالانە راپۆرتی رەوشی تەندروستی بلاودەکرێتەوە، بەلام یەک جار ئەو بلاوکراوەیە دوا کەوتووە. دەرئەنجامی هەموو راپۆرتەکانی خالێکی وای تێدا نییە جێگەی بایەخ و سەرەنج بێت، تەنها ئەو ماوەیە نەبێت کە ماوەیەک هەست دەکرا لێدانەکەی دلی ئاسایی نییە. بۆش ماوەیەک بوو قسەی نادروستی لە دەم دەرچێت، ئەوانەش بوویتە مایەی گالتە پێ کردن، ماوەیەکیش دکتۆرەکان سەرەنجی ئەوەیان هەبوو کەوا رەنگە سەرۆک بۆش جۆرێک لە دیسلکسیای پێوە بێت، واتە خوێندنەوەی زەحمەت، دەلێن (نیل) ی براشی هەمان کەماسی لە خوێندنەوەدا هەیە. هەندێ گومان هەیە کەوا بۆش نەخۆشی A.D.H.D پێوەبێت کەوا تەرکیزکردنی لاوازە و جوولەشی لاری پێوەیە، ئەوەش تایبەتە بە کەسانی تەمەنی پێگەیشتوو، ئەو ئالۆزییەش لەگەل تەمەندا دەمینێتەوە، کەوا بەردەوام جوولەکانی ساز نین و تەرکیزی تەواو نییە و تواناکەشی کەمە. ئەوەشیان یەکێکە لەو چوار ئالۆزی نەفسییانە و سێیەمیشیان خەمۆکییە، لەگەل شێواویی لە پاش شۆکەوە دێتە پەیدابوون، هەروەها فاکتەری دابڕانیش هۆکارێکە کە ئاکامی مەستی و مەشروب زۆر خواردنەوە سەر هەلدەدات.

ئەو دکتۆرە دەروونیانەی بواریان سازبووە پشکنین لەسەر تەندروستی بۆش بکەن، دەڵێن ئەو تووشی حاڵەتێکی کلاسیکی کەسایەتی نرجسیەت هاتووە، ئەوەش حاڵەتێکی ئاڵۆزی دەروونی زۆر زەحمەتە. مێژووی دەستنیشانکردنی ئەو جۆرە ئاڵۆزییە دەروونییە بەو دواییە لەلایەن کۆمەڵەی دەروونی ئەمریکییەوە بڕیار دراوە و سەرەتای کۆششەکەش بۆ ساڵی ١٩٩٠ دەگەڕێتەوە.

ئەو حاڵەتەش بە ریزێکی نەگۆڕەوە پەیوەندی بە خۆبەزالزانینەوە لە خەیاڵ و لە رەووشتدا هەیە، کە پێویستی بە راکێشانی سەرەنجدان و نەمانی گونجانی سۆزەوە هەیە، ئەوەش لە سەرەتای تەمەنی گەنجییەوە سەرهەڵدەدات، کە لەلای ئەو کەسانەی رامانەکانیان زۆر ئاسایی بێت پەیدا دەبێت، کە دەخوازن بە نازەوە مامەڵەی تایبەتییان لەگەڵدا سازبکریت، یان یەکسەر رامانەکانیان قبووڵ بێت. ئەوانە بەئاسانی کەسانی تر بۆ بەرژەوەندی خۆیان دەستەمۆ دەکەن و ئارەزووەکانیان پێ ساز و گونجاو دەکەن، توێژینەوە دەروونیەکانی لەسەر تەندروستی جۆرج بۆش کراون، نیشانەی حاڵەتی قووڵتر لەوەیان تۆمارکردووە. زۆر لە توێژەرە دەروونیەکان دەنووسن کەوا سەرکردە سیاسییەکان وەک نەخۆش لە بن دەستی ئەوانەوە چارەسەری وەرناگرن، سیمگوند فروید بۆ نموونە کتێبێکی لەسەر وۆرد ویلسون نووسیوە کە هاوڕێیەکی

ویلسون هاوکاری کردووە، پەرلەمانتاریکی حزبی کریکارانی جاران تویژینەوەیەکی لەسەر بلیر نووسیوە.

*****

شیتی خۆبەزلزانین

دکتۆر جستین فرانک کتیبیکی تویژینەوەی لەسەر بۆش نووسیوە، تیدا هاتووە کەوا سیمای کەسایەتییەکەی لەوە دەوەشیتەوە کەوا ئەو دووچاری شیتی خۆبەزلزانین هاتووە، دیارە پیویستی بە روونکردنەوەش نییە کەوا حالەتی خۆبەزلزانین پەیوەندی بە خووی لووتبەرزییەوە هەیە. دیارە کەوا ئاسان نییە هۆکارەکانی تووشبوونی بلیرو بۆش بە خووی لووتبەرزی بزانین، دیارە چەند فاکتەریکی تاکی کەسەوە هەیە کە بوار ساز دەکات ئەو کەسە روو لەو خووە بکات، رەنگە فاکتەری تەندروستیش رۆلی هەبیت، بەلام هیچ هۆکاریکی دیار نییە. من وا دەزانم پیویستە کار و تویژینەوە لەسەر ئەو حالەتە بکریت بۆچی سیاسەتمەداران لە هەموو بوارەکان نەک هەموویان تووشی ئەو رەوشە دەبن. دیارە ئەوەش وەک دیاردەیەکی چەسپاو نییە بە کەسەکە، ئەو حالەتەش نییە کە بە ئاسایی سەرکردەکان دەگەیێنیتە ئەو پۆستە، ئەو سەرکردانەی دەگەنە ئەو پۆستە بالایە ماوەیەک تووشی دەبن.

شێرزاد هەینی

لە دایکبووی: ١٩٥٥ هەولێر.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.

ئاستی خوێندن: خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە هەولێر تەواوکردووە. دەرچووی ئامۆژگای تەکنەلۆژیای (رووپێوی)، بەغداد.

کارنامە: خانەنشین

* هەنووکە لە وڵاتی سوید دەژی.

بەرهەم و چاپکراوەکانی:

١. لەیادی سەد ساڵەی شارەوانیدا، بە یارمەتی ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوان لە چاپدراوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی عەلا، هەولێر، ١٩٨٥، قەبارە: (١٧×٢٤) سم، نرخ: (١٥٠٠) فلس.

٢. هەر لەشارەوانیدا، ١٩٩٤ (١٢) ژمارەی رۆژنامەی هەولێری دەرکردووە.

٣. کەلاوە، ریپۆرتاژ، بۆ ئۆردوگاکانی دەڤەری هەولێر، چاپی یەکەم، ١٩٩١.

٤. دیوەخانی فلێن، رۆژانەو ریپۆرتاژ، چاپی یەکەم، ١٩٩٩.

٥. هەولێر.... تا دبلن، ریپۆرتاژ، چاپی یەکەمن، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی "ئاڵای ئازادی"، چاپی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٦، ٨٨ لاپەرە. چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری هاڤیبوون٢، زانکۆی ئازادی بەرلین، ٢٠٠٠.

٦. بەغـداد.... بـۆ هەولێـر، ریپۆرتـاژ، چـاپی یەکەم، سـوید و سلێمانی، ٢٠٠٠.

٧. مەملەکەتی فارگۆنەکان، ریپۆرتاژ و رۆژانە، چاپی یەکەم، سـلێمانی، ٢٠٠٠، ٩٠ لاپەرە، چـاپی دووەم، بڵاوکراوەکـانی دەزگـای چـاپ و بڵاوکـرنەوەی بەدرخـان، چاپخـانەی هاوسـەر، هەولێر، ٢٠٠٦، ٢٥٤ لاپەرە، (٢٠×١٤)سم، نرخ: (٣٠٠٠)دینار.

٨. کاکە ئەبو ئیسماعیل، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠١.

٩. گابریل گارسیا مارکیز، بەسـەرهاتی دەریـاوانێکی خنکاو، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئایندە، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠١.

١٠. دە رۆژەکەی هەولێرم، وتار و ریپۆرتاژ، هەولێر گۆڤاری گوڵان، ئوستراليا رۆژنامەی کورد، ٢٠٠١.

١١. سـیڤییەکان ١، بڵاوکراوەکـانی وەزارەتـی رۆشـنبیری و لاوان، کـۆمەڵە دیـدارێکە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی وەزارەتـی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٢ _ ٢٠٠٩.

١٢. سـارد یـان گەرم، چاپکراوەکـانی دەزگـای هەواڵ بـۆ رۆژنـامەوانی و راگەیانـدن، چـاپی یەکەم، ٢٠٠٥، ١٠٥ لاپەرە، قەبارە: (٢٢×١٠.٥)سم.

١٣. نێلسـۆن مانـدێلا، گەشـتە دوورەکەم لە پێنـاوی ئازادیـدا، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریـانی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی وەزارەتـی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ٢٨٦ لاپەرە.

١٤. مەملەکەتـــی کەلاوەکـــان، وتـــار و پێناســـەی بیناســـازی کوردییە، کتێبی گیرفان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ٢٤ لاپەرە.
١٥. کۆریا: پێناسە و شارەزابوونـی وڵات و میللەتی کۆریایە، وەرگێران، بڵاوکراوەکانـی دەزگای وەرگێران، چاپـی یـەکـەم، هـەولێر، ٢٠٠٧.
١٦. ستیفان بروشفیلد، پول ئا. لیڤین، هۆلۆکۆست: ئاگاداری نەوەکانتانی پێبکەنەوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی فیکـری و ئەدەبـی نمـا، چـاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٧.
١٧. دوو برێنسیســـی نـــازداری بێنـــاز، دیانـــا و ماســـاکۆ، وەرگێـــران و ئامـــادەکردن، بڵاوکراوەکـــانی دەزگـــای چـــاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ١٧٦ لاپەرە.
١٨. مارتن لۆسەر: بەشێکە لە کتێبی ناتوندوتیژی، وەرگێران و ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی سەنتەری مەسەلە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٩. بیار بیون، بەرەو کۆشکی ئالیزی، شیراک و سارکۆزی و روایال، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری_ بەرێوەبەرایەتی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم،

چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٨، ٢٤٣ لاپەرە.

٢٠. ٩٥٥ دەقە لەگەڵ شێرکۆ بێکەس، دیمانە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، هەولێر، ٢٠٠٨، ٣٣٣ لاپەرە، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی جەمال عیرفان، سلێمانی، ٢٠١٥.

٢١. دۆلار لە ئەمریکا، دوو بابەت لەسەر پارە و سەرمایە و بانک لە ئەمریکای نوێدا، ئامادەکردن و وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٨، ٢٢٣ لاپەرە.

٢٢. کریستۆفا دلوار و کریستۆف دۆبوا، سێکس و پۆلەتیک: دیوێکە لە ژیانی دبلۆماتی فەرەنسای نوێ، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ٢٢٤ لاپەرە.

٢٣. مەجبور گێڕانەوەی دوێنێی نزیکە!، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری_بەڕێوەبەرێتیی رۆژنامەنووسی و چاپ بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆمان، سلێمانی، ٢٠٠٨، ١٢٨ لاپەرە، قەبارە: (٢٠.٥×١٤.٥)سم.

٢٤. تەها حوسێن، نابینایەکی بینا، ئامادەکردن، دۆسیەیەک لە گۆڤاری نما، هەولێر، ٢٠٠٨.

٢٥. سارا پالین، ژنێکی دەرچوو لە نەریتەکان/ ژیانی هاووڵاتییەکی ئەمریکاییە، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە،

بڵاوکراوەکـانی دەزگـای چـاپ و بڵاوکـردنەوەی ئـاراس، چـاپی یەکەم، چاپخــانەی ئـاراس، هەولێـر، ٢٠٠٨، ٩٥ لاپەرە، قەبــارە: (١٩×١٢.٥)سم.

٢٦. کامیلیـانە ئەنتفـایفر دو فرانسـوا نیکۆلـۆ و منـی لنـی، مـن رۆژنامەنووســم، جاســووس نــیم، وەرگێــران لە عەرەبیــیەوە، بڵاوکراوەکـانی وەزارەتـی رۆشـنبیری_بەرێوەبەرایەتی خـانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، چاپخـانەی شـڤان، سێمانی، ٢٠٠٩، ٢٧١ لاپەرە، قەبارە: (٢٠×١٤)سم، نرخ: (٣٠٠٠)دینار.

٢٧. تـرێنە خێـراکەی رۆژهەڵات، وەرگێـران، بڵاوکراوەکـانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی (دهۆک)، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩، ١٣٦ لاپەرە.

٢٨. کـاکە ئەبـو خەلیـل، سـەربردە و ریپۆرتــاژ و روداو، لە بڵاوکراوەکــانی پاشــکۆی رەخــنەی چــاودێر، چــاپی یەکەم، ســلێمانی، ٢٠٠٩، ٢١٦ لاپەرە، قەبــارە: (٢٢×١٤.٥)ســم، نــرخ: (٢٥٠٠)دینار.

٢٩. خوان ئایریاس، دانپێدانانەکانی حـاجی پـاولۆ: دیمـانەیەکە لەگەڵ نووسەر و فەیلەسوفی بەرازیلی پاولۆ کۆیلۆ، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٩، ٢٧١ لاپەرە.

٣٠. سـەلام ئەلئیمـام، مۆسـاد، وەرگێـران لە عەرەبیـیەوە، لە بڵاوکراوەکـانی کتێبخـانەی ئـاوێر، چـاپی یەکەم، هەولێـر، ٢٠٠٩،

چـاپی دووەم، هەولێـر، ٢٠١٠، چـاپی سـێیەم، بڵاوکراوەکـانی کتێبخانەی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣، ٢٨٨ لاپەرە، نرخ: (٥٠٠٠) دینار.

٣١. سەلام ئەلئیمام، حیکایەتەکانی غەدر و خوێن: بەشێک لە گێـرانەوەی تیـرۆرە گەورەکـانی جیهـان، وەرگێرانـی لە عەرەبیـیەوە، بڵاوکراوەکـانی وەزارەتـی رۆشـنبیری_بەرێوەبەرایەتی خـانەی وەرگێـران، چـاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٩، ٢٨٦ لاپەرە.

٣٢. غەسـان شـەربل، نهێنییەکـانی سـندووقە رەشـەکە، ئامـادەکردن، چاپکراوەکـانی وەزارەتـی رۆشـنبیری و لاوان/ بەرێوەبەرایەتی گشتیی رۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٩، ٩٤ لاپەرە.

٣٣. دەسـەڵات و نەخۆشـی، وەرگێرانـی لە عەرەبیـیەوە، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشـنبیری_خانەی وەرگێـران، چـاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٠.

٣٤. میخائیـل دارمـۆن و ئێیـف دیـریە، بـرادەرە جـوانەکە ... رەشـیدە داتـی، وەرگێرانـی لە عەرەبیـیەوە، بڵاوکراوەکـانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ١٣٦ لاپەرە.

٣٥. کـارۆلین جیسـوب، دەربـازبوون، وەرگێرانـی لە

عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ١٢٠ لاپەرە.

٣٦. سیاسەتی دڵ، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

٣٧. گەشتێک بەرەو ئەوروپای نوێ، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

٣٨. ئەمال عەوێزە، مافیا: دەوڵەتی سامان و خوێن، ئامادەکردن و وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ١٥٥ لاپەرە، ، بایی: (٤٠٠٠) دینار، قەبارە: (١٩ × ١٢)سم.

٣٩. جیهان لە دیدی کۆشنێر، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٠.

٤٠. سیڤییەکان ٢، کۆمەڵێک راز و دیمانە، وەرگێران، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، ٢٠١١.

٤١. مهناس کراماشاد، غاندی، چیرۆکی ئەزموونەکانم لەگەڵ حەقیقەتدا، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١. سێ جار چاپ بووە.

٤٢. بیۆگرافیای ئامووس ئۆز، چیرۆکێک لە خۆشەویستی و تاریکی، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١، ٨٠٠ لاپەرە.

٤٣. کازیوە ژنەکەی ناو فێسبوک، نۆڤلێت، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠١١.

٤٤. هینینگ مانکیل، سەگەکان لە ریگا، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١، ٣٠٤ لاپەرە، قەبارە: (١٧×٢٤)سم.

٤٥. ئەستێرە سەرگەردانەکە، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.

٤٦. عەلی بەدر، تووتنەوانەکە: بەسەرهاتی جوولەکەیەکی عێراقییە، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر،

٢٠١١، ٤١٥ لاپەرە، نرخ: (٦٠٠٠) دینار.

٤٧. عەلـــی بەدر، بابـــا ســـارتەر، رۆمـــان، وەرگێرانـــی لە عەرەبییــیەوە، بڵاوکراوەکـانی کتێبخـانەی ئـاوێر، چـاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، ٢٠١٢، نرخ: (٦٠٠٠)دینار.

٤٨. بــودوان بــۆلایر و مـــارک رۆش، دەســـەڵاتی دوو ژن، وەرگێرانــی لە عەرەبییــیەوە، بڵاوکراوەکـانی دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٢، ١٧٢ لاپەرە، قەبارە: (٢٣.٥×١٦.٥)سم.

٤٩. غـــاردان بەدوای گورگەکانـــدا، رۆمـــان، وەرگێرانـــی لە عەرەبییــیەوە، بڵاوکراوەکــانی ناوەنــدی ئــاوێر بــۆ چـــاپ و بڵاوکــردنەوە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی رۆژهەڵات، هەولێــر، ٢٠١٢، نرخ: (٦٠٠٠)دینار.

٥٠. چراکـانی ئۆرشـەلیم، رۆمـان، بڵاوکراوەکـانی ناوەنـدی ئــاوێر بــۆ چــاپ و بڵاوکــردنەوە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی رۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٣.

٥١. شۆرشـــەکانی جیهـــان، ئامـــادەکردن، بڵاوکراوەکـــانی ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣.

٥٢. هەولێــر: ئیــبن مســـتەوفی، رۆمـــان، بەرگـــی یەکەم، بڵاوکراوەکـانی مەڵبەنـدی گشـتی: یەکێتـی نووسـەرانی کـورد، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٢.

٥٣. هەولێر: سێتاقان، ڕۆمان، بەرگی دووەم، بڵاوکراوەکانی خانەی ئەربل و چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.

٥٤. فیۆدۆر دۆستۆیڤسکی، گێلە، ڕۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٣.

٥٥. زستانی خێزانەکە، ڕۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠١٣.

٥٦. کەسایەتییە مەزنەکانی جیهان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٣.

٥٧. سیڤییەکان ٣، کۆمەڵێک ڕاز و دیمانە، وەرگێران، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، ٢٠١٣.

٥٨. سیڤییەکان ٤، کۆمەڵێک ڕاز و دیمانە، وەرگێران، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، ٢٠١٣.

٥٩. ڕێنسانسی ئەورووپا، مێژوو، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٣.

٦٠. بۆ ئامێزێکی بۆنی تۆ، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٤.

٦١. فەلەکەدین کاکەیی، چرکەساتی حیکمەت، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٤.

٦٢. فەلەکەدین کاکەیی، حەلاجیات، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، لەسەر ئەرکی زریان کاکەیی چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.

٦٣. هەولێر: تەعجیل، رۆمان، بەرگی سێیەم، لەسەر ئەرکی نووسەر، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٤، ٢١٦ لاپەرە، نرخ: (٨٠٠٠)دینار.

٦٤. هەولێر: تەیراوە، رۆمان، بەرگی چوارەم، بە یارمەتی هێرش خۆشناو، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٥، ٢١٩ لاپەرە، نرخ: (٥٠٠٠)دینار.

٦٥. هەولێر: چۆمان، رۆمان، بەرگی پێنجەم، لەسەر ئەرکی هێرش خۆشناو، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٥، ٢٢٤ لاپەرە، نرخ: (٦٠٠٠)دینار.

٦٦. گابریل گارسیا مارکیز، دەریاوانە خنکاوەکە، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چینی، هەولێر، ٢٠١٥.

٦٧. هەولێر: سەعدی گچکە، رۆمان، بەرگی شەشەم، لەسەر ئەرکی هێرش خۆشناو، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٦، ٢٢٨ لاپەرە، نرخ: (٥٠٠٠)دینار.

٦٨. هەولێر: سەفین، رۆمان، بەرگی حەوتەم، لەسەر ئەرکی هێرش خۆشناو، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٦، ٢٣٢لاپەرە، نرخ: (٧٠٠٠)دینار.

٦٩. فەلەکەدین کاکەیی، کودەتای رۆحی، وتاری فەلسەفی، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، لەسەر ئەرکی زریان کاکەیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦، ٢٨٩ لاپەرە، نرخ: (٣٠٠٠)دینار.

٧٠. فەلەکەدین کاکەیی، گوڵەکان بۆ کێ دەپشکوێن، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، لەسەر ئەرکی زریان کاکەیی چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦.

٧١. فیۆدۆر دۆستۆیڤسکی، پەیامەکانی ژێرزەوی، رۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ٢١٤ لاپەرە، نرخ: (٥٠٠٠)دینار.

٧٢. خافییەر سێرکاس، سەربازانی سارا مینا، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆسا بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧، ٢٢٢ لاپەرە، نرخ: (٦٠٠٠)دینار.

٧٣. مەلیکە موقەدەم، ژنە یاخیبووەکە، ڕۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆسا بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧.

٧٤. هەولێر: قەرەچوغ، ڕۆمان، بەرگی هەشتەم، لەسەر ئەرکی هێرش خۆشناو: خاوەنی گرووپی کۆمپانیاکانی: (٧٧) چاپکراوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧، ٢٣٢ لاپەرە، قەبارە: (٢٣ × ١٧)سم.

٧٥. ژنێک پرچم ڕەش دەکاتەوە، شیعر، چاپخانەی شەهاب هەولێر ٢٠١٧ .

٧٦. ژنە کافرەکە، ڕۆمان، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای مەحمود زامدار بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٧.

٧٧. ئەبەنووس، ڕۆمان، لەسەر ئەرکی هێمن زەندی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٨، ١٢٧ لاپەرە، نرخ: (٣٠٠٠) دینار، قەبارە: (١٤×٢١)سم.

٧٨. هەولێر عەنکاوە، ڕۆمان ڕۆژهەڵات ٢٠١٨ لەسەر ئەرکی بنەماڵەی شەهید سۆران عەنکاوەیی چاپکراوە، ٢١٦ لاپەڕە، قەبارە ٢٣. ١٧ سم.

٧٩. ژن لە ژیانی کاسترۆ وەرگێڕان، ١٢٢ لاپەڕە، ١٣.٢٢سم، کتێبخانەی مێخەک سۆران ٢٠١٨

٨٠. هەولێر کوران زانیاری، ڕۆمان ٢٠١٨، ٢٣.١٧سم، لەسەر ئەرکی د. محەمەد عوزێری چاپکراوە، هەولێر چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

٨١. ژنە خامۆشەکە، نووسینی مەلیکە مەقەدەم، وەرگێڕان، ڕۆمان، سۆران مێخەک ٢٠١٨. ١٣٨لاپەڕە.

٨٢. کلاشینکۆف، ڕۆمان، بەهاوبەشی لەگەڵ د. محەمەد عوزێری نووسراوە. هەولێر ٢٠١٨ . ٢٠٠ لاپەڕە ١٤.٢١سم.

پێرست

نموونەی یەکەم ... شاهنشای ئێران	٢٧
نموونەی دووەم ... فەرانسوا میتران	٥٩
نموونـــەی ســـێیەم ... جـــەماڵ عەبدولناســـر و ئـــەنتۆین ئایدن	٩٧
نمونەی چوارەم ... جۆن کنیدی	١٤٠
نمونەی پێنجەم ... تۆنی بلێر و جۆرج بۆش	**١٧٣**